

ความผิดเรื่องพหุภคในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรทโน (สุวรรณรัตน์)

วิทยานี้หนังสือนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตราจารย์มนตรีบัณฑิต

สาขาวิชา พุทธศาสนานิกายเถรวาท

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๒

ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

พระมหาสมศักดิ์ สุธมฺมรตโน (สุวรรณรัตน์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๒

ISBN 974-575-457-9

The Concept of Gods in Theravāda Buddhism

Phramahā Somsak Suvanṇaratano(Suwannarat)

**A Thesis submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts
Department of Buddhism and Philosophy
Graduate School
Mahamakut Buddhist University**

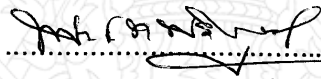
1999

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
ชื่อนักศึกษา พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺเฑรัตโน (สุวรรณรัตน์)
สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา ผศ.ดร.วิทยา ศักยาภินันท์ ศน.บ.(เกียรตินิยม),M.A.Ph.D.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม พระมหาดร.ไพฑูรย์ รุจิमितโต ป.ธ.๗,ศน.ม.,M.Phil.,Ph.D.
ปีการศึกษา ๒๕๕๑

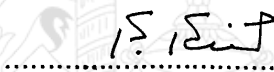
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระราชบัณฑิต)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(พระเทพวิสุทธิกวี)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผศ.ดร.วิทยา ศักยาภินันท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระมหาดร.ไพฑูรย์ รุจิमितโต)

.....กรรมการ
(ดร.พระครูสมุห์สุกิจ สมจิตโต)

.....กรรมการ
(ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title :The Concept of Gods in Theravāda Buddhism
Student's Name :Phramaha Somsak Suvaṅṅaratano (Suwannarat)
Department :Buddhism and Philosophy
Advisor :Asst.Prof.Dr.Widya Sakyabhinand, B.A.(Hons.),M.A.,Ph.D.
Co-Advisor :Ven.Dr.Paitoon Rucimitto, Pāli 7,M.A.,M.phil.,ph.D.
Academic Year :1998

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in
Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree

..... Dean of Graduate School
(Phrarajapandit)

Thesis committee

Phra Tep
..... Chairman
(Phra Tepvisuddhikavi)

WR
..... Advisor
(Asst.Prof.Dr.Widya Sakyabhinand)

P. Rucimitto
..... Co-Advisor
(Ven.Dr.Paitoon Rucimitto)

A. P. Chaimuni
..... Member
(Ven.Dr.Sukit Samacitto)

B. Banaruji
..... Member
(Dr.Banjob Bannaruji)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺณรัตนโน(สุวรรณรัตน์)
สาขาวิชา	พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผศ.ดร.วิทยา ศักยาภินันท์ ศน.บ.(เกียรตินิยม),M.A.,Ph.D.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	พระมหาดร.ไพฑูรย์ รุจิमितโต ป.ธ.๗,ศน.ม.,M.Phil.Ph.D.
ปีการศึกษา	๒๕๕๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้ มุ่งศึกษา ความคิดเรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท เพื่อให้ได้รับความรู้ชัดเจนว่า คำว่า เทวดา นั้น มีความหมายครอบคลุมแค่ไหน ไคร อยู่ในฐานะควรเรียกว่า เทวดา ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ มีข้อความกล่าวถึงเทวดาในลักษณะใดบ้าง

เนื่องจากเรื่องราวของเทวดามีมาก ทั้งบุคคลผู้เป็นเทวดา ก็มีมากประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะตามลำดับแห่งบุญบารมีที่ตนได้สั่งสมมา คือ มีอายุ มีวรรณะ ความสุข กำลังอิทธิฤทธิ์ และปัญญาที่แตกต่างกันก็มี เหมือนกันก็มี ภาวภูมิก็มีหลายชั้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกเอาเฉพาะข้อมูลที่เห็นว่า มีความสำคัญในการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความเป็นเทวดาเท่านั้น

ผลการวิจัย พบว่า เรื่องราวของเทวดานั้น มีข้อความกระจัดกระจายไปทั่ว ทั้ง ๓ ปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ แต่ที่พอจะเป็นหมวดหมู่ได้ด้วยเรื่อง เทวดาโดยเฉพาะ ได้แก่ พระสูตรต้นตปิฎก ตอนว่าด้วย เทวดาสังยุต มารสังยุต นาคสังยุต สุปันณสังยุตและขุททกนิกายวิมานวัตถุ

คำว่า เทวดา มีรากศัพท์มาจาก ทิว ธาตุในภาษามคธสำเร็จรูปเป็น เทว ศัพท์ส่วนการได้เป็นเทวดา ว่ามาจากมูลเหตุคือจิตที่เป็นมหากุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล และการบรรลุมรรคผล เป็นกำลัง ส่งผลให้ได้เป็นเทวดาในภพนั้นๆ เทวดาแต่ละชั้นอยู่ในภพที่ห่างจากมนุษย์โลกและเทวภพด้วยกันตามระยะภพนั้น ๆ มนุษย์ควรเอาอย่างเทวดาในฐานะที่เป็นผู้ประสบผลสำเร็จในชีวิตมาก่อน ฝ่ายเทวดาก็อุ้มชูมนุษย์ในฐานะเป็นผู้เจริญรอยตาม พระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักการเข้าถึงภพภูมินั้นๆ ว่า ได้ด้วยเหตุผลใดแล้ว ชีวโชนในการเวียนว่าย ตาย เกิด แม้การได้เกิดเป็นเทวดา ก็ยังไม่พ้นทุกข์ทีเดียว ถึงแม้ว่า จะเป็นความสุขอันเป็นทิพย์ก็ไม่ยั่งยืน ต่อเมื่อได้บรรลุพระนิพพาน จึงพ้นทุกข์โดยสมบูรณ์และยั่งยืน

Thesis Title : The Concept of Gods in Theravāda Buddhism
 Student's Name : Phramaha Somsak Suvaṅṅaratano (Suwannarat)
 Department : Buddhism and Philosophy
 Advisor : Asst.Prof.Dr.Widya Sakyabhinand, B.A.(Hons.), M.A.Ph.D.
 Co-Advisor : Ven.Dr. Paifoan Rucimitto, Pāli 7, M.A., M.Phil, Ph.D.
 Academic Year : 1998

Abstract

The aim of this thesis is to study the concept of gods in the Theravāda Buddhism, in order to find the meaning and status of gods appeared in the Tipitaka, Aṭṭhakathā (commentary), Tikā (sub-commentary) and the other connected texts.

Since there are the similarity and difference of gods in terms of kind, states of existence and attributes viz. age, body, happiness, supernatural power and wisdom, therefore the study is done on the important sources containing gods' stories.

The result of this study identifies that the stories of gods largely appear in the Tipitaka, Aṭṭhakathā, Tikā and other later Buddhist texts. However, the collection of gods is mainly contained in the Suttantapitaka especially in Devatāsamyutta, Mārasamyutta, Nāgasamyutta, Supaṅṅasamyutta and Khuddakanikāya Vimānavatthu.

Gods are called in Pali language as "Devatā". This word is rooted from Div and is grammatically changed to Deva. Being born as Devata in any states of existence is caused from the Meritorious Mind i.e. Mahākusala, Rūpāvacarakusala, Arūpāvacarakusala and achievement of the Fruitions. Each state of existence of gods is a dimension separately from the human world. Moreover, each is separated into many classes. According to Buddhism, men should react to gods as one who had successful life during the life-time. And at the sametime gods' reaction to men is occasionally supporting. Furthermore, Buddhism identifies that being born as gods which is full of excellent happiness is worldly and still under the Circle of Rebirth. Whenever one can reach to Nibbana, he absolutely gains the eternal happiness.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ถึงความสำเร็จได้ด้วยได้รับการแนะนำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ทั้งในส่วนตำรับตำรา คำแนะนำสั่งสอน และการอุปถัมภ์ของญาติโยมผู้จิตศรัทธาทุกท่าน ดังนั้น จึงขอประกาศเกียรติคุณท่านเหล่านั้น ดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชาบัณฑิต คณะบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พระมหาดร.ไพฑูรย์ รุจิมิตโต อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ผู้ได้แนะนำระเบียบการเขียนวิทยานิพนธ์ในบางตอน และดร.พระครูสมุห์สุกิจ สมจิตโต อาจารย์ตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์

ขออนุโมทนาขอบคุณผศ.ดร.วิทยา ศักยาภินันท์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ทั้งให้คำแนะนำและให้กำลังใจด้วยดีมาตลอด

ขออนุโมทนาคุณพิพัฒน์ -ไฉเหลือ สกุรัตนศักดิ์ โยมอุปถัมภ์ข้าพเจ้า ผู้ออกปัจจัยถวายเป็นทุนในการทำวิทยานิพนธ์ทุกอย่าง

ผู้อุปถัมภ์ในการจัดพิมพ์

คุณแม่ละออง	เคียงศิริ ๒,๕๐๐ บาท	คุณเผ่าทิพย์	วราพันธ์ ๒,๕๐๐ บาท
คุณสอิ่ง	สิงห์อุไร	คุณนิรมล	สุคนธาชาติ ๑,๐๐๐ บาท
คุณสนิท	บุญเถื่อน	คุณศิริพร	สุวิพัฒนานนท์
คุณอนุลง	ภิญโญบริสุทธิ์และบุตร คุณนิภา		ขจรเนติยุทธ
คุณทองพูน	สายะสิต		

พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺเฑรตโน

๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒

คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อ

คำย่อ	คำเต็ม
วิ.มหา.	วินัยปิฎก มหาวิภังค์
ที.มหา.	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
ม.มู.	มัชฌิมนิกาย มูลปนิธาน
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนิธาน
ม.อุปริ.	มัชฌิมนิกาย อุปริปนิธาน
ส.ส.	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
ส.ข.	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค
ส.นิ.	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
ส.มหา.	สังยุตตนิกาย มหาวรรค
ส.สพ.	สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค
อ.จ.เอก.	อังกุตตรนิกาย เอกนิบาต
อ.จ.ทุ.	อังกุตตรนิกาย ทุกนิบาต
อ.จ.ติก.	อังกุตตรนิกาย ติกนิบาต
อ.จ.จตุกก.	อังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
อ.จ.ปมจก.	อังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
อ.จ.จก.	อังกุตตรนิกาย ปิฎกนิบาต
อ.จ.สตตก.	อังกุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
อ.จ.อฏฐก.	อังกุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต
อ.จ.นวก.	อังกุตตรนิกาย นวกนิบาต
ช.อป.	ชุททกนิกาย อปทาน
ช.อิติ.	ชุททกนิกาย อิติวุตตก
ช.ขุ.	ชุททกนิกาย ชุททกนิบาต
ช.จุพน.	ชุททกนิกาย จุพนเทศ
ช.ชา.	ชุททกนิกาย ชาดก
ช.เถร.	ชุททกนิกาย เถรคาถา
ช.เถรี.	ชุททกนิกาย เถรีคาถา

ขุ.ปฎิ.	ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิทามวรรค
ขุ.พุทธ.	ขุททกนิกาย พุทธวังส
ขุ.สุตตนิ.	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
อภิ.กถา.	อภิธรรมกถาวัตถุ
อภิ.วิ.	อภิธรรมปิฎก วิภังค์
อภฺฐ.สา.	อภฺฐสาลินี
ชา.อ.	ชาดกภฺฐกถา
ป.โซ.	ปรมัตถโชติกา
ป.ที.	ปรมัตถทีปนี
ป.สุ.	ปปัญจสูทนี
มโน.ปุ.	มโนรถปุรณี
มธฺ.วิ.	มธฺัตถวิลาสินี
สมนฺต.	สมันตปาสาทิกา
สา.ป.	สารัตถปกาสินี
ธมฺม.	ธมฺมปทภฺฐกถา
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมรรคปกรณ
วิสุทฺธิ.วิ.	วิสุทฺธชนวิลาสินี
สม.วิ.	สัมโมหวิโนทนี
สุ.วิ.	สุมังคลวิลาสินี
วิสุทฺธิ.ฎีกา	วิสุทฺธิมรรค มหาฎีกา(ปรมัตถมัณฺฑล)
สา.ฎีกา.	สารัตถทีปนี ฎีกา
จกฺก.ที.	จกฺกวาพทีปนี
อภิธาน.	อภิธานปทีปิกาฎีกา
สงฺคห.	อภิธัมมัตถสังคห
สงฺคห.ฎีกา	อภิธัมมัตถสังคหฎีกา(อภิธัมมัตถวิภาวินี)
มจฺจล.	มจฺจลัตถทีปนี
โลกปญฺญตฺตติ.	โลกปญฺญตฺตติปกรณ

ตัวอย่างการอ่านอักษรย่อ เช่น ที.มหา.๑๐/๒๔๗-๗๒/๒๔๘-๓๒๔ อ่านว่า
 ทีมนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่สิบ ข้อที่สองร้อยสี่สิบเจ็ดถึงข้อที่สองร้อยเจ็ด

สิบสอง หน้าที่สองร้อยเก้าสิบแปดถึงหน้าที่สามร้อยยี่สิบสี่ พระไตรปิฎกในที่นี้
หมายถึงพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อและหมายเลข.....	ง
บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย.....	๒
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๓
บทที่ ๑ ความเข้าใจทั่วไปเกี่ยวกับเทวดา	๔
๑.๑ ความหมายของคำว่าเทวดา.....	๔
คำใช้เรียกแทนเทวดาโดยรวมทั้งหมด.....	๔
คำใช้เรียกแทนเทวดาทั้งหลายโดยกำเนิด.....	๖
คำเรียกแทนเทวดาอสูร.....	๗
คำเรียกแทนเทวดาชั้นพรหม.....	๘
คำเรียกแทนเทวดาประเภทฝ่ายดำ.....	๙
คำเรียกแทนเทวดาผู้ยิ่งใหญ่.....	๑๐
พระนามของท้าวสักกเทวราช.....	๑๑
เทว ศัพท์ที่ใช้ในความหมายของธรรมชาติ.....	๑๓
๑.๒ เทวดา ๓.....	๑๔
สมมติเทวดา.....	๑๔
อุบัติเทวดา.....	๑๕
วิสุทธิเทวดา.....	๑๕
๑.๓ คุณธรรมของเทวดา.....	๑๖
๑.๔ คุณธรรมเป็นเหตุให้ได้เกิดเป็นเทวดา.....	๑๙
การตั้งความปรารถนาสมบัติ.....	๒๒

เหตุที่ได้สมบัติต่างกัน.....	๒๔
๑.๕ สถานภาพของเทวดาในพระพุทธศาสนา.....	๒๖
๑.๖ ข้อเปรียบเทียบระหว่างเทวดากับมนุษย์.....	๒๘
๑.๗ เทวดานอกพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๓๐
บทที่ ๒ คุณสมบัติที่เกี่ยวข้องกับเทวดา.....	๓๔
๒.๑ การอุปถัมภ์และการจุดิจของเทวดา.....	๓๔
กำเนิดของสัตว์ทั้งหลายมี ๔ ประเภท ดังต่อไปนี้	๓๔
๒.๒ การปฏิสนธิของพวกเทวดา.....	๓๕
ความเหมือนกันและความแตกต่างกันของบุญกุศล	๓๕
สุทธาวาส ๕.....	๓๖
ปฏิสนธิ ๔.....	๓๗
๒.๓ อายุของเทวดา.....	๓๘
๒.๔ การจุดิจของเทวดา.....	๔๑
๒.๕ เพศของเทวดา.....	๔๔
๒.๖ ปาฏิหาริย์ของเทวดา.....	๔๔
อิทธิวิธ การแสดงฤทธิ์.....	๔๕
ทิพพโสตร์ หูทิพย์.....	๔๖
เจโตปริยญาณ ญาณกำหนดรู้ใจผู้อื่น	๔๖
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้	๔๗
ทิพพจักษุญาณ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์..	๔๘
๒.๗ รัศมีของเทวดา.....	๔๙
๒.๘ การเสวยทิพยสมบัติ.....	๕๒
อุทยาน ๔ แห่ง.....	๕๕
๒.๙ การเสวยกามคุณ.....	๕๙
บทที่ ๓ ประเภทของเทวดา จำแนกตามภพและภูมิ.....	๖๑
๓.๑ กามาพจรเทวดา.....	๖๑
๓.๑.๑ จาคุมมหาราชิกาภูมิ.....	๖๒
ภุมมเทวดา.....	๖๔

รุกขเทวดา.....	๖๗
อากาศัญญเทวดา.....	๖๘
เทวดายักษ์.....	๖๙
๓.๑.๒ ดาวดึงส์สามัญ.....	๗๑
สงครามเทวดากับอสูร.....	๗๓
พระอินทร์.....	๗๕
เทวสภาสุทธรรมา.....	๘๐
ปุษนียสถาน.....	๘๑
ดนตรีและการพ้อนรำ.....	๘๑
พระอินทร์กับการปกครอง.....	๘๒
พระอินทร์กับพระพุทธรศาสนา.....	๘๖
วิสสุกรรมเทพบุตร.....	๘๙
การแต่งกายของเทวดาชั้นดาวดึงส์.....	๙๐
วิมาน.....	๙๑
การติดต่อกับมนุษย์.....	๙๑
อสูร.....	๙๒
ภพอสูร.....	๙๕
หัวหน้าอสูร.....	๙๖
อสูรกับพระพุทธรศาสนา.....	๙๗
๓.๑.๓ ยามาภูมิ.....	๙๘
๓.๑.๔ ตุสิตาภูมิ.....	๙๙
๓.๑.๕ นิมมานรติภูมิ.....	๑๐๑
๓.๑.๖ ปรมิตตวสวัตติภูมิ.....	๑๐๓
พญามาร.....	๑๐๔
มาร ๕.....	๑๐๕
ธิดามาร.....	๑๐๗
มารกับพระพุทธรเจ้า.....	๑๐๘
มารกับพระภิกษุทั้งหลาย.....	๑๑๑
มารกับนางภิกษุณี.....	๑๑๓
มารกับอุบาสกอุบาสิกา.....	๑๑๓

๓.๒ รูปาวจรและอรุปาวจรเทวดา.....	๑๑๖
๓.๒.๑ พรหมปารีสัชชา.....	๑๑๙
๓.๒.๒ พรหมปุโรหิต.....	๑๒๐
๓.๒.๓ มหาพรหม.....	๑๒๑
๓.๒.๔ ทุติยฉานภูมิ.....	๑๒๓
๓.๒.๕ ตติยฉานภูมิ.....	๑๒๔
๓.๒.๖ จตุตถฉานภูมิ.....	๑๒๖
อสัญญีสัตว์.....	๑๒๗
เหตุผลในการอุบัติขึ้นในพรหมโลก.....	๑๒๙
พระอนาคามี ๕.....	๑๓๐
พรหมชั้นสุทธาวาส ๕.....	๑๓๒
อวิหาพรหมโลก.....	๑๓๔
อดับปาพรหมโลก.....	๑๓๔
สุทัสสาพรหมโลก.....	๑๓๕
สุทัสสีพรหมโล.....	๑๓๕
อกนิฐพรหมโลก.....	๑๓๖
อรุปพรหม.....	๑๓๗
อากาसानัญญาตนภูมิ.....	๑๓๘
วิญญาณัญญาตนภูมิ.....	๑๓๘
อาภิกัญญาตนภูมิ.....	๑๓๙
เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ.....	๑๓๙
พรหมผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด.....	๑๔๐
พรหมกับพระพุทธศาสนา.....	๑๔๑
พกพรหม.....	๑๔๑
ท้าวสหัมบดีพรหม.....	๑๔๔
สนังกุมารพรหม.....	๑๔๕
การบรรลุมรรคผล.....	๑๔๖
บทที่ ๔ บทสรุปและทรรศนะวิจารณ์.....	๑๔๘
ข้อเสนอแนะ.....	๑๕๑

บรรณานุกรม.....	๑๔๒
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๔๖

บทนำ

ก. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความคิดเรื่องเทวดา มีมาควบคู่กับมนุษย์ตั้งแต่โบราณกาลมาแล้ว ทั้งที่เชื่อว่า เทวดามีอยู่จริงก็มี ที่ไม่เชื่อก็มี ทั้งที่เชื่อและไม่เชื่อ ก็ไม่อาจพิสูจน์ได้แน่ชัดว่ามีอยู่จริงหรือไม่มี เพราะพวกที่เชื่อว่า มีอยู่จริง ก็ไม่อาจพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ได้ พวกที่ไม่เชื่อ พอประสบกับเหตุที่ลึกลับ ไม่อาจที่จะอธิบายสาเหตุของเรื่องได้ จึงไม่กล้ายืนยันได้อย่างเต็มปากว่า เทวดาไม่มีจริง แต่สำหรับพวกที่เชื่อ มีความเชื่อว่า เทวดาเป็นสัตว์ประเสริฐกว่ามนุษย์ในแง่การได้กามสุขซึ่งล้วนเป็นทิพย์ ทั้งมีฤทธิ์อำนาจมากกว่ามนุษย์ สิ่งที่ได้กล่าวมา ปุถุชนย่อมถือว่า ประเสริฐกว่าของมนุษย์ แต่ในแง่โอกาสในการสร้างบารมี พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ กลับมีโอกาสมากกว่า มนุษย์บางพวก มีความสำคัญว่า เทวดาซึ่งเป็นผู้มีฤทธิ์อำนาจมาก อาจสร้างหรือเนรมิตในสิ่งที่เกินวิสัยมนุษย์ให้แก่มนุษย์ได้ สิ่งที่เป็นเรื่องอัศจรรย์ มักยกให้เป็นเรื่องที่เทวดาเนรมิตบันดาลอยู่เสมอ มนุษย์บางพวก จึงนับถือเทวดาว่า เป็นที่พึ่งของมนุษย์ได้ อย่างเช่น เทวดาอาจช่วยปกป้องให้ปลอดภัยได้ ให้ได้โชคลาภ สิ่งที่ปรารถนา และเพื่อให้ได้รับการช่วยเหลือที่มีผลแน่นอน มนุษย์บางพวก ได้มีพิธีกรรมเพื่อให้เป็นที่โปรดปรานของเทวดา ในพิธีกรรมนั้น มีหลายวิธี เพราะเห็นว่าเทวดาแต่ละองค์ชอบไม่เหมือนกัน จำต้องจัดทำพิธีให้ถูกใจเทวดาองค์นั้น ๆ อีกประการหนึ่ง เมื่อมนุษย์ประพฤตินิสัยที่ไม่เป็นที่พอใจของเทวดา เทวดาอาจลงโทษให้ประสบกับภัยพิบัติรุนแรง อย่างเช่น ทำให้บ้านเมืองพินาศเป็นต้น ในการนับถือเทวดาของมนุษย์นั้น เชื่อว่า ได้เห็นเทวดาอย่างประจักษ์ด้วยสายตาของตนเสมอไป จึงนับถือ ก็หาไม่ บางครั้งเห็นแค่สถานที่ ที่คิดว่า จะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ก็พากันบูชาก็มี หรือ บางครั้งไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปพึ่งสิ่งใดในยามมีภัย ก็พากันอ่อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่รู้ว่า มีตัวตนหรือไม่ เมื่อได้ผลอย่างที่ตนต้องการก็พากันนับถือว่า สถานที่ที่ตนนับถือนั้นมีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ ที่ยิ่งไปกว่านี้ มนุษย์บางพวกนับถือเทวดาเป็นพระเจ้าประจำศาสนาของตน ถือว่า เป็นผู้สร้างเนรมิตทุกอย่างให้เกิดมีสรรพสิ่ง หรืออาจมีพระเจ้าหลายองค์ในแต่ละศาสนา ทำหน้าที่ต่างกันในเรื่อง

นั้น ๆ มนุษย์ที่นับถือเทวดาเป็นพระเจ้านี้ เรียกว่า พวกนับถือศาสนาฝ่ายเทวนิยม ซึ่งยังแตกแขนงออกไปหลายรูปแบบ มีวิธีการบูชานับถือพระเจ้าของตน ๆ ไปตาม คตินิยมนั้น ๆ ส่วนพระพุทธศาสนา ไม่ยึดติดในพวกวัตถุนิยม จิตนิยมหรือเทวนิยม แบบใด แบบหนึ่งอย่างเหนียวแน่น แต่สอนให้รู้ว่า ความเป็นจริงเป็นอย่างไร สอน ให้ศึกษาปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่า สาเหตุของเรื่องนั้นเป็นอย่างไร มีผลออกมาอย่างไร มี คุณมีโทษในการยึดติดในเรื่องนั้นเป็นอย่างไร? โดยแนะนำเป็นทางสายกลาง

เมื่อมีปัญหาตามที่กล่าวมา จำต้องทำความเข้าใจเทวดาว่า ในทรรศนะพระ พุทธศาสนา ใครคือเทวดา? มีกี่ประเภท? มีภพภูมิอยู่ที่ไหน? ฤทธิ์อำนาจของเทวดา มีอย่างไร? มีกำเนิดมาอย่างไร? มีคุณธรรมความเป็นอยู่แตกต่างจากมนุษย์อย่างไร? มีอายุยืนแค่ไหน? มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างไร? มนุษย์ควรปฏิบัติต่อ เทวดาอย่างไร จึงจะเป็นการถูกต้อง? การได้ความเป็นเทวดา มีได้อย่างไร? การ เกิดเป็นมนุษย์กับเทวดา มีข้อดี ข้อเสียแตกต่างกันอย่างไร?

ปัญหาเหล่านี้ ล้วนชวนให้หาคำตอบทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดใน ปัญหาเหล่านี้ ผู้วิจัยจึงได้เกิดความสนใจในการหาคำตอบ จากคัมภีร์ในพระพุทธ ศาสนาทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ในส่วนที่เป็นเถรวาท ว่า ได้ให้ทรรศนะเป็นอย่างไร ก็จะได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นๆ ให้ถูกต้องสืบไป

ข. วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

๑) เพื่อศึกษาคำสอนที่เกี่ยวกับเทวดาในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและ คัมภีร์อื่นๆ ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๒) เพื่อทราบความหมายที่ถูกต้องของเทวดา และข้อปฏิบัติที่มนุษย์พึง กระทำต่อเทวดา

๓) เพื่อทราบคุณสมบัติของเทวดา และคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา

๔) เพื่อส่งเสริมการทำความดี เพราะการประพฤติปฏิบัติในคุณธรรมของ เทวดา กล่าวได้ว่า เป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง

ค.วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ใช้หลักฐานชั้นที่ ๑ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐที่ทางราชการได้จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในพระราชพิธีฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ อรรถกถาทั้งฉบับภาษามคธและภาษาไทย ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานชั้นที่ ๑ มาประกอบในการวิจัย โดยวิเคราะห์ออกเป็นความหมายลักษณะ กำเนิด ประเภท ภพ อายุ ฤทธิ์ คุณธรรม ความเกี่ยวข้องกันระหว่างเทวดากับมนุษย์ จูติ อุบัติ ความสำคัญ และบทบาทของเทวดากับพระพุทธศาสนา เป็นต้น ผู้วิจัยจะแปลคัมภีร์เหล่านี้จากภาษามคธด้วยตนเอง โดยอาศัยหลักการแปล ตามหลักการอธิบายศัพท์-ความหมายซึ่งเป็นรูปแบบการอธิบายพระพุทธานุของบูรพาจารย์ทั้งหลาย จากอรรถกถา ฎีกาเป็นหลัก

ง.ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จากหลักฐานที่ได้รวบรวมมา โดยเฉพาะจากพระไตรปิฎก ผู้วิจัย จึงคาดว่าจะได้รับประโยชน์จากงานวิจัยนี้ ดังนี้

- ๑) ทำให้มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องเทวดามากยิ่งขึ้น
- ๒) ทำให้มีความรู้ ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับคุณธรรมของเทวดา แจ่มชัดยิ่งขึ้น
- ๓) ทำให้สามารถนำเอาความรู้ ความเข้าใจอันเกิดจากการวิจัยครั้งนี้ไปเผยแพร่แก่สาธุชนผู้สนใจต่อไป
- ๔) ทำให้ความคิดเรื่องเทวดาเป็นหมวดหมู่ซึ่งจะสะดวกแก่ความเข้าใจของผู้วิจัยและผู้สนใจทั่วไป
- ๕) เป็นประโยชน์แก่การพัฒนาตนให้ถูกต้องตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ติดอยู่กับความสุษอันไม่เที่ยงแท้เพียงแต่ความเป็นเทวดา

บทที่ ๑

ความเข้าใจทั่วไปเรื่องเทวดา

๑.๑ ความหมายของคำว่า "เทวดา"

คำว่า "เทวดา" มาจากภาษาสันสกฤตว่า "เทวดา" หมายถึง เทพยดาทั้งเพศชาย และเพศหญิง เช่น เทพบุตรผู้หนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเป็นตัวแทนเทวดาทั้งหลาย ในการถามมงคลปัญหา เป็นเทวดาผู้ชายแต่ท่านใช้คำว่า อญญตรา เทวดา พวกเทวดาผู้หญิงก็ใช้คำว่า "เทวดา" เหมือนกัน เช่น ในวิมานวัตถุตอนว่าด้วยยิตติวิมานทั้งหมด มีข้อความว่า สาทะวา เทวดา เช่น สาทะวา อุตตมนา โมคคัลลานะ ปุจฉิตา แปลว่า เทวดานั้นพระมหาโมคคัลลันะถามแล้วก็ดีใจ นอกจากนี้ ยังมีคำว่า "เทวา" เป็นคำเรียกแทนเทวดาทั้งหลายเช่นกัน ไม่ว่าจะอยู่ในภพภูมิใด เช่น พระบาลีในมงคลสูตรว่า พหู เทวา มนุสฺสา จ^๑ เทวดาและมนุษย์ เป็นจำนวนมาก คำว่า พหู เทวา ในสมาคมเทวดาที่มาประชุมเพื่อฟังมงคลปัญหานั้น มีทั้งเทวดาเพศชายและเพศหญิงเป็นจำนวนมาก คำว่า เทวดา และ เทวา ทั้งสองคำนี้ จึงใช้ในความหมายเดียวกัน มีวิเคราะห์ตามบาลีไวยากรณ์ว่า กิพฺพนฺติ ปญฺจฺหิ กามคฺเชนฺนิ อตฺตโน วา อิทฺธิยาติ เทวา กิพฺพนฺติ โชนฺนฺติ อตฺตโน^๒ แปลว่า สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า เทพ เพราะมีความหมายว่า ผู้เสวย คือ เล่น อธิบายว่า รุ่งเรืองด้วยเบญจกามคุณ หรือ ด้วยฤทธิ์ของตน

เทวดานั้น มีหลายประเภท นอกจากคำว่าเทวดาแล้ว ยังมีคำอื่นอีกมาก ซึ่งแต่ละคำนั้น ล้วนมีความหมายในเชิงลักษณะได้เสวยทิพยสมบัติที่แตกต่างกัน ดังจะ

^๑ พุ.ขุ.๒๔/๔/๓

^๒ พุ.วิ.๒๖/๑.๕/๑.๕

^๓ พุ.ขุ.๒๔/๖/๓

^๔ ป.สุ.๑/๔๕

อธิบาย แต่ละคำตามนัยแห่งอภิธานปฎิบัติภาฎีกา^๔ ดังต่อไปนี้ คือ

๑.๑.๑ คำเรียกใช้แทนเทวดาโดยรวมทั้งหมด

คำต่อไปนี้ เป็นคำเรียกเทวดาโดยรวม ล้วนแสดงภาวะหรือคุณสมบัติของสัตว์
ผู้เกิดเป็นเทวดา ซึ่งแตกต่างจากมนุษย์และสัตว์ในภพและภูมิที่ต่ำกว่าดังนี้

ดิทสา	เป็นคำเรียกเทวดาตามปกติ หมายถึงผู้สวดยทิพยสมบัติในสวรรค์ คำไทยเรียกว่าเทวดาชั้นไตรทศ
อมรา	หมายถึงสัตว์ผู้มีอายุยืนประหนึ่งว่าไม่รู้จักแก่และตายซึ่งตรงกัน ข้ามกับมนุษย์
วิพุกสา	หมายถึงสัตว์ผู้ตื่นมีความรู้สึกตัวไม่หลับใหล หรือ วิพุกสา หมายถึงสัตว์ผู้รู้ชาติในอดีตและอนาคตของตน
สุทาสิโน	หมายถึงสัตว์ผู้บริโภคนสุทาสิโนอาหารทิพย์อันบริสุทธิ์เป็นปกติ
สุรา	หมายถึงสัตว์ผู้รื่นเริงด้วยความสุข
มรุ	หมายถึงสัตว์ผู้มีอายุยืน เมื่อถึงเวลากำหนดก็ตายไปตามอายุขัย ของตน
ทีโวกา	หมายถึงสัตว์ผู้อยู่ในโลกทิพย์
อมตปา	หมายถึงสัตว์ผู้ดื่มอมตโอสถ
สคฺควาสิโน	หมายถึงสัตว์ผู้อยู่ ในแดนสวรรค์
นิชฺชชรา	หมายถึงสัตว์ผู้ไม่มีความชราปรากฏอยู่ในวัยหนุ่มวัย ๒๕ ปี* อยู่ เสมอ
อนิมิสสา	หมายถึงสัตว์เป็นผู้ไม่กระทำหน้าที่วิ
ทิพฺพสา	หมายถึงสัตว์ผู้อยู่ในโลกทิพย์ ก็คือเทวดานั้นเอง

^๔ อภิธาน.๑๑-๒/๑๘

* มติอรรถกถาว่า เทพบุตร มีวัยประมาณ ๒๐ ปี เทพธิดาประมาณ ๑๖ ปี

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาตามความหมายแต่ละคำแล้ว คำเหล่านี้ เป็นคำเรียก **เทวดาฝ่ายดี** ที่บังเกิดในสวรรค์ อันต่างจากเทวดาฝ่ายอสูรและฝ่ายมารที่จะกล่าวต่อไป

๑.๑.๒ คำเรียกเทวดาทิ้งหลายโดยกำเนิด

เมื่อจำแนกตามกำเนิดหรือภพภูมิที่แตกต่างกันแล้ว มีคำเรียกพวกเทวดาที่**ทำน**
รวบรวมไว้ ในคัมภีร์อภิธานปิปปิกา ได้ ดังนี้

สิทโธ	หมายถึงสัตว์ผู้มีเป้าหมายสำเร็จได้ตามที่ปรารถนาเหตุได้เข้าถึง ความเป็นผู้ประเสริฐเป็นต้น
ภูโต	หมายถึงสัตว์ผู้มีความพุดมากมายและชอบพุดมากด้วย มีหน้า ดำ ไม่เบิกบาน อย่างเช่นพวกปีศาจเป็นต้น พวกปีศาจก็นับเข้า ในเทวดา
คณฺหุโ	หมายถึงสัตว์ผู้บริโภคของหอมอย่างเช่นเกิดในไม้หอมเป็นต้น
คฺยฺหโก	หมายถึงสัตว์ผู้เฝ้าขุมสมบัติ ภาษาไทยเรียกปูโลมเฝ้าทรัพย์
ยกุโ	หมายถึงสัตว์ผู้ควรบูชา ก็คือสัตว์ผู้รับของเช่นไหว้นอบน้อม มี กุเวรเป็นต้น
รกุขโส	หมายถึงสัตว์ผู้มีแดนเป็นที่รักษาตน ภาษาไทยเรียกว่าผีเสื้อน้ำ เป็นต้น
กมุภณฺโ	หมายถึงสัตว์ผู้มีลูกอันจะใหญ่ขนาดเท่าหม้อ
ปีสาโจ	หมายถึงสัตว์ผู้บริโภคด้วยการลิ้มเลียเนื้อที่สัตว์อื่นลิ้มเลียก่อนแล้ว ก็คือของที่เป็นเดน โสโครก อย่างเช่นแมลงหอนงเป็นต้น สัตว์พวก นี้ เป็นบริวารของท้าวกุเวร
วิซุซารโ	หมายถึงสัตว์ผู้ทรงวิชาเช่นวิชาแสดงฤทธิ์ด้วยการใช้มนต์อาคม เหาะเหินเดินอากาศเป็นต้น
อปสรา	หมายถึงสัตว์ผู้มีความสะอาด เฉลียวฉลาด

^๖ อภิธาน.๑๓/๑๙

กิณนโร หมายถึงสัตว์ผู้มีร่างกายน่ารังเกียจเพราะสรีระไม่เรียบเสมอ หรือเรียกว่ากิณนร เพราะมีความคล้ายคลึงกับคน

จากการแบ่งตามกำเนิดที่กล่าวมานี้ เทวดาที่เสวยทิพยสมบัติในสวรรค์ จัดเข้าในพวกที่มีความสุขตามกำเนิดของตน บางประเภท ยังไม่อาจเรียกได้ว่า มีความสุขเต็มที่ เพราะมีลักษณะกึ่งอบายภูมิ มีเปรตและสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น

๑.๑.๓ คำเรียกแทนเทวดาสูร

อสุร จัดเป็นเทวดาประเภทหนึ่ง มีคำเรียกโดยรวมแตกต่างกันหลายคำ ที่ท่านได้รวบรวมไว้ในในคัมภีร์อภิธานปปีที่ปิกากี^๗ เพื่อแสดงข้อแตกต่างจากเทวดาทั่วไปไว้ดังนี้

- ปุพฺพเทวา หมายถึงสัตว์ผู้อยู่ในสวรรค์มาก่อน แต่ภายหลังถูกเทวดาผู้เกิดใหม่มีพระอินทร์เป็นต้นทำให้จูดิจจากภพนั้น
- สุรวิรูปู หมายถึงสัตว์ผู้เป็นศัตรูของเทวดาทั้งหลาย สัตว์ประเภทนี้ ก็มีในสวรรค์เหมือนกัน
- อสุรา หมายถึงสัตว์ผู้เป็นปฏิปักษ์กับเทวดาหรือ ไม่มองอาจเสวยทิพยสมบัติ อย่างเทวดา
- ทานวา หมายถึงสัตว์ผู้มีเมฆาพันธุ์ที่เคยได้สร้างบารมีมีทานบารมีเป็นต้นมาก่อน

นอกจากนี้ ยังมีคำเรียกเทวดาประเภทอสุรอื่น ๆ อีก หลายคำเช่น เทจจา เทเตยยา ทนุชา อินฺทารี สุรทิสลา สุกกสิสฺสา ทิตฺติสฺสา ปุพฺพชา เป็นต้น

คัมภีร์อภิธานปปีที่ปิกากี^๗ ยังได้กล่าวถึงประเภทเทวดาสูร ตามพฤติกรรมของพวกอสุรนั้น ๆ อีกนัยหนึ่งว่า

^๗ อภิธาน.๑๔/๒๑

^๘ อภิธาน.๒๑

ปหาราโท หมายถึงเทวดาผู้ให้อาหารแก่กองทัพของตนเพื่อจะรบกับพวก
เทวดา

สมพโร หมายถึงจอมอสูรผู้มีบุญได้พระอินทร์ผู้ประเสริฐเป็นราชบุตรเขย

พลี หมายถึงเทพผู้มีกำลัง หรือผู้มีกองกำลังอันดีเยี่ยม

สาเหตุที่จัดพวกอสูร เป็นเทวดาอีกประเภทหนึ่ง เพราะพวกอสูรพวกนี้ มีสมบัติ
เหมือนเทวดาอาจทำอวาทวิวาหะ กับพวกเทวดาได้ แต่มีชื่อว่า อสูร เพราะขาดความมอ
อาจอย่างเทวดา

๑.๑.๔ คำเรียกแทนเทวดาชั้นพรหม

พวกพรหม เป็นเทวดาเช่นกัน แต่เป็นเทวดาชั้นสูงขึ้นไปจากเทวดาชั้นกามา
วจร มีคำเรียกแทนอยู่หลายคำ ในคัมภีร์อภิธานปปีที่พิกา^๙ ได้รวบรวมไว้ ดังนี้

ปิตามโห	หมายถึงสัตว์ผู้เป็นบรรพบุรุษของสัตว์โลก เป็นผู้มีความห่วงใยต่อ สัตว์โลก ในที่นี้ แปลตามศัพท์ก็คือสัตว์ผู้เป็นปู่ของสัตว์โลกนั่นเอง
ปิตา	หมายถึงสัตว์ผู้ดำรงตนอยู่ในฐานะบิดาของสัตว์โลกทั้งหมด ก็คือ เทวดาผู้เป็นใหญ่ให้การคุ้มครองแก่สัตว์โลกทั้งหมดนั่นเอง
พुरुหมา	หมายถึงสัตว์ผู้มีสิริระใหญ่
โลเกโส	หมายถึงสัตว์ผู้เป็นใหญ่แห่งสัตว์โลกทั้งหลาย
กมลสาโน	หมายถึงสัตว์ผู้เกิดในดอกบัว คือ เกิดมามีดอกบัวรองรับ
หิรญญคพโก	หมายถึงสัตว์ผู้มีคุณอันงดงาม แปลตามศัพท์ก็คือสัตว์ผู้มีความ งามตั้งทอง
สุรเชฏฐโฐ	หมายถึงสัตว์ผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลายเพราะคุณมีมาน เป็นต้น
ปชาปติ	หมายถึงสัตว์ผู้เป็นเจ้าของหมู่สัตว์

^๙ อภิธาน.๑๔/๒๓

นอกจากนี้ ยังมีคำเรียกแทนเทวดาชั้นพรหมอื่น ๆ ได้อีกเช่น อดตภู ปรเมฐฐิ สยมภู จตุรานโน ธาตา กมลโยนิ ทูहिणे วิริญจि สชิตา เวธา วิธาดา วิธ ห์สรโก วิริญโจ ปปีตามโห เป็นต้น

๑.๑.๕ คำเรียกแทนเทวดาประเภทฝ่ายดำ

เทวดาฝ่ายดำหมายถึงเทวดาฝ่ายมาร มีชื่อเรียกหลายชื่อ ในคัมภีร์อภิธานป์ ปทีปิกา^{๑๐} ได้แสดงไว้ ดังนี้

वासुतेवो	เหล่ากอแห่งเทพนามว่า วสุ
หรือ	เทพเจ้าผู้คร่ำครวใจของสัตว์ทั้งหลาย
गण्डो	เทพเจ้าฝ่ายดำ
केसवो	เทพเจ้าผู้ฆ่าอสูรชื่อเกส
जगुपामि	เทพเจ้าผู้ถือจักรเป็นอาวุธ ซึ่งหมายถึงเทพเจ้าผู้มีนามว่า วิษณุ

เทพเจ้าองค์นี้ มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกมาก อย่างเช่น วิสณู นารายโน เวกุนรู ทาไมทโร มาธโว สมภู เทจจาริ ปุณฺหริกกุโข โควินโท ครุพทฺชโซ ปิตมฺพโร อจฺจุโต มงฺคโล สิงฺคี ชนาทฺทโน อุปนฺโท อินฺทารโซ จตฺกุโซ ปทฺมนาโก มธฺริปฺ ติวิฏกโม เทวกินฺนทโน โสรี สิริปติ ปุริโสตุตโม วนมาลี พลธิสฺสิ กัศาราดิ อโฏกฺชโซ สพฺพมฺภโร เกฏฺภาชิ วิธู สสพฺพันฺฑู สิริกโร สิริวราโห อชิโต ปฺรปุริโส สิริคพฺโก ฉพฺพันฺฑู อนนฺโต นรภชิ เกสโร ชาติกิโโล นรสิโห ปุราณปุริโส นลินเนสโย วาสู นรายโน ปุณฺพพฺสุ สพฺพปุโป ธรณิธโร วามโน เอกสิงฺโค โสมคพฺโก อาทิตฺเวโว อมฺทิวราโห สุวณฺณพฺพันฺฑู สทಾಯิตี สนาตโน ราหุมฺทฺชโร กภาพเนมิ ปณฺชโว วฑฺฒมาโน สตานนฺโท ปชานาโถ สยามโน เป็นต้น

ส่วนคำว่า วสุเทโว อานกทฺนฺทฺชิ เป็นชื่อของบิดาของเทพเจ้านามว่าวิษณุ สารถี ของพระวิษณุ นั้น ชื่อทารุก ส่วนที่ปรึกษาชื่อปวนพยathi

^{๑๐} อภิธาน.๑๖/๒๓

๑.๑.๖ คำเรียกแทนเทวดาผู้ยิ่งใหญ่

เทวดาที่เป็นใหญ่ หมายถึงเทวดาผู้ยิ่งใหญ่ครอบครองแดนสวรรค์หรือพรหมโลก มีชื่อเรียกต่างกัน ในคัมภีร์อภิธานปตฺทีปิกา^{๑๑} ได้แสดงไว้ ดังนี้

มหิสฺสโร	หมายถึงเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่
สิโว	หมายถึงเทพเจ้าผู้มีคุณอันประเสริฐ
สุลฺลึ	หมายถึงเทพเจ้าผู้ถือหลาวเป็นอาวุธ
อิสฺสโร	หมายถึงเทพเจ้าผู้เกิดในแดนอันน่าปรารถนา หรือเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่
ปสฺสฺปติ	หมายถึงเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดิน
หโร	หมายถึงเทพเจ้าผู้่น่าทุกสิ่งไป คือผู้เป็นใหญ่นั้นเอง เพราะเป็นผู้มีคุณยิ่งใหญ่

เทพเจ้าเหล่านี้ มีชื่อเรียกอีกมาก เช่น สมฺภู อีโส สพฺโพ อีसानุ สงฺกโร จนนุเสชโร ภูเตโส ขณฺฑปรสฺสุ วีรีโส มจฺจุญฺชโย ปินากิ ปมถาธิโป อุกฺโค กปทฺทิกิ สิริกณฺธุ กาทกณฺธุ กปาลภโร วามเทโว มหาเทโว วิรูปกฺโข ติโลจโน สพฺพณฺณ นิลโลหิต มารุโร ภคฺโคตฺตยมุพโก ติปฺรนตฺโก คงฺคาธโร อนนฺทกริปปุ โฝยมเกโส ภโว ภิมุ รุทฺโท อุมฺปาติ ภคาสฺสิ หปิสฺตฺชนโน ทิโร ปณฺณจानโน ขกฺกนตฺโต โคปาลโก ปิงคกฺโข กุฏฺฏกโร จนนทปฺโป มหานนฺโท สมิโร โห นนทิวชฺฌโน อุกฺพาเกโส มิตฺธาโน เมฆวาหนโน สุปฺปตาโป อุกฺ ภาณฺนุ สปิวิภูฏุ กิโล ฐมฺมวาหนโน เป็นต้น

เทพผู้ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่าหระ เป็นต้น^{๑๒} พระโอรสของพระองค์มีพระนาม ๓ อย่าง ในคัมภีร์อภิธานปตฺทีปิกา^{๑๓} ได้รวบรวมไว้ ดังนี้

^{๑๑} อภิธาน.๑๖/๒๓

^{๑๒} อภิธาน.๑๗/๒๓

กุมารโ	หมายถึงยังเป็นเด็กที่ยาวเล่นอยู่ มีอายุราว ๑๖ ปี
ขลุโท	หมายถึงเทพกุมารผู้ตัดกำลังเทพเหล่ากของเทพนุ
สตติโร	หมายถึงเทพกุมารผู้ถือหอกอันเป็นอาวุธวิเศษ หรือผู้ถือหอก ๓ เล่มคือ ปภาว อุสสาหะ และมันตะ

๑.๑.๗ พระนามของท้าวสักกเทวราช

ท้าวสักกะ เป็นเทวดาผู้ใหญ่ที่เป็นที่กล่าวถึงมากพระองค์หนึ่ง ลำพังเทวดาผู้ใหญ่พระองค์นี้พระองค์เดียว มีพระนามที่เรียกขานตามพระเกียรติคุณที่พระองค์ทรงมีอยู่ ถึง ๒๐ พระนาม^{๑๓} ดังนี้

สกุโก	หมายถึงทรงสามารถเอาชนะพวกอสูร หรือทรงให้ทานโดยเคารพมาก่อน
ปุริทโท	หมายถึงทรงเคยให้ทานมาก่อน
เทวราชา	หมายถึงทรงเป็นพระราชของเทวดาทั้งหลาย
วชิรปาณิ	หมายถึงทรงถือวชิราวุธ
สุขมปติ	หมายถึงทรงเป็นพระสวามีของอสุรกายนามว่า สุขาดา
สทสสกุโ	หมายถึงทรงสามารถมองเห็นอรรถที่เทวดาและมนุษย์เป็นจำนวนมากพากันคิด
มหินโท	หมายถึงทรงเป็นจอมของเทวดาเป็นจำนวนมาก หรือเป็นพระราชที่เทพทั้งหลายเคารพบูชา
วชิราวุโ	หมายถึงทรงมีวชิราวุธ
วาสโว	หมายถึงทรงรัตนะเป็นจำนวนมาก
ทสสตนยโน	หมายถึงทรงมีพระเนตร ๑๐๐๐ ก็คือทรงสามารถมองปัญหาทะเล ๑๐๐๐ นัย
ดิทิวาธิกุ	หมายถึงทรงเป็นใหญ่แห่งเทวโลกชั้นจาตุมหาราชและดาวดึงส์

^{๑๓} อภิธาน.๑๘/๒๓

สุรนาโถ	หมายถึงทรงเป็นที่พึ่งของเทวดาทั้งหลาย
วชิรหตุโถ	หมายถึงทรงถือวชิราวุธ
ภูตปติ	หมายถึงทรงเป็นใหญ่แห่งสัตว์ทั้งหลาย
มขวา	หมายถึงทรงเป็นผู้ควรบูชา หรือทรงเคยเป็นมขมาณพเมื่อครั้งเป็นมนุษย์
โกสิโย	หมายถึงมีพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก
อินุโท	หมายถึงทรงเป็นใหญ่โดยอิสริยยศ
วตฺรภู	หมายถึงทรงเป็นใหญ่ครอบงำสูรนามว่า วัตรระ อสูรผู้นี้มีพี่ชายนามว่า ปากะ
ปากสาสนโน	หมายถึงเป็นผู้ทรงสั่งสอนอสูร นามว่า ปากะ นั้น
วิโชไซ	หมายถึงทรงมีพระโอชรสปกแผ่ไป
นอกจากนี้	พระองค์ทรงมีพระนามอื่นๆ อีก ที่ใช้เรียกเป็นบางครั้งบางคราว

ฎีกาแห่งคัมภีร์อภิธานปิปปิกา กล่าวแต่เพียงชื่อ แต่ไม่ได้ให้ความหมายเหมือนพระนามที่นิยมใช้โดยทั่วไป คือ

สุนาสิโร ปุรฺนุโท เลขาสโก ทิวปติ สุรปติ พลาราดิ สจิปติ ชมฺภเกที หริหโย
 ฌมุจฺจิ สุตโน สกฺนุโท เมขวาหโน อาษณฺชโล โกลิโก สุรคามณี นากนาโถ หริ
 เป็นต้น พระนามเหล่านี้ ล้วนแสดงถึงปรีชาสามารถและพระเกียรติคุณที่ทรงมีอยู่

เทวดาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ หมายถึงเฉพาะเทวดาผู้อุบัติในเทวโลกเท่านั้น ไม่รวมถึงเทวดาโดยทั่วไป เพราะเทวดา หมายถึงเทวดาตั้งแต่ชั้นพื้นดินจนถึงเทวดาผู้บริสุทธ์ คือ

เทวดาชั้นพื้นดิน	เรียกว่า ภูมิมัฏฐเทวดา
เทวดาสถิตอยู่ในอากาศ	เรียกว่า อากาสัฏฐเทวดา
เทวดาชั้นจาตุมหาราช	เรียกว่า จาตุมหาราชิกาเทวดา

ฯลฯ

เทวดาชั้นพรหม	เรียกว่า พรหมกายิกา
เทวดาผู้บริสุทธ์	เรียกว่า วิสุทธ์ิเทวดา หมายถึงพระอรหันต์

ผู้บริสุทธิ์จากกิเลส^{๑๔}

อนึ่ง ชื่อของเทวดาที่กล่าวมา หลายชื่อที่ซ้ำกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่ก็หาใช่ว่าพระพุทธศาสนาจะมีความเชื่อในเทพเหล่านั้นเช่นเดียวกับที่ชาวฮินดูเชื่อ เช่นเดียวกับกับพระพรหม ขณะที่ชาวฮินดูเชื่อว่าเป็นเทพผู้สร้างโลกและจักรวาล แต่พระพุทธศาสนาเห็นว่า เป็นชื่อที่เรียกเทพที่บังเกิดในพรหมโลกชั้นรูปาวจรภูมิและอรุปาวจรภูมิ ซึ่งสืบเนื่องมาแต่การได้บำเพ็ญคุณธรรมบางอย่างขณะเป็นมนุษย์เท่านั้น และที่สำคัญก็คือ เทวดาทิ้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ ยังต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ และอยู่ในกฎสามัญลักษ์ณะโดยไม่มีข้อยกเว้น ฉะนั้น แม้ชื่อจะซ้ำกันกับทางฝ่ายพราหมณ์-ฮินดู แต่สาระสำคัญแตกต่างกัน

๑.๑.๙ เทว ศัพท์ที่ใช้ในความหมายของธรรมชาติ

ธรรมชาติที่มีคุณประโยชน์ต่อโลกและสัตว์ทั้งหลาย ในภาษามคธได้เอา เทว ศัพท์ไปใช้เรียกธรรมชาติด้วย อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า ธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งประเสริฐประหนึ่งว่าเป็นเทพเจ้าทีเดียว เช่น

ฝน เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งอันเป็นอุปการะต่อชีวิตสัตว์โลก ขาดฝน หรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลย่อมทำความเดือดร้อนให้แก่สัตว์โลกแน่นอน ผู้วิจัยเห็นว่า สัตว์โลกทั้งหลายมีฝนที่พึ่ง ฝน ภาษามคธท่านใช้คำว่า เทโว มีวิเคราะหฺตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาว่า **กิพฺพนฺติ วุฑฺฒี วิรุฬฺหี คจฺจนฺติ โลกา อเนนาติ เทโว**^{๑๕} ธรรมชาติ ชื่อว่า เทว (ฝน) เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุให้ได้ความเฟลิดเฟล็น คือ ถึงความเจริญงอกงามของสัตว์โลกทั้งหลาย

อากาศ ก็เป็นธรรมชาติอันเป็นอุปการะต่อชีวิตสัตว์โลกเช่นกัน มีความหมายว่าประเสริฐ มีข้อความ ในพระบาลีวินัยปิฎก มหาวิภังค์ว่า **อถ โข มุจฺลินฺโท นาค**

^{๑๔} วินย.มหาวิ.๑/๑๘/๓๒

^{๑๕} อภิธาน.๔๗-๘/๔๔

ราชา สตุตทาหุสส อัจจุเยน วิทุธั วิคตพลาหกั เทวั วิทิตฺวา ๗ เป ๗^{๑๖} ครั้งนั้น
แล มุจลินทนาคราช โดยล่องไป ๗ วัน ทราบว่า อากาศ ปลอดภัยปราศจากเมฆ
หมอกแล้ว ๗ล๗

๑.๒ เทวดา ๓

เทวดาท่านจำแนกไว้เป็น ๓ ประเภทคือ

๑.๒.๑ สมมติเทวดา

คำว่า "เทวดา" นอกจากที่หมายถึงผู้เกิดในโลกทิพย์แล้ว ทางพระพุทธศาสนา
ยังหมายถึงมนุษย์ผู้มีคุณสมบัติพิเศษ ซึ่งได้เสวยราชสมบัติมีความสุข หรือผู้ได้เข้าถึง
ความบริสุทธิ์จากกิเลส ก็นับว่าเป็นเทวดา เพราะเทวดาหมายถึงผู้ประเสริฐ เช่น พระ
ราชา พระมเหสี พระราชกุมาร พระราชกุมารี ทั้งหลาย จัดว่า เป็นเทวดาโดยสมมติ
โดยมีข้อความในขุททกนิกาย จุฬนิเทศว่า

บุคคลประเภทไหน จัดเป็นเทวดาโดยสมมติ พระราชาทั้งหลาย
พระราชกุมารทั้งหลาย พระราชกุมารีทั้งหลาย และพระมเหสีทั้ง
หลาย จัดว่าเป็นเทวดาโดยสมมติ บุคคลดังกล่าวมาแล้วนี้ จัด
เป็นเทวดาโดยสมมติ^{๑๗}

นอกจากนั้น ยังมีอีกหลายแห่ง ที่มีข้อความเรียกพระราชาทั้งหลายว่า เป็นเทพ
โดยสมมติ เช่นข้อความในสังยุตตนิกาย สพายตนวรรคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติ
เทพ ก็แล นางภิกษุณี ชื่อว่า เขมาผู้เป็นสาวิกา ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ

^{๑๖} วินย.มหา.๔/๖/๖

^{๑๗} ขุ.จุฬนิ.๓๐/๒๑๔/๑๑๒

องค์นั้น มีอยู่ ขอพระองค์ผู้สมมติเทพเข้าไปหานางเกิด^{๑๘} ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระนางมัลลิกาเทวี ประสูติพระธิดาแล้ว^{๑๙} ส่วนพระมเหสีของพระราชาก็ดี เทพธิดา ก็ดี มีคำเรียกเสมอกันว่า เทวี คำว่า เทวี มีความหมายว่า ผู้หญิงผู้ประเสริฐ^{๒๐}

๑.๒.๒ อุบัติเทวดา

อุบัติเหตุดา หมายถึงเทวดาโดยอุบัติขึ้น คือพอเกิดมาก็โต เป็นหนุ่ม เป็นสาวทันที เทพบุตร (เทวดาผู้ชาย)มีวัยประมาณอายุ ๒๐ ปีตลอด เทพธิดา(เทวดาผู้หญิง)มีวัยประมาณอายุ ๑๖ ปีตลอด^{๒๑} ด้วยบุญกรรมที่สร้างมาเป็นผู้ลอยมาเกิด โดยไม่ต้องอาศัยกรรมมารดา จัดเข้าในโอปปาติกกำเนิด ดังข้อความในขุททกนิกาย จุฬนิกาย ว่า

บุคคลประเภทไหน จัดเป็นอุบัติเหตุดา เหล่าเทวดาชั้นจาตุม
มหाराชชยเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี เหล่าเทวดานับเข้า
ในหมู่พรหมและเหล่าเทวดาชั้นสูงกว่านั้น เรียกว่า เทวดาโดยอุบัติเหตุ
เทวดาตามที่กล่าวมานี้ เรียกว่า อุบัติเทวดา^{๒๒}

๑.๒.๓ วิสุทธิตะวดา

เทวดา หมายถึงผู้มีใจประเสริฐ ท่านผู้หมดกิเลสแล้ว เป็นผู้บริสุทธิ์ ก็นับเป็นเทวดาได้ เพราะท่านผู้บริสุทธิ์นั้นเป็นผู้มีความหวังจะให้ผู้อื่นได้ประโยชน์สุขอย่างเดียว

^{๑๘} ส.สพ.๑๘/๗๕๓/๔๕๕-๖

^{๑๙} ส.ส.๑๕/๑๗๖/๑๒๕

^{๒๐} น.ดิ.ฐา. ๒๒๑

^{๒๑} ส.วิ.๒/๒๘-๙

^{๒๒} ขุ.จุฬน. ๓๐/๒๑๔/๑๑๒

โดยไม่คำนึงว่า พาลชน จะมีความผิดมากน้อยเพียงใด ท่านประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่พาลชนนั้นอย่างเดียว วิสุทธิเทวดา จึงควรเป็นผู้อยู่ในฐานะสูงกว่า สมมติเทวดา และอุบัติเทวดาด้วยซ้ำไป เพราะเป็นผู้มีคุณธรรมที่สูงกว่านั่นเอง ดังมีข้อความในขุททกนิกาย จุฬนิกาย อันแสดงถึงท่านผู้บริสุทธิ์ เป็นเทวดาว่า

บุคคลประเภทไหน จัดเป็นวิสุทธิเทวดา พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย
พระสาวกของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย พระอรหันตชีนาสพทั้งหลาย
และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย จัดว่าเป็นวิสุทธิเทวดา ท่านเหล่านี้
เรียกว่า วิสุทธิเทวดา^{๒๓}

ข้อความในอรรถกถาในสังยุตตนิกายให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า ในพระสูตรนี้ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอริยผลทั้ง ๔ จำพวก จัดว่า เป็นเทวดา เพราะเป็นผู้ประเสริฐ และข้อความในขุททกนิกาย อปทานกล่าวถึงพระพุทธรองค์ว่า ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งมนุษย์ พร้อมทั้งเทวดา พระองค์เป็นเทพเจ้าผู้รู้สิ่งทั้งปวง^{๒๔}

๑.๓ คุณธรรมของเทวดา

เทวดามี ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายธรรมและอธรรม ส่วนที่เป็นฝ่ายธรรมนับว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ และการที่จะเป็นผู้ประเสริฐได้นั้น จำต้องอาศัยคุณงามความดี ที่บุคคลผู้นั้นประพฤติดูอยู่เสมอ เรียกว่าคุณธรรมประจำใจ เทวดาฝ่ายธรรมถ้าหากละคุณธรรมก็ไม่อาจดำรงความเป็นเทวดาอยู่ได้ จะต้องจูดิจจากความเป็นเทวดา ไปเป็นสัตว์อย่างอื่น เพราะความเป็นเทวดาฝ่ายธรรม จะต้องมียารมณดีอยู่เสมอ ส่วนเทวดาฝ่ายอธรรมถึงแม้ว่าจะได้ชื่อว่าเป็นเทวดา ก็เฉพาะชื่อและทิพยสมบัติเท่านั้น แต่หาได้ความสุขสำราญในทิพยสมบัตินั้นไม่ เพราะใจเร่าร้อนเป็นทุกข์ เช่น เทวดาฝ่ายมารมีอสุรเป็นต้น ในหมู่มนุษย์ก็เช่นกันผู้ใดมีคุณธรรม หากเพียรปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรมของเทวดา ก็เรียกว่า

^{๒๓} ขุ.จุฬน.๓๐/๒๑๔/๑๑๒

^{๒๔} ขุ.อป.๓๒/๑๒๕/๒๒๕

เป็นมนุษย์สเทวดาได้ กายเป็นมนุษย์ ใจเป็นเทวดา คุณธรรมที่ว่านั่นคือ (๑)หิริ ความ
 ละอายต่อบาป (๒)โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป มีข้อความอันแสดงถึงคุณ
 ธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา ในขุททกนิกายชาดก ว่า

สัตบุรุษ ผู้มีใจสงบ เพียบพร้อมด้วยความละอายต่อบาป และ
 ความเกรงกลัวต่อบาป ตั้งมั่นอยู่ในธรรมฝ่ายขาว ท่านเรียกว่า
 "เทวธรรม" ในโลก^{๒๕}

เทวธรรมทั้ง ๒ มีคำอธิบาย ดังนี้

(๑) หิริ ความละอายใจ ความอึดอัดใจ ความรังเกียจต่อการทำบาป มีความ
 สำนึกรับผิดชอบ ชอบ ชั่ว ดี เกิดขึ้นภายในใจ ถึงแม้ผู้อื่นไม่เห็น ก็มีความละอายใจต่อบาป
 เปรียบเหมือนหญิงสาวเดินไปบนท้องถนนสะดุดกับก้อนหิน ผ้าถุงหลุดเกิดความละอาย
 ประหนึ่งว่าจะแซกแผ่นดินหนี ผู้มีหิริธรรม ก็มีความละอายต่อบาปก็เช่นนั้นเหมือนกัน

(๒) โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป โดยมีความกลัวว่า การทำบาปจะ
 มีผลทำให้ตนเศร้าหมอง ได้รับความทุกข์โศกนัสตลอดกาลนาน ถึงแม้ไม่มีใครรู้เห็น
 ก็ไม่กล้าทำบาป

ผู้มีเทวธรรม ทั้ง ๒ ประการนี้ นับว่าเป็นเทวดาได้ ถึงแม้ร่างกายจะเป็น
 มนุษย์หากใจมีคุณธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ ก็นับเข้าในบุคคลผู้สร้างทางไปสู่ความเป็น
 เทวดา อีกประการหนึ่งเทวดาทั้งหลาย โดยปรกติก็มีคุณธรรมประจำใจอยู่แล้ว จึง
 ดำรงตนเป็นเทวดาได้ หิริและโอตตปปะ ทั้ง ๒ นี้ เป็นรากฐานของศีล ในคัมภีร์วิสุทธิ
 มรรค กล่าวว่

ศีลนี้นั้น มีความสะอาดเป็นผล หิริและโอตตปปะ วิญญูชนทั้ง

^{๒๕} บ.ชา.๒๗/๖/๓

หลาย กล่าวว่าเป็นรากฐานของศีลนั้น^{๒๖}

ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อมีหิริและโอตตปปะะ ศีลจึงเกิดขึ้นตามหลังมาและตั้ง
อยู่ได้ เมื่อไม่มีหิริและโอตตปปะะเป็นรากฐาน ศีลไม่อาจเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้

ความเป็นผู้ประพฤติอยู่ในศีลธรรม ได้ผลานิสงส์คือมีกลิ่นหอมเป็นที่รู้จักของ
สังคมว่า เป็นคนดี ความเป็นคนดีนั้น ท่านว่าไว้ว่า เป็นเทวดา ส่วนความเป็นผู้ไม่ตั้ง
อยู่ในศีลธรรม ชื่อเสียงชั่วก็พุ่งขจรไปในสังคม คนทั้งสองประเภทนี้ มีคำบัญญัติเรียกทั้ง
ตนเองและบริวารตามนัยแห่งอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า

(๑) อสุโร อสุรปริวารโ	อสุรมือสุรเป็นบริวาร หมายถึงบุคคลผู้ทุศีล
ขาดคุณธรรม บริวารก็ทุศีลขาดคุณธรรม
(๒) อสุโร เทวปริวารโ	อสุรมีเทพเป็นบริวาร หมายถึงบุคคลผู้ทุศีล
ขาดคุณธรรม แต่บริวารมีศีล มีคุณธรรม
(๓) เทโว อสุรปริวารโ	เทพมีอสุรเป็นบริวาร หมายถึงบุคคลผู้มีศีล
มีคุณธรรม แต่บริวารทุศีล ขาดคุณธรรม
(๔) เทโว เทวปริวารโ	เทพมีเทพเป็นบริวาร หมายถึงบุคคลผู้มีศีล
มีคุณธรรม บริวารก็มีศีลมีคุณธรรม ^{๒๗}

ยังมีข้อความแสดงถึงบุคคลผู้มีความพากเพียร บำเพ็ญเพียรภาวนาจนบรรลุ
ฌาน ๔ ก็อาจเรียกว่า เทพได้ ฌาน ๔ จึงถือเป็นเทวธรรมได้อีกอย่างหนึ่ง ดังพระ
บาลีในอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า

- (๑) สนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมสฺมี ภิกฺขุสงฺฆเ เทวปฺปตฺตา วิหรนฺติ
ภิกษุทั้งหลาย ในภิกษุสงฆ์นี้ มีภิกษุผู้บรรลุเทวธรรมอยู่ หมายถึงภิกษุ
ผู้ได้รับฌาน ๔

^{๒๖} วิสุทฺธิ.๑/๑๐

^{๒๗} องฺก.จตุกก.๒๑/๙๑/๑๑๙

(๒) **สนธิ ภิภขเว ภิภข อิมสุมิ ภิภขสงเข พรหมปุตตา วิหรนุติ**
 ภิภขทั้งหลาย ในภิภขสงฆ์นี้ มีภิภขผู้บรรลุนิกรรมของพระพรหมอยู่
 หมายถึงภิภขผู้ได้พรหมวิหารฌาน ๔

(๓) **สนธิ ภิภขเว ภิภข อิมสุมิ ภิภขสงเข อาเนญชปุตตา วิหรนุติ**
 ภิภขทั้งหลาย ในภิภขสงฆ์นี้ มีภิภขผู้บรรลุดังความเป็นผู้ไม่หวั่นไหวอยู่
 หมายถึงภิภขผู้ได้รูปฌาน ๔

(๔) **สนธิ ภิภขเว ภิภข อิมสุมิ ภิภขสงเข อริยปุตตา วิหรนุติ**
 ภิภขทั้งหลาย ในภิภขสงฆ์นี้ มีภิภขผู้บรรลุนิกรรมอยู่ หมายถึงภิภข
 ผู้ได้บรรลุนิกรรม ๔^{๒๘}

ตามข้อความตามที่ได้ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ในข้อที่ ๑ ผู้ได้รูปฌาน ๔ เรียกว่าผู้
 บรรลุนิกรรม คือมีคุณธรรมอย่างเทวดาชั้นพรหมรูปาวจร ในข้อที่ ๒ ผู้ได้พรหมวิหาร
 ฌาน ๔ เรียกว่า พระพรหมได้ เพราะพรหมท่านไม่ละคุณธรรมทั้ง ๔ ในหมู่มสัตว์ ผู้ได้
 พรหมวิหารฌานจึงนับเข้าในเทวดาชั้นพรหมผู้ได้พรหมวิหารฌาน ในข้อที่ ๓ ผู้ได้รูป
 ฌาน ๔ นับเข้าในเทวดาชั้นอรุปรหม ถึงแม้ไม่มีรูปก็นับเข้าในเทวดาเหมือนกัน ใน
 ข้อที่ ๔ ผู้ได้บรรลุนิกรรม ๔ เรียกว่า วิสุทธิเทพได้ หมายถึงเทพผู้บริสุทธิ์ ตามที่ได้
 อธิบายมาแล้วในตอนต้น

๑.๔ คุณธรรมเป็นเหตุให้ได้เกิดเป็นเทวดา

การที่จะได้เกิดเป็นเทวดา ก็ด้วยการพากเพียรฝึกหัดปฏิบัติตนให้มี ภาย วาจา
 ใจ สะอาดบริสุทธิ์โดยลำดับ ๆ อยู่เสมอ ไม่จำเพาะแต่สวรรค์สมบัติเท่านั้น แม้แต่สมบัติ
 อื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกฎแห่งกรรม คือการกระทำดีได้ดี กระทำ
 ชั่วได้ชั่ว พากเพียรพยายามพัฒนาตน ด้วยการกระทำแต่ความดี เป็นทางให้ได้มนุษย์
 สมบัติ สวรรค์สมบัติ จนถึงนิพพานสมบัติ สมดังพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า

^{๒๘} องฺค.จตุกก ๒๑/๑๙๐/๒๔๙

ทรงแสดงโปรดพราหมณ์และคหบดี ชาวบ้าน แคว้นโกศล มีปรากฏในสาเลยยกสูตร
ปัญจมวรรค มัชฌิมนิกาย มุลปัณณาสว่า

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เพราะเหตุแห่งการ
ประพฤติดีสม่าเสมอคือการปฏิบัติธรรมหลังจากตายไป จึงได้เข้าถึงสุดดี
โลกสวรรค์ พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย การประพฤดิธรรม มีทางกาย
๓ อย่าง ทางวาจา ๔ อย่าง ทางใจ ๓ อย่าง

๑.๔.๑ ทางกาย ๓ อย่าง คือ

- (๑)งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ละทิ้งท่อนไม้ ศัตราอาวุธมีความละเอียดรอบาป
มีความเอ็นดูอนุเคราะห์เกื้อกูลต่อสัตว์ทั้งปวง
- (๒)งดเว้นจากการลักขโมยทรัพย์ของผู้อื่น จะเป็นทรัพย์อยู่ในบ้าน หรือป่า
ก็ตาม
- (๓)งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ยินดีพอใจแต่จำเพาะภรรยาของตน

๑.๔.๒ ทางวาจา ๔ อย่าง คือ

- (๑)งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่ว่าจะเป็นที่ประชุม ท่ามกลางชุมชน ท่าม
กลางญาติ ท่ามกลางกองทัพ หรือในราชสำนักก็ตาม ไม่เป็นพยานเท็จ
เมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ เมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น เมื่อไม่เห็น
ก็บอกว่าไม่เห็น ไม่พูดเท็จ เพื่อตน เพื่อผู้อื่น หรือเพื่ออำมิสสินจ้างอื่น
ใด
- (๒)งดเว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ไม่เอาความข้างหนึ่งไปบอกอีกข้างหนึ่ง
เพื่อทำให้ผู้อื่นแตกสามัคคีกัน แต่สนับสนุนการปรองดองกัน
- (๓)งดเว้นจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำไพเราะ เสนาะหู จับใจ ชาว
เมืองใช้พูดกัน เป็นที่รักที่เจริญใจ
- (๔)งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดคำจริง มีประโยชน์ ตาม

พระธรรมวินัย มีหลักฐาน มีที่มา มีที่สิ้นสุด

๑.๔.๓ ทางใจมี ๓ อย่าง คือ

- (๑) ไม่เพ็งเล็งอยากได้ทรัพย์ของผู้อื่น
- (๒) ไม่คิดพยาบาทประทุษร้ายต่อสัตว์อื่น แม้เมตตาต่อสัตว์อื่นว่า ขอให้สัตว์เหล่านั้นอย่าได้เป็นเวรต่อกัน อย่าได้พยาบาทกัน อย่าได้มีทุกข์ มีความสุขรักษาตนเถิด
- (๓) มีความเห็นชอบ เชื่อว่า ทานให้แล้วมีผล พลีกรรมที่เช่นสรวงแล้ว มีผล ผลวิบากของกรรมดี กรรมชั่ว มีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ มารดามีอยู่ บิดามีอยู่ สัตว์ผู้ลอยเกิดมีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แข็งแรง ซึ่งโลกนี้ โลกหน้า มีอยู่ในโลก

๑.๔.๔ การได้สมบัติทั้ง ๓

- ได้มนุษย์สมบัติ ได้แก่ ความเป็นขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล
คหบดีมหาศาล
- ได้สวรรค์สมบัติ ได้แก่ ความเป็นเทวดาชั้น จาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา
ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตี พรหมกายิกา
อาภา ปริตตภา อัมปมาณภา อาภัสสรา สุภา
ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุขภินหา เวหิผลลา
อวิหา อตัมปา สุกัสสา สุกัสสี ออกนิษฐา อรูป-
-พรหม อากาสาัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ
อากัญญาัญญาตนะ เนาสัญญาตนะ
- ได้นิพพานสมบัติ ได้แก่ ความสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลส ทำให้แข็งแรง ซึ่ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ในปัจจุบัน ก็ด้วยการ

ประพจน์ชอบกกล่าวคือประพจน์ธรรมสมาเสมอ^{๒๙}

การได้สมบัติทั้ง ๓ นั้น ได้ด้วยบุญที่บุคคลนั้น ๆ สร้างมาเฉพาะตน ๆ ดังข้อความในนริทกัณหสูตรอันแสดงถึงการได้สมบัติทั้ง ๓ ก็เพราะบุญว่า

บุญนิริ ชุมทรัพย์คือบุญ(บุญที่บุคคลได้สร้างไว้ในอดีต)ให้สมบัติที่ตามต้องการทุกอย่าง ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งปรารถนาสมบัติใด ๆ สมบัตินั้น ๆ ทั้งหมด ได้ด้วยบุญนิริ^{๓๐}

บุญ มีความหมายว่า ชำระสันดานของสัตว์ทั้งหลายให้สะอาดบริสุทธิ์ มีวิเคราะห์ว่า ปุณาติ อุตตโน สนฺตานิ อปฺปญฺญผลโต ทุกฺขสงฺกิลเลโต จ โสเธตฺติ ปุญฺญํ ธรรมชาติ ชื่อว่าบุญ เพราะมีความหมายว่า ชำระ คือทำสันดานของตนให้บริสุทธิ์ จากผลของสภาวะมิใช่บุญ และความเศร้าหมองอันเป็นที่ตั้งของทุกข์ หิต สุขชฺฌาสเยน ปุญฺญํ กโรตฺติ ตนฺนิผาทเนน การกสฺส อชฺฌาสยํ ปฺุเรติ ปุชฺชภาวํ นิพฺพตฺเตตฺติ ภา ปุญฺญํ ธรรมชาติ ชื่อว่าบุญ เพราะมีความหมายว่า กระทำบุญด้วยอหฺยาศัยอันประกอบด้วยประโยชน์สุข หรือมีความหมายว่า ทำอหฺยาศัยให้เต็ม คือยังภพอันประเสริฐให้บังเกิด แก่ผู้กระทำ(บุญ)ด้วยการทำบุญนั้นให้สำเร็จ^{๓๑}

๑.๔.๕ การตั้งความปรารถนาสมบัติ

การได้สมบัติทั้ง ๓ ประการ นอกจากการทำความดีทางกาย วาจา ใจ แล้ว ต้องอาศัยการตั้งความปรารถนาด้วย ถ้าหากไม่ตั้งความปรารถนา ก็ไม่อาจได้สมบัติ เพราะการตั้งความปรารถนาเป็นความมุ่งหมายเพื่อให้ได้สมบัติตามที่ตนประสงค์ มีข้อ

^{๒๙} ม.ม. ๑๒/๔๘๓/๕๑๙

^{๓๐} ขุ.ขุ. ๒๕/๙/๑๒

^{๓๑} วิสุทฺธิ.ฎีกา. ๓/๓๖๓-๔

ความแสดงถึงการให้ทานเพื่อให้ได้ความเป็นเทวดา ต้องอาศัยการตั้งความปรารถนา
 น้อมจิตถึงสมบัติที่ตนปรารถนานั้น ในทานวรรค อัฐกนิบาตอังคตฺตริกายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้นแห่งทานมี ๘ อย่างเหล่านี้ คือบุคคล
 บางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม
 เครื่องลูบไล้ ที่นั่งที่นอน ที่อยู่อาศัย ทรัพย์ แก่สมณพราหมณ์
 ย่อมหวังสิ่งที่เขาให้ไป คือ เขาเห็นชัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล
 หรือคฤหบดีมหาศาล ผู้พรั่งพร้อมเพียบพร้อม ได้รับบำเรอด้วยเบญจ
 กามคุณ จึงมีความคิดว่า กระไรหนอ หลังจากตายไป เราจะได้เกิด
 เป็นชัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคฤหบดีมหาศาลบ้าง เขา
 ตั้งใจจะเป็นอย่างนั้น อริษฐานใจอย่างนั้น อบรมความคิดนั้น เขาพอ
 ใจต่ำแค่นั้น ไม่อบรมให้สูงยิ่งไปกว่านั้น หลังจากตายไป เขาก็ได้เกิด
 เป็นชัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาลหรือ คฤหบดีมหาศาล(ตาม
 ปรารถนา)

ก็แล ตถาคตกล่าวทานนั้นให้แก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล มิใช่ผู้ทุศีล
 ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีลย่อมช่วยให้สำเร็จได้ เพราะเป็น
 ธรรมชาติบริสุทธิ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน.....ได้ยืนมาว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราช
 ...ดาวดึงส์.....ยามา.....ดุสิต.....นิมมานรดี.....ปรนิมมิตวสวัตดีมีอายุ
 ยืนมีผิวพรรณดี มีความสุขมาก จึงมีความคิดว่า กระไรหนอ หลัง
 จากตายไปเราพึงได้เกิดเป็นเทวดา ชั้นจาตุมหาราช ฯลฯ ปรนิมมิต
 วสวัตดี เขาตั้งใจจะเป็นอย่างนั้น อริษฐานใจจะเป็นอย่างนั้น อบรม
 ความคิดนั้น เขาพอใจต่ำแค่นั้น ไม่อบรมให้สูงไปกว่านั้น หลังจาก
 ตายไป เขาก็ได้เกิดเป็นเทวดาชั้น จาตุมหาราช ฯลฯ ปรนิมมิตวสวัตดี
 (ตามปรารถนา) ก็แล ตถาคตกล่าวทานนั้นให้แก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล
 มิใช่ผู้ทุศีล ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีลย่อมช่วยให้สำเร็จได้
 เพราะเป็นธรรมชาติบริสุทธิ

ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน...ได้ยืนมาว่า เทวดาชั้นพรหม

กายิกามีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีความสุขมาก จึงมีความคิดว่า อะไร
 หนอ หลังจากตายไป เราพึงได้เป็นเทวดาชั้นพรหมกายิกา เขาตั้งใจ
 จะเป็นอย่างนั้นอธิษฐานใจจะเป็นอย่างนั้น อบรมความคิดนั้น เขาพอ
 ใจแต่แค่นั้น ไม่อบรมให้สูงไปกว่านั้น หลังจากตายไป เขาก็ได้เกิดเป็น
 เทวดาชั้นพรหมกายิกา(ตามปรารถนา) ก็แล ตถาคตกล่าวทวนนั้นให้
 แก่สมณพราหมณ์ผู้ปราศจากราคะ มิใช่ผู้ทุศีลมีราคะ ยังไม่หมดราคะ
 มิใช่ผู้มีราคะ ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีลปราศจากราคะ ย่อม
 ช่วยให้สำเร็จได้ เพราะปราศจากราคะ ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น
 แห่งทานมี ๘ อย่างเหล่านี้แล^{๓๒}

จากข้อความในพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าผู้ให้ทานนั้นต้องอธิษฐานจิตปรารถนาด้วย
 สำคัญอยู่ที่จิตปรารถนา พระพุทธศาสนาทือว่าจิตสำคัญที่สุด ทานที่ให้นั้นต้องให้แก่ผู้มี
 ศีล ปราศจากราคะ จึงจะทำให้ความปรารถนาสำเร็จสมประสงค์ ไม่ว่าจะเป็มนุชย
 สมบัติ สวรรคสมบัติและนิพพานสมบัติก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะได้แก่ การถวายทาน
 แก่พระอรหันต์

๑.๔.๖ เหตุที่ได้สมบัติต่างกัน

สาเหตุที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายมีความแตกต่างกันในการได้สมบัติทั้ง ๓ คือ มนุษย
 สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ มาจากสัตว์เหล่านั้นทำความดี ด้วยการให้
 ทาน รักษาศีล เจริญภาวนามากน้อยไม่เท่ากัน อาจจะทำบางอย่างมาก บางอย่าง
 น้อย หรือทำเอาน้อย ๆ หรืออาจจะทำครบบริบูรณ์ดีทั้ง ๓ อย่าง ดังนั้น สัตว์ทั้งหลาย
 จึงมีความแตกต่างกัน เลว ประณีต เท่ากัน และไม่เท่ากัน ในเรื่องนี้มีข้อความปรากฏใน
 ทานวรรค อัฐฎกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุญกิริยาวัตตุมิ ๓ เหล่านี้ คือ บุญกิริยาวัตตุ อัน

^{๓๒} อัง.อฎฎ.๒๓/๑๒๕/๒๔๓-๕

เกิดจากทาน ศีล ภาวนา ฯ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในนี้
 กระทำบุญกิริยาวัตถุอันเกิดจากทานน้อย ..ศีลน้อย ไม่ได้ทำ...
 ภาวนา หลังจากตายไปย่อมได้เกิดเป็นมนุษย์อันต่ำช้า ฯ ภิกษุทั้ง
 หลาย ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำบุญกิริยาวัตถุอันเกิดจาก
 ทานพอประมาณ...ศีลพอประมาณ ไม่ได้ทำ..ภาวนา หลังจากตาย
 ไปย่อมได้เกิดเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์ดี

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำบุญกิริยาวัตถุ
 อันเกิดจากทานมีประมาณยิ่ง...ศีลมีประมาณยิ่ง ไม่ได้ทำ...ภาวนา
 หลังจากตายไปย่อมได้เกิดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราช ภิกษุทั้ง
 หลาย ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้ทำบุญ
 กิริยาวัตถุอันเกิดจากทาน...ศีล มากยิ่งแล้ว จึงได้เลิกกว่าเทวดาชั้น
 จาตุมหาราชด้วยฐานะ ๑๐ ประการ คือ (๑)อายุทิพย์ (๒)วรรณ
 ทิพย์ (๓)สุขทิพย์ (๔)ยศทิพย์ (๕)อาธิปไตยทิพย์ (๖)รูปทิพย์
 (๗)เสียงทิพย์ (๘)กลิ่นทิพย์ (๙)รสทิพย์ (๑๐)โผฏฐัพพะทิพย์

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ กระทำบุญกิริยาวัตถุ
 อันเกิดจากทาน...ศีล มีประมาณยิ่งแล้ว ไม่ได้ทำ...ภาวนา หลังจาก
 ตายไปย่อมได้เกิดเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ เทวดาชั้นปรนิมมิต
 วสวัตติ ฯ ภิกษุทั้งหลายในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตินั้น ปรนิมมิต
 วสวัตติเทวบุตร ได้ทำบุญกิริยาวัตถุอันเกิดจากทาน...ศีล มากยิ่ง
 แล้ว จึงได้เลิกกว่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ด้วยฐานะ ๑๐ ประการ
 คือ (๑)อายุทิพย์ ฯลฯ (๑๐)โผฏฐัพพะทิพย์ ฯ ภิกษุทั้งหลาย บุญกิริยา
 วัตถุนี้มี ๓ ประการเหล่านี้แล^{๓๓}

ด้วยเหตุผล ตามที่กล่าวมานี้ พวกเทวดา จึงมีการได้สมบัติไม่เหมือนกัน มาก
 น้อยตามบุญบารมีที่ตนได้สั่งสมมา

^{๓๓} อก.อฎฐ.๒๓/๑๒๖/๒๔๕-๘

๑.๕ สถานภาพของเทวดาในพระพุทธศาสนา

ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ถือว่า เทวดาเป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่เคยได้สร้างคุณความดีมาในครั้งเป็นมนุษย์ จึงได้เสวยทิพยสมบัติในสวรรค์ มนุษย์ควรถือเอาเทวดาเป็นแบบอย่างที่เทวดาเคยประพฤติ มาเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เทวดาครั้งเป็นมนุษย์ ได้ทำความดีเป็นประการใด มนุษย์ปรารถนาสวรรค์สมบัติควรทำความดีเป็นประการนั้น สิ่งที่น่าปรารถนานั้นมิใช่ได้ด้วยการอ้อนวอนขอ หรือ ด้วยความปรารถนา แต่ได้ด้วยความดีที่ตนสร้างมา ดังข้อความในอภิญญสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

ดูก่อนคฤหบดี ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ นำปรารถนา นำต้องการ นำถูกใจหาได้ยากในโลก ๕ ประการ มีอะไรบ้าง คือ (๑)อายุ (๒)วรรณะ (๓)สุข (๔)ยศ (๕)สวรรค์ ธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ นำปรารถนา นำต้องการ นำถูกใจ หาได้ยากในโลก เรามีได้กล่าวว่าจะพึงได้เพราะเหตุแห่งความอ้อนวอน หรือ เพราะเหตุแห่งความปรารถนา ถ้า...จักได้เพราะเหตุแห่งความอ้อนวอน หรือ เพราะเหตุแห่งความปรารถนาไซ้ ในโลกนี้ ใครจะพึงเสื่อมจากอะไร ดูก่อนคฤหบดี อริสาวกผู้ต้องการอายุ ไม่ควรอ้อนวอน หรือหลงระเหิงอายุ แม้เพราะเหตุแห่งอายุ อริยสาวกต้องการอายุ พึ่งปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติอันเป็นไปเพื่ออายุ เพราะปฏิบัติอันเป็นไปเพื่ออายุที่พระอริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้อายุ อริยสาวกผู้นั้น ย่อมได้อายุที่เป็นของทิพย์หรือเป็นของมนุษย์ดูก่อนคฤหบดี อริยสาวกผู้ต้องการวรรณะ...สุข...ยศ...สวรรค์ ไม่ควรอ้อนวอนหรือหลงระเหิงสวรรค์ หรือแม้เพราะเหตุแห่งสวรรค์ อริยสาวก ผู้ต้องการสวรรค์ พึ่งปฏิบัติปฏิบัติอันเป็นไปเพื่อสวรรค์ เพราะปฏิบัติอันเป็นไปเพื่อสวรรค์ ที่อริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้สวรรค์ อริยสาวกนั้น ย่อมได้สวรรค์^{๓๔}

^{๓๔} อจ.ปญจก.๒๒/๔๓/๕๑-๓

เทวดาเป็นแต่เพียงแบบอย่างในการดำเนินชีวิตเท่านั้น มิใช่เป็นที่พึ่งสูงสุด หรือ จำต้องเคารพนอบน้อม ด้วยความเกรงกลัวฤทธิ์อำนาจบันดาลให้มนุษย์ประสบกับภัย พิบัติด้วยประการนั้น ๆ ถึงแม้ว่าเทวดาจะมีฤทธิ์อำนาจมากกว่ามนุษย์ก็ตาม แต่เคารพ นอบน้อมในฐานะที่มีความดี คือปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่เทวดาเคยได้ปฏิบัติมาแล้ว ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงโปรดเจ้าศากยะพระนามว่ามหานาม มีปรากฏในฉกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

ดูก่อนมหานาม ยังมีข้ออื่นอีก อริยสาวกย่อมอบรมเทวดานุสดีว่ามีเทวดาชั้นจาตุมหาราช ฯลฯ ชั้นปรินิมิตตสวรรค์ ชั้นพรหม กายิกา เทวดาชั้นสูงกว่านั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เช่นใด (เมื่อครั้งเป็นมนุษย์) ละจากโลกนี้ไปแล้ว จึงได้เกิดในสวรรค์นั้น แม้เราก็มี ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เช่นนั้น เหมือนกัน^{๓๔}

เป็นความจริงที่ว่า สัตว์เล็กย่อมต้องมีความเกรงกลัวสัตว์ใหญ่ ผู้มีกำลังมากกว่า เป็นธรรมดา พระพุทธศาสนามีได้สอนให้กระตังกระเดื่องกับเทวดา แต่เพียงให้ถือว่า เทวดาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต เทวดาและมนุษย์ยังต้องพึ่งพาอาศัย เคารพ ผูก ไบตรี ช่วยเหลือกันและกัน ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าสอนให้เทวดา กูตผี ปีสัจจ แผ่นเมตตา ให้การอารักขาแก่มนุษย์ผู้มีอุปการะแก่ตน ตามที่มีปรากฏข้อความในรัตนสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐว่า

หมู่กูต(อมนุษย์ทั้งหลาย)เหล่าใด อยู่ภาคพื้นดิน หรืออยู่ภาคพื้น อากาศ มาประชุมกันแล้วในที่นี้ ขอหมู่กูตทั้งหมดเหล่านั้น จงมีใจดี และจงพึงภักดีโดยเคารพ เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหมด จงตั้งใจฟัง จงแผ่เมตตาในหมู่สัตว์ที่เป็นมนุษย์ มนุษย์เหล่าใด ย่อมนำพิธีกรรมไปทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะฉะนั้น ท่านทั้ง

^{๓๔} อก.ฉก.๒๒/๒๔๑/๓๒๐-๑

หลาย จงไม่ประมาท ช่วยรักษา มนุษย์เหล่านั้นด้วยเถิด^{๓๖}

การทำพลีกรรม เป็นการบูชาเทวดา ภูต ผี ปีศาจ ถือว่ามนุษย์ ควรทำ เพราะ มนุษย์มีอุปการะต่อเทวดาในประเด็นนี้ ซึ่งเทวดาไม่สามารถที่จะช่วยตนเองได้จำต้องพึ่ง อาศัยมนุษย์ และเป็นธรรมเนียมที่มนุษย์ปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ พระพุทธเจ้า ไม่ได้ปฏิเสธข้อนี้ ถึงแม้ว่าจะมีการทำบุญอุทิศกุศลให้เทวดาแล้วก็ตาม เปรียบเหมือน เรานิมนต์พระสงฆ์มาถวายปัจจัยสี่เพื่อเป็นการปรารภถึงวันเกิดให้บิดา-มารดาผู้ยังมีชีวิต อยู่แล้ว แต่ยังคงเลี้ยงดูท่านอีกฉะนั้น แต่พิธีนี้ไม่สำคัญมากนัก การอุทิศกุศลผลบุญไป ให้สำคัญกว่า เรียกว่า เทวดาพลี ดังในภัตตสูตร ปัญจกนิบาตอังคตตรนิกายพระผู้มี พระภาคเจ้าทรงแสดงอานิสงส์แห่งการหุงภัตตารไม่ทัน และทันเวลาวา

เทวดาผู้มารับพลีประจำตระกูล เมื่อไม่ได้รับพลี(เครื่องสังเว) ตรง เวลา ย่อมเข้าใจว่าผู้นี้ไม่นับถือเรา จึงเลิกให้การคุ้มครอง ตรงกัน ข้ามถ้าหากว่า กุลบุตรจัดเครื่องสังเวทันเวลาก็จะให้การคุ้มครอง โดยถือว่าตนยังได้รับการเคารพยกย่องอยู่ กุลบุตรผู้ได้รับการคุ้ม ครองจากเทวดา ย่อมได้ความเจริญทุกเมื่อ^{๓๗}

๑.๖ ข้อเปรียบเทียบระหว่างเทวดากับมนุษย์

มนุษย์มีคุณ ๓ ประการประเสริฐกว่า มนุษย์ในอตุตตรกฐทวีปและเทวดาชั้น ดาวดึงส์ ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอังคตตรนิกาย นวกนิบาตว่า

ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีป มีคุณประเสริฐกว่า มนุษย์ ชาวอตุตตรกฐทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์อยู่ ๓ ประการ คือ จิตใจ กล้าแข็งในการทำความดี มีสติตั้งมั่นในพระรัตนตรัย และ

^{๓๖} บ.ข.๒๕/๗/๕

^{๓๗} อ.ป.ญจก.๒๒/๒๒๘/๒๘๘

ประพตติพรหมจรรย์ คือ บวชได้^{๓๘}

บรรดาคุณสมบัติทั้ง ๓ นั้น การประพตติพรหมจรรย์ คือ การบวช การรักษาศีล ๘ ศีล ๑๐ มีโอกาสที่จะรักษาได้ ก็แต่โลกมนุษย์เท่านั้น ในเทวโลกไม่มีโอกาสจะประพตติพรหมจรรย์ได้ ดังพระโพธิสัตว์ผู้มีบารมียังอ่อนอยู่ในขณะที่ท่านไปบังเกิดในเทวโลก หรือพรหมโลกที่มีอายุยืนมากจึงไม่อยู่จนหมดอายุกัลป์ของเทวโลก หรือพรหมโลกนั้น ๆ เพื่อต้องการจะสร้างบารมีให้มากยิ่งขึ้น ท่านริบอธิษฐานให้สิ้นอายุแล้วมาบังเกิดเป็นมนุษย์ในชมพูทวีป การจุติจากสวรรค์ของพระโพธิสัตว์เช่นนี้ เรียกว่า อธิมุตติ กาลกิริยา การกลั่นใจจุติ ดังมีข้อความปรากฏในมหาวรรคอรธกถา ที่ฉมนิกายว่า

อนึ่ง ในเวลาอื่น พระโพธิสัตว์ที่ไปบังเกิดในเทวโลกที่มีอายุยืน ท่านไม่อยู่จนตลอดอายุกับ เพราะการบำเพ็ญบารมีในเทวโลกนั้น ทำได้ลำบากมาก^{๓๙}

ถ้าคำนึงถึงเรื่องสร้างบารมี การได้เกิดเป็นมนุษย์ย่อมมีโอกาสดีกว่าเทวดา แต่ ถ้าหากคำนึงถึงเรื่องอายุ ผิวพรรณ ความสุขสบาย ได้รับการบำรุงบำเรอ ด้วยเบญจกามคุณพร้อมมูลทุกประการ การเกิดเป็นเทวดาย่อมเป็นการดีกว่า ดังมีพระพุทธพจน์แสดงถึงความข้อนี้ ในอังกุตตรนิกาย นวกนิบาตว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีคุณประเสริฐกว่า มนุษย์ชาว อุตตรกุรุทวีป และมนุษย์ชาวชมพูทวีป ๓ ประการคือ (๑)อายุทิพย์ (๒)วรรณะทิพย์ (๓)สุขทิพย์^{๔๐}

เมื่อพิจารณาตามข้อเปรียบเทียบข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า การได้เกิดเป็นเทวดาใช้ว่า

^{๓๘} อัง.นวก.๒๓/๒๒๕/๔๐๘

^{๓๙} ส.วิ.๒/๒๘

^{๔๐} อัง.นวก.๒๓/๒๒๕/๔๐๘

จะประเสริฐเหลือเลิศนัก เพราะการเสวยสุขอันเกิดจากเบญจกามคุณเป็นที่ลุ่มหลง มัวเมา ในกามไม่อาจที่จะพ้นทุกข์ในวัฏสงสารได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโทษของกามไว้มากมาย ดังในอนุปุพพิกถา พระองค์ตรัสถึงความเศร้าหมอง ต่ำทราวมของกาม และอีกประการหนึ่ง การเป็นทเวดาเป็นได้ด้วยบุญอย่างเดียว เมื่อหมดบุญแล้วก็ไม่อาจดำรงความเป็นทเวดาอยู่ได้^{๔๑} ฉะนั้น การได้เกิดเป็นมนุษย์ จึงน่าจะเป็นโอกาสดีที่สุด เพื่อจะได้เข้าใจถึงความจริงแห่งชีวิตได้ง่าย และทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ พระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกทั้งหลายต่างก็เป็นมนุษย์ แต่ก็ได้รับการบูชาจากทเวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะท่านเหล่านั้น มีคุณธรรมที่ทเวดาและมนุษย์เหล่านั้นไม่มี

๑.๗ ทเวดานอกพระพุทธศาสนาเถรวาท

งานวิจัยนี้เกี่ยวข้องกับทเวดาในพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น แต่ในที่นี้ จะขอยุ่ถึงทเวดาในพุทธศาสนานิกายมหายานและศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ เปรียบเทียบประกอบด้วย เพื่อจะได้ทราบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกัน

๑) ศาสนาเทวนิยม (Theism)

ศาสนาเทวนิยมทุกศาสนาต่างเชื่อในทเวดาผู้ยิ่งใหญ่ (God) โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น พรหมัน (ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู) ยะโฮวาร์ (ศาสนาคริสต์) อัลเลาะห์ (ศาสนาอิสลาม) และอกาลปूर (ศาสนาซิกข์) เป็นต้น แต่ในภาษาไทยเรียกรวม ๆ กันว่า “พระเจ้า” พระองค์อยู่ในฐานะผู้สร้าง ผู้กำหนดโชคชะตาของมนุษย์และลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนคำสั่งของพระองค์ ในเรื่องของการสร้างนี้ สิ่งหนึ่งที่พระเจ้าทรงสร้างด้วยกันก็คือ การสร้างกฎศีลธรรมให้มนุษย์ปฏิบัติตาม ขณะเดียวกันก็ดำรงอยู่นอกกฎศีลธรรม ทรงวิวรณ์หรือเปิดเผยกฎศีลธรรมผ่านบุคคลพิเศษ หรือคนที่ทรงเลือก เช่น ฤาษีหรือคุรุ (ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และซิกข์) พระบุตร (ศาสนาคริสต์) และศาสนทูต (ศาสนาอิสลาม)

^{๔๑} อัง.จตุฎ.๒๑/๑๓๔/๑๘๓

ความเชื่ออีกอย่างหนึ่ง ที่มีตรงกันในศาสนาเทวนิยมทุกศาสนา คือเชื่อว่า พระเจ้าทรงอยู่ในภาวะนิรันดร์ ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย มีอยู่ด้วยตัวเอง ทรงสมบูรณ์ทุกอย่างและประทับอยู่ในสวรรค์ หน้าที่ของศาสนิกคือ แสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์ ด้วยการปฏิบัติตามคำสั่ง หรือด้วยการประกอบพิธีกรรม และการเซ่นสังเวยต่าง ๆ ซึ่งก็แล้วแต่ว่าศาสนาใด จะเน้นข้อใด

ศาสนาเทวนิยมบางศาสนา เช่น ศาสนาฮินดูมีความเชื่อในการอวตารของพระเจ้าว่า ในบางยุคเมื่อศีลธรรมในโลกเสื่อมโทรมจนถึงที่สุด พระเจ้าจะอวตารลงมาอบกู้ฟื้นฟูศีลธรรมขึ้นใหม่ การอวตารที่รู้จักกันดี คือ อวตารของหนึ่งในตรีมูรติ หรือการอวตารของพระวิษณุที่มีมาแล้ว ๑๐ ครั้งด้วยกัน

ส่วนเทวดา(gods)ในพุทธศาสนาเถรวาทดูเหมือนทุกอย่างตรงกันข้ามกับเทพเจ้าในศาสนาเทวนิยม กล่าวคือ นอกจากจะไม่ได้เป็นผู้สร้างแล้ว ยังตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม และสามัญลักษณะ(ไตรลักษณ์)อีกด้วย จะตรงกับเทวดาในศาสนาเทวนิยมอยู่บ้าง ก็ตรงการช่วยเหลือมนุษย์ แต่ก็มียุคก่อนข้างจำกัด และก็ไม่ใช่เทวดาทุกภพภูมิจะมีอำนาจกระทำเช่นนั้นได้เหมือนกันทั้งหมด

โดยสรุป ความเชื่อเรื่องเทวดาหรือพระเจ้าในศาสนาเทวนิยม ตรงกับสัสตติฐิในพุทธศาสนา เป็นความโน้มเอียงของภวตันทหา หรือความเชื่อในตัวตน(อัตตา)ในจิตใจมนุษย์

๒) พุทธศาสนamahayan

แม้ว่าคำสอนหลัก ๆ เช่นปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจ ๔ เป็นต้น จะตรงกันทั้งในพุทธศาสนamahayanและเถรวาท แต่ความคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แล้ว ทั้งสองนิกายมีความแตกต่างกัน

พุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่า พระโพธิสัตว์ที่จะตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตในภวภพนี้ มีองค์เดียวเท่านั้นคือพระศรีอริยเมตไตรย์ ปัจจุบันเป็นเทพประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ส่วนนิกายmahayanอธิบายว่า พระโพธิสัตว์มีมากมายนับไม่ถ้วน แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) พระโพธิสัตว์มนุษย์ (มนุษย์โพธิสัตว์) หมายถึงมนุษย์ที่สำเร็จเป็นพระโพธิสัตว์ทันทีที่ปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ และ (๒) ษยานิโพธิสัตว์, พระโพธิสัตว์ที่เกิด

จากกำลังฆานของพระยานิพุทธ* เพื่อโปรดสัตว์ที่จมอยู่ในห้วงความทุกข์ให้หมดก่อน พระยานิพุทธที่สำคัญ ๆ ที่รู้จักกันดีคือพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

กล่าวโดยเฉพาะพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ สาเหตุที่เป็นที่รู้จักกันมากกว่าพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ ในพุทธศาสนามหายานก็คือ พระโพธิสัตว์องค์นี้ มีหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์ให้พ้นทุกข์ สมกับพระนาม “อวโลกิเตศวร” ที่แปลว่า “ผู้มีพระพักตร์ก้มลง” คือดูแลเอาใจใส่สวัสดิภาพของมนุษย์ ธิเบตเรียกว่า “เซนเรจิ” (Chenreji) จีนเรียกว่า “กวนอิน” (Kwan Yin) และญี่ปุ่นเรียกว่า “กวนน็อน” (Kwannon)^{๕๒} ส่วนเมืองไทย ชาวจีนอพยพมาอยู่มาก จึงมีชาวพุทธส่วนหนึ่งเลื่อมใสศรัทธาพระโพธิสัตว์องค์นี้ด้วยในนามของ “เจ้าแม่กวนอิม” พระโพธิสัตว์องค์นี้ มีหลายอย่างคล้ายกับพระวิษณุซึ่งเป็นเทพเจ้าที่มีคนนับถือมากที่สุดศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะคุณสมบัติการช่วยเหลือศาสนิกที่ตกทุกข์ได้ยาก ขาดแคลน และมีความไม่สมหวังในโลกนี้ การแสดงความจงรักภักดีอย่างทุ่มเทต่อพระวิษณุ จะทำให้พ้นทุกข์ และสมหวังในโลกหน้าได้ การสร้างพระโพธิสัตว์องค์นี้ขึ้นมา คงเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาระดับชาวบ้าน เป็นการแข่งขันกับศาสนาฮินดูที่พัฒนามาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเข้าถึงชาวบ้านมากกว่าในสมัยนั้น

รากฐานความเชื่อเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายานมีอยู่ว่า มีพระพุทธเจ้าองค์ต้น หรือพระอาทิพุทธอุบัติมาพร้อมกับโลก และประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นที่เรียกว่า อภินิษฐาวนา (อภินิฐพรหม) จากนั้น จึงมีพระพุทธเจ้าที่สำเร็จด้วยฆานของพระอาทิพุทธ(อวตารของพระอาทิพุทธ) เกิดมาอีกหลายพระองค์ หนึ่งในอวตารดังกล่าวคือ พระอมิตาภพุทธเจ้า ส่วนพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ดังกล่าวมาแล้ว เป็นอวตารของพระอมิตาภะอีกทีหนึ่ง เพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือมนุษย์ได้สะดวกมากขึ้น พระอมิตาภ

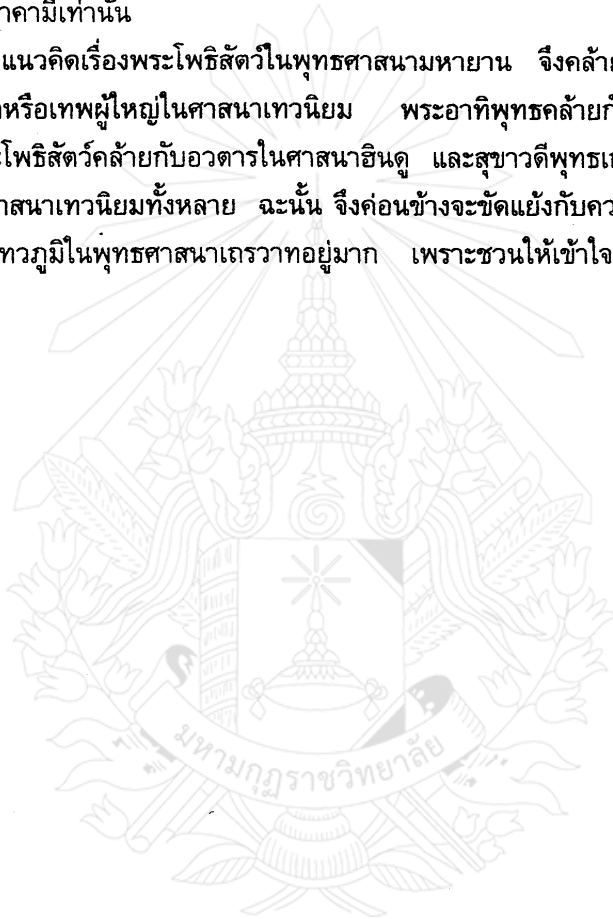
* พระยานิพุทธเกิดจากกำลังฆานของพระอาทิพุทธอีกที ในคำสอนของนิกายมหายาน พระยานิพุทธมี ๕ องค์คือ ๑) พระไวโรจนะ ๒) พระอักษโยภยะ ๓) พระรัตนสัมภวะ ๔) พระอมิตาภะ และ ๕) พระอโมขลิตธิ

^{๕๒} Ruth Reyna, Dictionary of Oriental philosophy, vols.I & II (Delhi: Munshiram Monoharlal, 1984) P.21

พุทธเจ้าพระองค์นี้ ประทับอยู่ ณ แดนสุขาวดีพุทธเกษตร^{๔๓}

ผู้วิจัยเห็นว่า สุขาวดีของมหายานคล้ายกับพรหมชั้นสุทธาวาสของเถรวาท เพียงแต่จะเข้าถึงสุขาวดีนั้นง่ายกว่าของเถรวาท เพราะสุทธาวาสของเถรวาทผู้จะเข้าถึงได้ ต้องเป็นพระอนาคามีเท่านั้น

ฉะนั้น แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายาน จึงคล้าย ๆ กับความเชื่อเรื่องพระเจ้าหรือเทพผู้ใหญ่ในศาสนาเทวนิยม พระอาทิพุทธคล้ายกับความเชื่อในพระผู้สร้าง พระโพธิสัตว์คล้ายกับอวตารในศาสนาฮินดู และสุขาวดีพุทธเกษตรก็เหมือนหนึ่งสวรรค์ในศาสนาเทวนิยมทั้งหลาย ฉะนั้น จึงค่อนข้างจะขัดแย้งกับความเชื่อในเรื่องของเทวดาและเทวภูมิในพุทธศาสนาเถรวาทอยู่มาก เพราะชวนให้เข้าใจว่า เป็นสัตสสตทิฐิ เช่นกัน

^{๔๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญา มหายาน(กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

บทที่ ๒

คุณสมบัติที่เกี่ยวข้องกับเทวดา

๒.๑ การอุบัติและการจติของเทวดา

การอุบัติและการจติของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องเกิดมีแก่เทวดาและมนุษย์ ย่อมมีเป็นเรื่องธรรมดา ถึงแม้พวกเทวดาจะเป็นผู้อยู่ในโลกทิพย์ก็ตาม ก็ย่อมไม่พ้นกฎธรรมดาอันนี้ไปได้ เพราะยังต้องท่องเที่ยวในสังสารวัฏ ในที่นี้ขอยกเรื่องอุบัติมา กล่าวก่อนคือ

๒.๑.๑ กำเนิดของสัตว์ทั้งหลายมี ๔ ประเภท คือ

- (๑) อณูชาข ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในฟองไข่ คือ ออกมาเป็นฟองไข่ก่อน แล้วจึงฟักเป็นตัวทีหลัง เช่น นก เป็ด ไก่ เป็นต้น
- (๒) ชลาพูช ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในครรภ์คือพอลอดออกจากท้อง มารดามาก็เป็นตัว เช่น คน โค สุนัข แมว เป็นต้น
- (๓) สัมเสทข ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในโคล คือเกิดในของชื้นแฉะหมักหมม นำเปื่อยขยายแพร่พันธุ์ออกไปเอง เช่น หนอนบางชนิด
- (๔) โอปปาดิก ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดมุดขึ้นมา คือเกิดมุดขึ้นมา ก็เติบโตเต็มตัวทันใด เช่น เทวดา สัตว์นรกมนุษย์บางพวกและเปรต บางพวก ท่านว่า เกิดและตาย ไม่ต้องมีเชื้อ หรือ ซากปรากฏ*

เทวดาทิ้งหลายจัดเข้าในประเภท โอปปาติกะกำเนิด คือ พอเกิดขึ้นในเทวโลก ก็โตเป็นหนุ่ม เป็นสาว มีอติภาพสมบุรณ์ทันที ในข้อนี้ มีข้อความที่ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า **โส (มณฑุโก) ดาวเทว กาลิ กตวา ดาวดีสกวเน ทวารทสโยชนิเก กนกวิมานเน นิตุพตติ สุตตปฺปทุโร วย ๖เป๖** กบนั้น ทำ กาลกิริยาในทันใดนั้นแล้ว ก็บังเกิดในวิมานทองประมาณ ๑๒ โยชน์ในภพดาวดึงส์ เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้นจะนั้น เทพบุตรนั้น เห็นตนมีหมูนางเทพอัปสรแวดล้อม ตรวจดูว่า เรามาเกิดในภพนี้ได้ ด้วยได้สร้างบุญกรรมอะไรมา

๒.๒ การปฏิสนธิของพวกเทวดา

๒.๒.๑ ความเหมือนกันและความแตกต่างกันของบุญกุศล

การถือปฏิสนธิของเทวดาทิ้งหลายมีความแตกต่างกัน แล้วแต่บุญกุศลที่ตนสร้างมาตามทีน้อยหรือมาก ที่สร้างมาน้อยก็เกิดเป็นเทวดาชั้นต่ำ ที่สร้างมามากก็เกิดเป็นเทวดาชั้นสูง ในข้อนี้ไม่จำเพาะแต่เทวดาเท่านั้น แต่หมายถึงสัตว์ทั้งหมด ในกรณีของเทวดาทิ้งหลาย มีความแตกต่างกัน ทางกาย ความรู้สึก คือมีกายต่างกัน ความรู้สึกต่างกันก็มี มีกายต่างกัน ความรู้สึกเหมือนกันก็มี มีกายเหมือนกัน มีความรู้สึกต่างกันก็มี ฯลฯ ในกรณีดังที่ว่ามานี้ มีข้อความพระพุทธพจน์ใน อังคุตตรนิกาย นวกนิบาตว่า

ภิกษุทั้งหลาย ที่อยู่ของหมู่สัตว์ มี ๙ สถานเหล่านี้ คือ

- (๑) นานตตกายา นานตตสญญี ได้แก่ หมู่สัตว์ที่มีกายต่างกัน มีความรู้สึกต่างกัน เช่น พวกมนุษย์ พวกเทวดาบางหมู่ พวกวินิบาตเปรตบางหมู่

- (๒) นานตุดกายา เอกตุดสมณฺญี ได้แก่ หมูสัตว์ที่มีกายต่างกัน มีสัญญา
อย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพอยู่ในพรหมผู้เกิดในภูมิปรหมณาน
- (๓) เอกตุดกายา นานตุดสมณฺญี ได้แก่ หมูสัตว์ที่มีกายอว่างเดียวกัน มีความ
รู้ สึกต่างกัน เช่น พวกเทพอภิสรพรหม
- (๔) เอกตุดกายา เอกตุดสมณฺญี ได้แก่ หมูสัตว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความ
รู้ สึกอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุภิกณะ
- (๕) อสมณฺญีสตฺตา ได้แก่ หมูสัตว์ที่ไม่มีความรู้ สึกตัว ไม่มี
เวทนา เช่น เทพผู้เป็นอสมณฺญีสัตว์
- (๖) อากาสาณฺญายตนะ ได้แก่ สัตว์บางพวกผู้เข้าถึงอรุปรหมชั้น
อากาสาณฺญายตนะ
- (๗) วิญญาณฺญายตนะ ได้แก่ สัตว์บางพวกผู้เข้าถึงอรุปรหมชั้น
วิญญาณฺญายตนะ
- (๘) อากิณฺญายตนะ ได้แก่ สัตว์บางพวกผู้เข้าถึงอรุปรหมชั้น
อากิณฺญายตนะ
- (๙) เวนสัณฺญานาสัณฺญายตนะ ได้แก่ สัตว์บางพวกผู้เข้าถึงอรุปรหมชั้น
เวนสัณฺญานาสัณฺญายตนะ^๓

๒.๒.๒ สุตถาวาส ๕

^๓ นวก.อง.๒๓/๒๒๘/๔๑๓

นอกจากสัตตาวาส ๔ สถานนี้ ซึ่งมาในพระบาลีแล้ว ในคัมภีร์อภิธรรมัตถสังหะ ได้กล่าวถึงสถานที่ไปอุบัติของพระอนาคามีผู้บริสุทธิ์อีก ๕ สถาน คือ

(๑) อวิหา	ได้แก่ พระอนาคามีผู้เข้าถึงพรหมอวิหา
(๒) อตปปา	ได้แก่ พระอนาคามีผู้เข้าถึงพรหมอตปปา
(๓) สุตัสสา	ได้แก่พระอนาคามีผู้เข้าถึงพรหมสุตัสสา
(๔) สุตัสสี	ได้แก่พระอนาคามีผู้เข้าถึงพรหมสุตัสสี
(๕) อกนิษฐา	ได้แก่พระอนาคามีผู้เข้าถึงพรหมอกนิษฐา ^๔

สุทธาวาสทั้ง ๕ ภูมินี้ เป็นภูมิที่พระอริยบุคคลชั้นอนาคามีมาถือปฏิสนธิ

๒.๒.๓ ปฏิสนธิ ๔

คัมภีร์อภิธรรมัตถสังหะ พระอนุรุทธาจารย์ ได้กล่าวถึงประเภทการปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย ตามระดับจิตของสัตว์ประเภทนั้น ๆ มี ๔ ประเภทคือ

- (๑) **อปลายปฏิสนธิ** ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นอเหตุกอกุศลวิบากซึ่งมีดวงเดียวเท่านั้น แต่มีหลายระดับชั้น อกุศลธรรมมีมากมายหลายประการ ฉะนั้น สัตว์ผู้เกิดในอปลายภูมิจึงมีหลายประเภท ได้แก่ นรก สัตว์เตร็จฉาน เปต อสุรกาย

^๔ สงคพ.๒๖

(๒) กามสுகติปฏิสนธิ ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นอเหตุกกุศลวิบาก คือ กุศลวิบากจิตที่ไม่ประกอบด้วยโสภณเหตุ ได้แก่ ไม่มี อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ สัตว์ประเภทนี้ ได้แก่ มนุษย์และเทวดา ชั้นต่ำ ประเภทวินิปาติกอสูรอาศัยอยู่บนพื้นดิน ผู้มีอวัยวะพิการตั้งแต่เกิด เช่น ตาบอด หูหนวก เป็นต้น และสัตว์ผู้เกิดด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นสเหตุกกุศลวิบาก คือ กุศลจิตที่ประกอบด้วยโสภณเหตุ ได้แก่ ประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ สัตว์ประเภทนี้ ได้แก่ มนุษย์และเทวดา ชั้นสูงผู้มีอวัยวะไม่พิการ

(๓) รูปาวจรปฏิสนธิ ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดด้วยปฏิสนธิจิตที่ได้รูปฌาน ๔ คือ ปรุฌฌาน อันมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา ตติยฌาน อันมีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา ตติยฌาน อันมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา จตุตถฌาน อันมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

(๔) อรูปาวจรปฏิสนธิ ได้แก่ สัตว์ผู้เกิด ด้วยปฏิสนธิจิตที่ได้รูปฌาน ๔ ได้แก่ อากาसानัญญาตณฌาน วิญญาณัญญาตณฌาน อากิญจัญญาตณฌาน เนวสัณญานาสัณญายตนะ^๕

การถือปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย จะเลวหรือปราณีตกว่ากัน ขึ้นอยู่กับการจำแนกของกรรม ดีหรือชั่ว ที่สัตว์ทั้งหลายสร้างมามากหรือน้อยกว่ากัน

๒.๓ อายุของเทวดา

อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีมากน้อยไม่เท่ากัน ทั้งไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนว่า จะต้องมียุเท่ากัน เท่านั้น จึงจะตาย เป็นแต่เพียงถือได้โดยประมาณเท่านั้น

^๕ สจกท. ๒๖-๗

อย่างเช่น ในครั้งพุทธกาล อายุของมนุษย์โดยประมาณ ๑๐๐ ปี มากหรือน้อยกว่านั้น ก็มี อายุของเทวดาทั้งหลาย ก็เช่นกันกับมนุษย์ คือมีความไม่แน่นอน แต่ที่ยกมาอ้างถึงนี้ เป็นแต่เพียงประมาณอายุของเทวดาบนสวรรค์ชั้นนั้น ๆ เท่านั้น เพราะเทวดาบางประเภทอาจจะจุติก่อนกำหนดอายุก็ได้ การนับอายุของเทวดาเทียบกับ วัน เดือน ปี ของมนุษย์ย่อมแตกต่างกัน ดังมีข้อความในอุโบสถสูตร ว่า

๕๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นจาตุมหาราช
 ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นดาวดึงส์
 ๒๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นยามา
 ๔๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นดุสิต
 ๘๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่ง ของเทวดาชั้นนิมมานรดี
 ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่ง คืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ
 ในสวรรค์แต่ละชั้น มีการนับวัน เดือน ปี เช่นเดียวกันกับมนุษย์ คือ ๓๐
 วันเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนเป็น ๑ ปี^๖

ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี กล่าวว่า ภูมมเทวดา มีอายุไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับเทวดาตนนั้น สร้างกรรมมาอย่างไร ในธรรมทศยวิภังค์อรรถกถากล่าวว่า พวกภูมมเทวดา มีกรรมนั้นแหละ เป็นเกณฑ์อายุ บางพวกมีอายุ ๗ วัน บางพวกครึ่งเดือน บางพวกเดือน ๑ บางพวกก็ปี ๑^๗

สำหรับในเทวโลกแต่ละชั้น อายุของเทวดานับเป็นปีทิพย์เท่ากับปีของมนุษย์
 ดังนี้

^๖ อัง.ติก.๒๐/๕๐๓/๒๓๖

^๗ สม.วิ.๖๘๘

ปีทิพย์		ปีมนุษย์
(๑)จตุรุมหาราช	๕๐๐	๙,๐๐๐,๐๐๐
(๒)ดาวดึงส์	๑,๐๐๐	๓๖,๐๐๐,๐๐๐
(๓)ยามา	๒,๐๐๐	๑๔๔,๐๐๐,๐๐๐
(๔)คูลิต	๔,๐๐๐	๗๕๖,๐๐๐,๐๐๐
(๕)นิมมานรดี	๘,๐๐๐	๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐
(๖)ปรินิมิตวสวัตดี	๑๖,๐๐๐	๙๒๑,๖๐๐,๐๐๐,๐๐๐

การนับอายุของเทวดาชั้นรูปาวจรไม่สามารถนับเป็นปีได้ เพราะเทวดาเหล่านั้น มีอายุยืนมาก ต้องนับเป็นมหากัป ดังมีข้อความในอภิธรรมปิฎก วิกังคัว่า

	มหากัป
(๑)พรหมปาริรัชชา	๑ ใน ๓
(๒)พรหมบุโรหิต	๑ ใน ๒
(๓)มหาพรหมา	๑
(๔)ปริตตภา	๒
(๕)อัปมาณภา	๔
(๖)อาภัสสรา	๘
(๗)ปริตตสุภา	๑๖
(๘)อัปมาณสุภา	๓๒
(๙)สุภกัณหา	๖๔
(๑๐)เวหัพผลา	๕๐๐
(๑๑)อัสัญญีสัตตา	๕๐๐
(๑๒)อวิหา	๑,๐๐๐
(๑๓)อตัปปา	๒,๐๐๐
(๑๔)สุทัสสา	๔,๐๐๐
(๑๕)สุทัสสี	๘,๐๐๐

(๑๖)อกนินฐา

๑๖,๐๐๐

อายุของเทวดาชั้นอรุปาวจรพรหมโลก ก็เช่นกันไม่สามารถนับเป็นปีได้ แต่นับเป็นมหากัปได้ ดังนี้

	มหากัป
(๑)อากาศาณัญญาตนะ	๒๐,๐๐๐
(๒)วิญญาณัญญาตนะ	๔๐,๐๐๐
(๓)อาภิญญาตนะ	๖๐,๐๐๐
(๔)เนวสัณญานาสัณญาตนะ	๘๐,๐๐๐ ^๘

ในด้านกรได้บรรลุมรรคผลแล้ว อาจมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องอายุและการดำรงอยู่ ทั้งนี้เพราะในเทวโลกเป็นสถานที่ไม่เหมาะกับท่านผู้บริสุทธิ์จากกิเลส อรรถกถาธรรมทศวิภังค์ให้เหตุผลว่า พวกภุมมเทวดาได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว ยังอยู่ในภุมมินั้นจนตลอดอายุ พระโสตาบัน และพระสกทาคามีในกามวจรเทวโลก ๖ ชั้น ดำรงอยู่จนตลอดอายุ พระอนาคามีต้องไปอุบัติในสุทธาวาส พระชีณาสพรีนิพพาน เพราะกามาวจรเทวโลกไม่มีโอกาสหลีกเลี่ยง ในรูปาวจรและอรุปาวจรพรหมโลก ดำรงอยู่ในพรหมโลกที่ตนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์นั้นจนตลอดอายุทุกองค์^๙ คัมภีร์จักรวาฬที่ปีนัยกัมภีร์ฎีกานวนกนิบาต อังคุตตรนิกายมาอ้างว่า เทวดากามาวจรตั้งแต่นั้นจาตุมหหาราชขึ้นไป ได้บรรลุอรหัตตผลแล้วไม่ดำรงชีวิตสักครู่หนึ่ง ปรีนิพพานทันที^{๑๐}

๒.๔ การจุดชีพของเทวดา

^๘ อภ.วิ.๓๕/๑๑๐๗/๕๗๐-๒

^๙ สม.วิ.๖๘๗-๘

^{๑๐} จกฏ.ที่.๑๙๕

จุดี หมายถึง ตาย ละจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่ง ในความหมายตามที่นิยมพูดกัน โดยมาก จะใช้ในความหมายเกี่ยวกับการละจากภาวะที่สูงไปสู่ภาวะที่ต่ำกว่า เช่น จุดีจากสวรรค์มาสู่โลกมนุษย์ เป็นต้น แต่ในความหมายภาษามคธใช้ในความหมายจุดีในชั้นต่ำเพื่ออุบัติในชั้นสูงด้วย^{๑๑}

ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ได้จำแนกการตายของสัตว์ทั้งหลายมาจากสาเหตุ ๔ ประการ คือ

(๑)อายุกฺขเยน	เพราะสิ้นอายุ
(๒)กมฺมกฺขเยน	เพราะสิ้นกรรม
(๓)อุภยกฺขเยน	เพราะสิ้นทั้งอายุและกรรม
(๔)อุปฺจเจตมฺมมฺนา	เพราะกรรมมาตัดอายุ ^{๑๒}

ในคัมภีร์อภิธรรมวิภาวินี ได้กล่าวอธิบายว่า

สิ้นอายุ หมายถึง หมดอายุตามเกณฑ์ของสัตว์ทั้งหลายในภพนั้น ๆ เช่น ครึ่งพุทธกาล มนุษย์ทั้งหลายมีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี พอครบ ๑๐๐ปี ก็ตาย สิ้นกรรม หมายถึง หมดกรรมที่ทำให้ได้เกิดในภพนั้น ๆ ก็ตาย สิ้นทั้งอายุและกรรม หมายถึงหมดอายุและกรรมพร้อมกันสัตว์ก็ตาย กรรมมาตัดอายุ หมายถึง การตายด้วยเหตุปัจจุบันทันด่วน เช่น การฆ่าตัวตาย ด้วยศัสตราอาวุธ ยาพิษ เป็นต้น ด้วยเหตุที่ตนไม่อาจรับสภาพของตนได้อีกต่อไป เพราะกรรมของตนที่ได้ทำไว้อย่าง๑ กรรมชั่วที่ตนทำไปนั้นเป็นกรรมหนักมาก เช่น ได้ทำผิดในบุคคลผู้มีคุณงามความดีมาก กรรมนั้น มาตัด

^{๑๑}ชา.อ.๘/๑๓๓

^{๑๒}สงฺกห.๓๑

อายุของสัตว์ผู้นั้นให้สั้นลง ไม่ให้มีอายุอยู่ตามกำหนด๑ ความตายตามที่ยกมานี้ มีข้อยกเว้นสำหรับสัตว์นรกทั้งหลาย มนุษย์ในอุตตรกุรทวีปและเทวดาบางจำพวก^{๑๓}

สำหรับการจุดิจของเทวดานั้น มีสาเหตุแห่งการจุดิจที่แตกต่างจากเหตุผลที่กล่าวมานั้นบางประการ เพราะเทวดาดำรงความเป็นเทวดาด้วยคุณธรรม หากขาดคุณธรรมก็จุดิจทันที ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวอธิบายว่า

บรรดาเทวดาทั้งหลาย เทวดาที่ได้สร้างบุญไว้มาก จึงได้เกิดในเทวโลกดำรงอยู่ในเทวโลกชั้นนั้น จนหมดอายุแล้ว ได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นสูง ๆ ยิ่งขึ้นไป นี้เรียกว่า จุดิจเพราะสิ้นอายุ เทวดาผู้สร้างบุญมาน้อย หมดบุญเท่าที่สร้างมาก็ตาย นี้เรียกว่า จุดิจเพราะสิ้นบุญ เทวดาผู้หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ หลงลืมนสติ ไม่เสวยอาหาร ร่างกายไม่อาจทนอยู่ได้ก็ตาย นี้เรียกว่า จุดิจเพราะหมดอาหาร เทวดาผู้ริษยาสมบัติของผู้อื่น ชัดเคืองใจตาย นี้เรียกว่า จุดิจเพราะโกรธ^{๑๔}

พวกเทวดา นับว่า เป็นผู้ที่มีบุญญาธิการที่เคยได้สร้างไว้ เมื่อจะจุดิจจากสวรรค์ มีलगแห่งการจุดิจ ปรากฏบอกล่งหน้า ๕ ประการ

- (๑) ดอกไม้ทิพย์เหี่ยวแห้ง
- (๒) ผ้านุ่มห่มเศร้าหมอง
- (๓) เหงื่อไหลจากรักแค้น
- (๔) ผิวพรรณเศร้าหมอง

^{๑๓} สงคห.ฎีกา.๑๘๓-๔

^{๑๔} ธรรมม.๒/๑๒-๓

(๕) เบื้องหน้าในทิพยอาสน์^{๑๕}

กลางทั้ง ๕ ปรากฏจำเพาะแต่เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ ไม่ปรากฏแก่เทวดาทั้งปวง เหมือนนิมิตดอกกาบาค ผ่นดินไหวและจันทรคราสเป็นต้น ปรากฏแก่พระราชชาและอำมาตย์ของพระราชชา แต่ไม่ปรากฏแก่คนทั้งปวง^{๑๖}

๒.๕ เพศของเทวดา

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในชั้นกามาวจร ย่อมมีปรากฏเป็นเพศชายและเพศหญิงโดยมาก แต่ที่ปรากฏเป็นปิตุเทวารักษ์ก็มีอยู่เหมือนกัน แต่เป็นส่วนน้อย และโดยมากมีในพวกเทวดาชั้นต่ำ มนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ส่วนเวมานิกเปรต ตอนพระจันทรข้างขึ้นปรากฏเป็นเพศชาย เพราะกุศลธรรมแรง อกุศลธรรมอ่อน ตอนข้างแรมปรากฏเป็นเพศหญิง เพราะกุศลธรรมอ่อน อกุศลธรรมแรง^{๑๗}

เทวดาทั้งหลาย โดยทั่วไป มีอยู่ ๒ เพศ คือ เพศชายและเพศหญิง เพศชายเรียกว่า เทพบุตร เพศหญิงเรียกว่า เทพธิดา สำหรับเทวดาชั้นพรหมไม่ปรากฏเป็นเพศชายเพศหญิง ปรากฏภาวะเป็นพรหมซึ่งมีรูปร่างคล้ายผู้ชายเท่านั้น^{๑๘}

๒.๖ ปาฏิหาริย์ของเทวดา

ปาฏิหาริย์ หมายถึง การแสดงความเจริญรุ่งเรืองเป็นผลสำเร็จได้อย่างน่าอัศจรรย์ เทวดาทั้งหลายเป็นผู้อยู่ในโลกทิพย์ อาจแสดงฤทธิ์ได้ตามกำลังของตน

^{๑๕} ขุ.อิติ.๒๕/๒๖๑/๒๘๙

^{๑๖} สุ.วิ.๒/๒๙

^{๑๗} สมนุต.๑/๓๑๒-๒๙

^{๑๘} มโน.ป.๑/๕๑๐

ผู้มีศักดิ์ใหญ่อาจแสดงฤทธิ์อำนาจในการต่อสู้ปกป้องตนเองได้มาก ส่วนผู้มีศักดิ์น้อย ก็มีฤทธิ์เดชน้อย ปกป้องตนเองได้น้อย อิทธิปาฏิหาริย์ของเทพทั้งหลาย ไม่อาจคำนวณนับได้ว่า อาจแสดงได้มากน้อยสักแค่ไหน อย่างวัดความแรงของวัดถูระเบิด เพราะฤทธิ์ของเทวดาเป็นของเฉพาะส่วนตัวของเทวดานั้น ๆ และการแสดงฤทธิ์ของท่านผู้มีฤทธิ์นั้นเป็นไปได้อย่างไรหลายประการ ไม่อาจที่จะคาดได้ว่า จะต้องเป็นอย่างไรนั้น เป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับเจตน์จำนงของแต่ละท่าน อีกอย่างหนึ่ง ฤทธิ์ของเทพทั้งหลาย ย่อมสูญหายไปพร้อมกับการจตุติของเทพผู้นั้น เพราะฤทธิ์อันนั้น เกิดจากกรรมดีที่เทวดาได้ทำมา เมื่อหมดบุญ ฤทธิ์อันนั้น จึงสูญหายไปด้วย

การแสดงฤทธิ์อำนาจของเทพทั้งหลายนั้น พอกกล่าวได้เป็นสังเขป ตามหลักแห่งอภิญาญา ๕ เพราะอภิญาญา ๕ หมายถึงความรู้อย่างพิเศษเหนือกว่าความรู้มนุษย์ธรรมดา

๒.๖.๑ อิทธิวิธี การแสดงฤทธิ์

อิทธิ หมายถึง ความสำเร็จตามความปรารถนา คือ สำเร็จได้โดยอุบาย เพราะประสบผลสำเร็จตามประสงค์ เช่น พระอินทร์ทรงย่นแผ่นดินในการช่วยเหลือพระจักรขุบาลให้เดินทางได้เร็วขึ้น^{๑๙} ฤทธิ์ในการทำให้แผ่นดินไหว เทวดามีฤทธิ์านุภาพมากอาจทำให้แผ่นดินไหวได้ ข้อนี้ พระพุทธองค์จัดเข้าเป็นหนึ่งในแปดแห่งเหตุของแผ่นดินไหว^{๒๐} ฤทธิ์ในการบันดาลให้ต้นไม้ตายแล้วกลับเป็นขึ้นมา พร้อมทั้งมีผลตกอีกด้วย เช่น พระอินทร์ทรงทดลองกับพญานกแขกเต้า^{๒๑} นอกจากนี้ พวกเทวดายังสามารถในแสดงฤทธิ์ในสิ่งที่ตนประสงค์ได้ทั้งที่เป็นฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว เช่น เนมิศคนเป็นคนแก่มาช่วยเหลือมนุษย์ ขลอยอยู่บนอากาศประกาศตนให้พวกมนุษย์ทราบว่าเป็นเทวดา เหาะเหิน เดินอากาศ ดำดิน บันดาลให้มีฤทธิ์เป็นไปได้

^{๑๙} รมม.๑/๑๗

^{๒๐} อ.จ.อภฺจฺก.๒๓/๑๖๗/๓๒๓

^{๒๑} รมม.๒/๑๓๓-๔

ตามกำลังฤทธิ์ของตน ๆ ฝ่ายชั่ว พวกเวทดาฝ่ายมารอาจใช้ฤทธิ์ของตนเบียดเบียนผู้ที่
มีกำลังน้อยกว่าให้เป็นไปได้หลายอย่าง ดังจะกล่าวเป็นรายละเอียดในบทที่กล่าวถึง
เวทดาองค์นั้น ๆ ต่อไป

รวมความว่า ฤทธิ์ดังที่ได้กล่าวมานี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าในเรื่องของความ
เป็นทิพยธรรมนั้น เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่เกินวิสัยมนุษย์ธรรมดา อย่างที่เรียกว่า อุตสริ
มนุสสรธรรม ธรรมอันล่วงเกินมนุษย์นั่นเอง

๒.๖.๒ ทิพฺพโสถํ หุทิพฺยํ

ทิพฺพโสถํ ญาณที่ทำให้มีหุทิพฺยํ คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้ความหมายคำว่า หุ
ทิพฺยํของพวกเวทดาว่า เวทดาทั้งหลาย มีปราสาทโสธชาติเป็นทิพฺยอันเกิดจากกรรมอัน
สุจริต ดี เสมหะ และเลือดเป็นต้น ไม่หุ้มห่อ สามารถรับอารมณ์ได้ไกล เพราะปราศ
จากความเศร้าหมอง สามารถรับฟังได้ทั้งเสียงมนุษย์และเสียงเวทดา^{๒๒}

๒.๖.๓ เจโตปริยญาณํ ญาณกำหนดรู้ใจผู้อื่น

เจโตปริยญาณํ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ คือ คุณวิเศษรู้วาระจิตของผู้
อื่น ในขั้นนี้ ปุถุชนไม่อาจทราบวาระจิตของพระอริยเจ้าได้ มนุษย์ผู้เป็นปุถุชน ไม่
อาจทราบวาระจิตของเวทดาผู้เป็นปุถุชนได้ เวทดาผู้เป็นปุถุชน ไม่อาจทราบวาระจิต
ของมนุษย์ผู้เป็นพระอริยเจ้าได้ เวทดาทั้งหลายอาจทราบวาระจิตมนุษย์โดยทั่วไป
อย่างเช่น เทวบุตรตัวแทนของเวทดาทั้งหลาย ในการถามมงคลปัญหาทราบวาระ
จิตของมนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งหมดที่ต้องการมงคล แม้ไม่ได้มาในสมาคมนั้นก็ตาม^{๒๓}

เวทดาชั้นต่ำไม่อาจรู้วาระจิตของเวทดาชั้นสูง พระอริยบุคคลชั้นต่ำไม่อาจรู้

^{๒๒} วิสุทธิ. ๒/๒๔๘

^{๒๓} มงคล. ๑/๘

วาระจิตของพระอริยบุคคลชั้นสูงได้ ในอิทธิปาฏิหาริย์ข้อนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวอธิบายว่า

คุณวิเศษ ข้อนี้ จะเกิดมีได้ ต้องได้ทิพยจักขุก่อนจึงอาจทำได้ คือ ต้องทำให้มีแสงสว่างก่อนแล้ว ใช้ทิพยจักขุมองดูสีแห่งโลหิตในหัวใจของบุคคลอื่นแล้ว จึงค้นหาจิต เพราะในเวลาจิตใจโลหิตจะแดงเหมือนผลไทรสุก เวลาเสียใจโลหิตจะดำเหมือนผลหว้าสุก เวลาไม่ตั้งใจไม่เสียใจ โลหิตจะใสเหมือนน้ำมันงา เพราะฉะนั้น ควรสำรวจดูสีโลหิตในหัวใจของคนอื่นก่อนว่า สีโลหิตในหัวใจเช่นนี้ มีความดีใจเป็นสมุฏฐาน เช่นนี้ มีความเสียใจเป็นสมุฏฐาน เช่นนี้ มีความรู้สึกเฉยๆ เป็นสมุฏฐานแล้ว ค่อยฝึกทำเจโตปริยญาณให้มั่นคงแล้ว ย่อมอาจรู้จิตของบุคคลอื่นได้^{๒๔}

๒.๖.๔ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงการระลึกชาติว่า

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรระลึกชาติในอดีตได้หลายอย่าง คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดหลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัปบ้างว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขทุกข้ออย่างนี้ มีกำหนดอายุอย่างนี้ จุตติจากภพนั้นไปเกิดในภพโน้น

^{๒๔} วิสุทธิ. ๒/๒๕๑

ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุอย่างนี้ ครั้นจติจากภพนั้น มาเกิดในภพนี้ เฮอร์ลึกชาติก่อนได้หลายอย่างพร้อมทั้งอาการ(มีผิว เป็นต้น) อุเทศ (มีนามและโคตร เป็นต้น) ด้วยประการฉะนี้^{๒๕}

ในส่วนพวกเทวดา โดยมาก ระลึกชาติปางหลังของตนได้หนึ่งชาติว่า ก่อนที่ตนจะได้มาเกิดเป็นเทวดานั้น เกิดเป็นอะไรมาก่อน ทำความดีอะไร จึงได้มาเกิดเป็นเทวดา ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเทวดาทันหลายรูภาวะของตนว่า ได้เป็นเทวดาเพราะบุญอย่างเดียว ไม่มีทางได้ด้วยความพยายามอย่างอื่น ตัวอย่างเช่น

เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังทรงแสดงธรรมโปรดชาวนครจำปา ที่ฝั่งสระโบกขรณีคัคครา มีกบตัวหนึ่งกำลังถือตามทำนองพระสุรเสียงของพระองค์อยู่ เด็กเลี้ยงวัวคนหนึ่งเอาไม้เท้ามายืนกตศรัทธาของมัน มันตายทันทีไปเกิดบนวิมานทองคำกว้างใหญ่ ๑๒ โยชน์ในภพดาวดึงส์เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น ฉะนั้น ณ ภพดาวดึงส์นั้น เทพบุตรนั้นได้เห็นตนมีหมูนางอัปสรห้อมล้อม จึงระลึก(ชาติปางก่อน)ว่า เออ เรามาเกิดณ.ที่นี่ได้ เพราะทำกรรมอะไรหนอ ก็ไม่ได้เห็นกรรมอะไรอย่างอื่น นอกจากถือตามทำนองพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๒๖}

๒.๖.๕ ทิพพจกขุญญาณั ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์

ทิพพจกขุญญาณั ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ คัมภีร์สมันตปาสาทิกาให้ความ

^{๒๕} ที.ปา.๑๑/๔๓/๓๐-๗

^{๒๖} วิสุทฺธิ.๑/๒๖๗

หมายคำว่า ตาพิพัยของพวกเทวดาว่า หมายถึงประสาทจักขุอันเป็นทิพัยของพวกเทวดาที่เกิดจากกรรมอันสุจริต ไม่มีโทษ เช่น ดีเสมหะและเลือดเป็นต้น หุ้มห่อสามารถมองเห็นรูปแม่ในที่ไกลได้^{๒๗}

ในคัมภีร์อรรถกถาที่สมณิกาย อธิบายถึงทิพจักขุของพวกเทวดาอีกแห่งหนึ่งว่า เหล่าเทวดาสามารถมองเห็นทะเลลูเหล่า(มนุษย์)ปุถุชนได้ แต่มองเห็นทะเลลูเหล่าพระชินาสพไม่ได้^{๒๘}

รวมความว่า ฤทธิ์ของพวกเทวดา ไซ้ว่าจะเป็นสิ่งลึกลับจนมนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงได้ ถึงแม้ว่า ฤทธิ์เหล่านั้น จะเรียกว่า อุตตริมนุสสรธรรม คือธรรมอันล่องวิสัย มนุษย์ก็ตาม ถึงอย่างนั้น มนุษย์ก็สามารถที่จะมีฤทธิ์อย่างเทวดาได้ ถ้ามนุษย์พากเพียร บำเพ็ญทานสมาบัติอภิญญาจนสำเร็จได้ และฤทธิ์อันเกิดจากทานสมาบัติอภิญญานั้น ยังมีอำนาจสูงกว่า ฤทธิ์ของพวกเทวดาชั้นกามาวจรเสียอีก เพราะฤทธิ์ของพวกเทวดา เป็นเพียงได้มาด้วยอำนาจของการให้ทาน รักษาศีล แต่ภาวนานั้นกระทำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ยังไม่ได้สำเร็จเป็นทานสมาบัติอภิญญา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า ถ้าหากผู้ปฏิบัติไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษขั้นสูงขึ้นไปได้เพียงอุปจารทานไม่ถึงอัปนา ก็จะได้สุดดีโลกสวรรค์ในเมืองหน้า^{๒๙}

๒.๗ รัศมีของเทวดา

เรื่องเทวดานี้ มีอีกสิ่งหนึ่งที่มาเกี่ยวข้อง คือรัศมี ซึ่งเป็นของทิพัย มีสภาพเป็นแสงสว่างออกจากกายเทวดาซึ่งหมายถึง(๑)อาจกำจัดความมืดได้(๒)เป็นสภาพทำให้เกิดความงามรุ่งเรือง สัตว์ผู้มีรัศมีแผ่ชานออกจากกาย ย่อมมีความงามรุ่งเรือง

^{๒๗} สมณุตต๑/๑๘๒

^{๒๘} ส.วิ๒/๒๓๘

^{๒๙} วิสุทธิ.๑/๒๗๒

สำหรับเทพชั้นต่ำเช่น ชั้นจาตุมหาราชบางประเภทไม่มีรัศมีแผ่ชานออกจากกาย ได้แก่ เทวดาผู้เป็นครั้งดิรัจฉานครั้งยักษ์มีรูปร่างน่าเกลียดไม่มีรัศมี เทวดาชั้นนี้ บางพวก มีรูปร่างสวย บางพวก มีรูปร่างไม่สวย เทวดาในชั้นนี้ มีอยู่หลายจำพวก มีความงดงามไม่เท่ากัน เทวดาในสวรรค์ชั้นสูง ๆ ยิ่งขึ้นไป ล้วนมีแสงสว่างรัศมีแผ่ชานออกจากกาย ยิ่งจะเป็นเทวดาชั้นสูงขึ้นไป ยิ่งจะมีรัศมีมากยิ่งขึ้นไป ถึงขั้น อาจทำให้โลกธาตุเกิดความสว่างไสวทั่วทั้งหมดได้ แต่รัศมีที่แผ่ชานออกจากกายนั้นก็ เป็นแต่เพียงความงามเฉพาะตัวเทวดาองค์นั้นเท่านั้น เทวดาผู้มีรัศมีทั้งหลาย อาจทำให้เกิดความสว่างแทนประทีปได้ แต่จะมีความสามารถทำให้เกิดความสว่างไสว ได้สักแคไหนขึ้นอยู่กับกำลังฤทธิ์ของเทวดานั้น เช่น ข้อความในอรรถกถาธรรมบทว่า

ครั้งนั้น ในเวลาปฐมยาม ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ทำให้มีแสงสว่าง ทั่ว(บริเวณ)มาอุปัฏฐากพระพุทธองค์ ชัมพุกาชิวกเห็นแสงสว่างคิดว่า นั่นแสงสว่างอะไร มาถึงมัชฌิมยาม ท้าวสักกะเทวราชเสด็จ มา ชัมพุกาชิวกเห็นท้าวเธอคิดว่า นั่นใคร มาถึงปัจฉิมยาม ท้าว มหาพรหมผู้สามารถทำ ๑ จักรวาล ให้สว่างด้วย ๑ นิ้ว ๒ จักรวาล ด้วย ๒ นิ้ว ฯลฯ ๑๐ จักรวาลด้วย ๑๐ นิ้ว มาทำให้ป่าทั้งหมด สว่างไปทั่ว^{๓๐}

ในเรื่องรัศมีนี้ ขึ้นอยู่กับการได้สร้างบุญกุศลของเทพนั้น ๆ จะมีมากน้อยแค่ไหน เทพผู้ที่ได้สร้างบุญกุศลมามาก ย่อมมีรัศมีรุ่งเรืองมาก เทพผู้บริสุทธิ์ ยิ่งจะมีรัศมีเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะการเปล่งจะมีอนุภาพมาก ผ่องใสมาก ก็ด้วยไม่มีกิเลสเจือปน กิเลสเป็นเหตุทำให้เกิดความมัวหมอง ดังนั้น เทพผู้มีบุญมาก จึงมีรัศมีมากกว่าเทพผู้มีบุญน้อย ดังตัวอย่าง คราวหนึ่ง พระอินทร์ ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จประพาสพระอุทยาน แต่ต้องเสด็จกลับพระนคร เพราะพระรัศมีของพระองค์ไม่อาจเทียบกับเทพบุตรอีก ๓ องค์ได้ เพราะเทพทั้ง ๓ องค์นั้น เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ได้

^{๓๐} ฐมม.๓/๑๕๐

สร้างบุญไว้ในพระพุทธศาสนา^{๓๑} การแผ่ฐานของรัศมี แผ่ออกจากกายและภาษา
อาการณ์เครื่องประดับ ดังมีข้อความอธิบายว่า

เทวดาทั้งหมดมีรัศมีฐานออกจากผ้านุ่ง-ห่ม เครื่องประดับ วิมาน
และกาย แผ่ไปได้ ๑๒ โยชน์ สำหรับเทวดาผู้มีบุญมากมีรัศมีแผ่
ฐานออกจากกายไปได้ ๑๐๐ โยชน์^{๓๒}

ในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ มีข้อความกล่าวถึงพวกเทวดาสามารถทำให้มี
แสงสว่างทั่วทิศ ในการมาเฝ้าพระพุทธองค์หรือพระสาวกอยู่หลายเรื่องทำนองเดียว
กันว่า เกนาสิ เหวณชลิตานุกาวา วณฺเณ จ สพฺพาทิสา ปภาสติ ด้วยบุญกรรม
อะไร ท่านจึงมีอำนาจพรุ่งเรื่องอย่างนี้และผิวพรรณรัศมีของท่าน รุ่งเรืองทั่วทิศ^{๓๓}

เทวดาชั้นกามาจรบางองค์มีรัศมีดังงามมาก ดังคำชมในพระบาลีขุททกนิกาย
วิมานวัตถุว่า

อภิภฺกนฺตเน วณฺเณน ยาทู ติฏฺฐสิ เทเวเต
โอภาเสนฺติ ทิสสา สพฺพา โอสถี วีย ตารกาทิ^{๓๔}

เทวดา ท่านมีรัศมีงามยิ่ง ยืนอยู่ทำให้มีแสงสว่างทั่วทิศเหมือน
ดาวประกายพรึก ดังนี้

^{๓๑} ฐมฺม.๓/๘๓

^{๓๒} ส.วิ.๒/๒๓๘

^{๓๓} ขุ.วิมาน.๒๖/๑-๘๕/๑-๑๕๖

^{๓๔} ขุ.วิมาน.๒๖/๗/๑๓

เทวดาชั้นพรหมทุติยฉาน เรียกว่า อาภัสสรพรหม หมายถึงพรหมผู้มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากกายอยู่เสมอ นับแต่พรหมชั้นทุติยฉานนี้ขึ้นไป ล้วนแต่มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากกายอยู่เสมอ เพียงแต่ว่าแผ่ไปได้ไกลมากน้อยกว่ากันอย่างไรเท่านั้น พรหมชั้นสูงขึ้นไปยิ่งมีรัศมีมากยิ่งขึ้น ฉะนั้น รัศมีมากหรือน้อยของเทวดา จึงขึ้นอยู่กับบุญกุศลที่ทำเอาไว้

๒.๘ การเสวยทิพยสมบัติ

เทวดาทันหลายมีกายละเอียดเพราะเป็นกายทิพย์ สิ่งอำนวยความสะดวกทั้งหลาย หรือเรียกว่า เบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสทั้งหลาย ล้วนเป็นของทิพย์ ได้รับการบำรุงบำเรอด้วยเบญจกามคุณอันเป็นทิพย์ทั้งนั้น ซึ่งนับว่าเป็นที่รักที่ถูกต้องใจ เพลิดเพลิน เอิบอิมใจ เบญจกามคุณเหล่านี้ เกิดจากกุศลกรรมในอดีตภพที่ได้สร้างมา อารมณ์ต่าง ๆ ในโลกสวรรค์ตั้งแต่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไป ล้วนแต่มีอารมณ์ดีทั้งสิ้น เทพบุตรนั้น มีรูปร่างผิวพรรณงามเป็นหนุ่มราวอายุ ๒๐ ปี อยู่เสมอ ส่วนเทพธิดามีรูปร่างผิวพรรณงามเป็นสาวในวัยอายุราว ๑๖ ปี อยู่เสมอตลอดอายุขัย^{๓๕} เทพทุกองค์ไม่มีความชรา คือ ผมหงอก ฟันหัก ตาฝ้า หูตึง เนื้อหนังเหี่ยว ย่นเหล่านี้ปรากฏ มีแต่ความสวยงามเป็นหนุ่มเป็นสาวตลอดอายุขัย พยาธิ คือ ความป่วยไข้ก็ไม่มี อาหารที่เป็นเครื่องบริโภคนั้นเป็นชนิดละเอียดบริสุทธิ์ เรียกว่า สุขาโภชนะ ในสุขาโภชนชาติกว่า อาหารประเภทนี้ กำจัดโทษถึง ๑๒ ประการ คือ

- (๑)ความหิว (๒)ความกระหาย (๓)ความกระสัน (๔)ความกระวนกระวาย (๕)ความเหน็ดเหนื่อย (๖)ความโกรธ (๗)ความผูกโกรธ (๘)ความวิวาท (๙)ความส่อเสียด (๑๐)ความหนาว (๑๑)ความร้อน (๑๒)ความเกียจคร้าน นับว่า อาหารนี้มีรสเลิศสูงสุด^{๓๖}

^{๓๕} ส.วิ.๒/๒๘-๙

^{๓๖} พ.ชา.๒๘/๒๗๑/๙๔

ดังนั้น ภายในร่างกาย จึงไม่มีอูจจาละ ปัสสาวะ เทพธิดาทั้งหลายไม่มีประจำเดือน และไม่มีการตั้งครรภ์ ส่วนภุมมัญญเทพธิดาบางองค์ เหมือนหญิงมนุษย์ทั่วไป เพราะมีประจำเดือนและตั้งครรภ์ เป็นอันว่า เทพชั้นต่ำบางประเภทมีการตั้งครรภ์ และคลอดบุตรเหมือนมนุษย์ ดังมีคราวหนึ่ง พระภิกษุรูปหนึ่ง ได้ใช้ขวานตัดต้นไม้ ขวานไปถูกแขนบุตรของรุกขเทวดาองค์หนึ่งแขนขาด^{๓๗}

ในเทวโลก เทวดาทั้งหลายไม่มีการได้บุตรธิดาเหมือนมนุษย์ สัตว์ที่จะไปเกิดเป็นบุตรธิดาของเทพองค์ใด ก็เกิดบนตักหรือบนบัลลังก์ของเทพองค์นั้น อย่างเช่น โคปกเทพบุตร พระโอรสของพระอินทร์ผู้เกิดบนบัลลังก์เป็นต้น^{๓๘}

ส่วนบริวารอื่น ๆ อรรถกถาที่ฉนิกายให้อรรถาธิบายว่า

พวกสตรีที่เป็นบาทบริจาริกา ย่อมเกิดบนที่นอน เทวดาผู้จะเป็นบริวารของเทวดาผู้มีบุญมาก ก็เกิดขึ้นเป็นบริวารมีหน้าที่ห้อมล้อมช่วยตกแต่งภูษาภรณ์ให้เทพองค์นั้น ณ บริเวณล้อมรอบที่นอนของเทพผู้มีบุญมากองค์นั้น ส่วนเทวดาผู้มีหน้าที่รับใช้เกิดในภายในวิมานของเทพผู้มีบุญมากองค์นั้น การทะเลาะวิวาทกัน เพื่อแย่งชิงเอาบริวารของผู้อื่น ซึ่งเกิดในบริเวณของนั้น ๆ อยู่แล้ว ย่อมไม่มี แต่ในกรณีเทพบริวารผู้เกิดในระหว่างเขตแดนของเทพผู้มีบุญมากหลายองค์ เมื่อไม่อาจตัดสินว่า ควรเป็นบริวารของผู้ใด ก็เป็นคดีความขึ้น ทั้งสองฝ่าย จึงพากันไปกราบทูลพระอินทร์ผู้เป็นราชาของเทวดาทั้งหลาย พระองค์ทรงตัดสินว่า อยู่ใกล้วิมานของผู้ใดกว่า เป็นบริวารของผู้นั้น ถ้าอยู่ในระยะห่างจากวิมานของทั้งสองฝ่ายพอๆ กัน พระองค์ทรงตัดสินว่า เทพบริวาร

^{๓๗} วิ.มหา.๒/๓๕๔/๒๓๒

^{๓๘} ที่.มหา.๑๐/๒๕๒/๓๐๕

ผู้ที่ยืนมองวิมานของผู้ใด ก็เป็นบริวารของผู้นั้น ถ้าหากไม่มองวิมานของผู้ใด เพื่อตัดการทะเลาะของทั้งฝ่าย พระองค์ทรงยึดเอาเสียเอง^{๓๙}

เทพบุตรผู้มีบุญมากอาจมีนางฟ้าเป็นนางบำเรอถึง ๕๐๐ บ้าง ๗๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ตามที่ได้ยกมาอ้างนี้ แสดงให้เห็นว่า เทวดาที่ไม่มีวิมานอยู่เป็นของตนเองโดยเฉพาะ ต้องอาศัยบุญบารมีผู้อื่นนั้น มีอยู่เป็นจำนวนมาก ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชและดาวดึงส์ มีความเป็นไปคล้ายมนุษย์ คือ มีการทะเลาะวิวาทกัน และมีการพิพากษาเช่นเดียวกับมนุษย์

เทพบุตรและเทพธิดาที่อยู่ในเทวโลกนี้ มีการไปมาหาสู่กัน เยี่ยมเยียน เกี่ยวพาราสีกันอย่างมนุษย์ ดังตัวอย่าง บัญญัติชะเทพบุตรผู้ชำนาญในการเล่นดนตรีตีตีพิณที่มีชื่อว่า เพ็ญและการ์ชบร็อง มีความรักใคร่ในสุริยวัจจสาเทพธิดาซึ่งเป็นธิดาของเทวดาผู้ใหญ่องค์หนึ่ง นามว่าติมพรเทพบุตร วันหนึ่งบัญญัติชะเทพบุตร ได้ไปหาสุริยวัจจสาเทพธิดาแล้วได้ตีตีพิณพร้อมทั้งขับร้องว่า

น้องสุริยวัจจสาผู้งามผุดผ่องทั้งเรือนร่าง บุญอันใดที่ได้สร้าง
ไว้ในพระอรหันต์ทั้งหลายผู้มั่นคงไม่หวั่นไหว ขอบุญนั้น จง
อำนวยผลให้พี่และน้องได้พบกัน^{๔๐}

แต่เพราะเหตุที่เทพธิดาสุริยวัจจสานั้น ได้มีความรักกันกับลิขันติเทพบุตรผู้เป็นบุตรของเทพสารถิมาตลิตเทพบุตรอยู่ก่อนแล้ว เมื่อมีปัญหากันเช่นนี้ ท้าวสักกะผู้เป็นพระราชอาของเทวดาทั้งหลาย จึงทรงตัดสินยกสุริยวัจจสาเทพธิดาให้แก่บัญญัติชะเทพบุตรผู้มีความชอบและทำคุณประโยชน์ให้แก่พระองค์มากไป เทพธิดาบางองค์ มีวิมานเป็นที่อยู่ของตน ๆ แล้ว แต่ขาดคู่ครองก็เกิดความเบื่อหน่ายในสมบัติของตน ดัง

^{๓๙} ส.วิ.๒/๔๐๓

^{๔๐} ที.ม.๑๐/๒๔๘/๓๐๑

เช่น นางเทพธิดาทั้งหลายรอกการอุบัติขึ้นในเทวโลกของนันทิยะ ฤๅหบดีบุตร ผู้สร้างวิหารถวายพระบรมศาสดาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ด้วยความกระวนกระวาย จึงฝากความมากับพระมหาโมคคัลลานะให้นันทิยะฤๅหบดีบุตร รีบมาเกิดในเทวโลกเป็นต้น^{๔๑} ส่วนเทพธิดาที่มีคูครองอยู่แล้ว ต่างก็ชวนกันไปแสวงหาความสุขสำราญในอุทยานทั้ง ๔ แห่งพร้อมด้วยบริวารของตน

๒.๖.๑ อุทยาน ๔ แห่ง

ในสวรรค์ชั้นกามาวจรตั้งแต่ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไป ล้วนแต่มีอุทยาน ๔ แห่งเป็นที่พักของเทวดาทั้งหลาย ในอุทยานทั้ง ๔ แห่งนั้น ล้วนแต่ประดับประดาไปด้วยสมบัติอันเป็นทิพย์ ทำให้เกิดความสุขสำราญเพลิดเพลินใจ แม้แต่จะต้องจุติจากสวรรค์เพราะบุรพนิมิตรที่จะต้องจุติทั้ง ๕ ประการปรากฏขึ้นก็ตาม เมื่อได้เข้าไปสู่อุทยานทั้ง ๔ แห่ง โดยเฉพาะสวนนันทวันแล้วก็ลืมความทุกข์ได้

(๑) สวนนันทวัน

โดยเฉพาะสวนนันทวันแล้ว มีเรื่องเล่าว่า ในสวนนันทวันนั้น เมื่อบุคคลผู้ใดคนหนึ่งได้เข้าไปแล้ว ย่อมเกิดความเพลิดเพลิน บันเทิงใจ ลืมความทุกข์เพราะมรณภัยคุกคามได้ เทวดาผู้จะต้องจุติจากสวรรค์เมื่อมรณนิมิตร ๕ อย่าง คือ (๑) ดอกไม้ทิพย์เหี่ยวแห้ง (๒) ผ้าถุงผ้าห่มเศร้าหมอง (๓) เหยื่อไหลจากรักแร้ (๔) ผิวพรรณเศร้าหมอง (๕) เมื่อหน่ายในทิพย์อาสน์ปรากฏขึ้นแล้ว ย่อมคร่ำครวญบ่นเพื่อถึงสมบัติอันเป็นทิพย์ของตน ที่จะต้องพลัดพรากจากไป ในอรรถกถาสารัตถปกาสินีอธิบายว่า

เทวดาทั้งหลาย จึงนำเทวดาองค์นั้นไปเฝ้าพระอินทร์ พระองค์
 ประทานโอวาทว่า "ท่านทั้งหลาย อย่ารำให้ไปเลย อันธรรมา
 สังขารทั้งหลาย ที่จะไม่แตกดับไปเป็นอันไม่มี" จึงรับสั่งให้น่า

^{๔๑} ฐมม. ๖/๑๕๖

เทวดานั้นไปสู่สวนนั้นทวันนั้น เพราะได้เข้าไปยังสวนนั้นทวันนั้น เทวดาผู้เสว้าโศกเพราะมรณภัยเช่นนั้น ถึงแม้ว่าจะถูกผู้อื่นประคองแขนเข้าไปก็ตาม แต่พอได้เข้าไปในสวนแห่งนั้นแล้ว ได้เห็นสมบัติในสวนแห่งนั้น ก็ระงับความโศกได้มีความร่าเริงบันเทิงใจในสวนแห่งนั้น ลืมความทุกข์ที่จะต้องจุดนั้นได้ เมื่อเทวดาเหล่านั้น กำลังเล่นเพลติเพลินจนลืมนั่งอยู่ในสวนแห่งนั้น ร่างกายย่อมละลายหายไป ดูก่อนหิมะถูกแดดร้อนเผา และย่อมดับหายไปดุจเปลวประทีปถูกลมพัดดับไปฉะนั้น ^{๔๒}

สวนนั้นทวันนั้น เป็นสถานที่รื่นเริงบันเทิงใจของเทวดาทั้งหลาย ถ้าหากเทพองค์ใดยังไม่เคยเข้าไปในสวนนั้นทวันนั้น นับว่ายังไม่รู้ซึ่งถึงความสุขอย่างแท้จริง ดังมีเทพบุตรองค์หนึ่งได้พรรณนาถึงสวนแห่งนั้น ปรากฏความในสคาถาวรรคสังยุตตนิกาย พระบาลีว่า

น เต สุขิ ปชานนฺติ เย น ปสฺสนฺติ นนฺทนํ
 อวาสํ นรทวานํ ติทฺธานํ ยสฺสสินํ ^{๔๓}
 ชนเหล่าใด ยังไม่ได้เห็นสวนนั้นทวัน เป็นที่อยู่ของเทวดา
 ชั้นดาวดึงส์ผู้มียศ ชนเหล่านั้น นับว่ายังไม่รู้จักความสุข

สวนนั้นทวันนั้น กว้าง ๑,๐๐๐ โยชน์ ภายในสวนมีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ คือ (๑)มหานันทา (๒)จุพนนทา รอบบริเวณสระและขอบสระปูลาดด้วยแผ่นศิลาเป็นที่สำหรับนั่งพักผ่อน แผ่นศิลาที่ปูรอบอยู่บริเวณสระใด ก็เรียกแผ่นศิลานั้นไปตามชื่อของสระนั้น ๆ และมีอยู่ในสวรรค์ชั้นกามาวจรชั้นสูง ๆ ขึ้นไปทุกชั้นเหมือนกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และมีชื่อเรียกว่า นันทนะ เหมือนกัน ดังข้อความในสุดตันตะ

^{๔๒} ส.ป.๑/๓๕-๖

^{๔๓} ส.ส.๑๕/๒๔/๘

มหาวรรคอรรถกถาว่า สหุเพสุ เทวโลเกสุ หิ นนุหนํ อตฺถิเยว^{๔๔}

ในคัมภีร์จักรวาฬที่ป็น^{๔๕} ได้ยกเอาคำอธิบายในเรื่องอุทยานอีก ๓ แห่งที่เหลือ จากคัมภีร์ต่าง ๆ มาอธิบายว่า

(๒) สวนจิตรลดา

สวนจิตรลดานั้น มีความกว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ คือ (๑) วิจิตรรา (๒) จุฬจิตรรา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประสาทเวษยันต์ ต้นไม้และเถาวัลย์ ในสวนจิตรลดานั้น มีรัศมีแผ่ชานออก ทำให้ผิวพรรณของร่างกายเทวดาทั้งหลายผู้ เข้าไปให้วิจิตรงดงาม ดังนั้น สวนนั้น จึงชื่อว่า จิตรลดาวัน เถาวัลย์ ชื่ออาสวาทิเกิดใน สวนจิตรลดาวันนั้น พันปีมันจึงออกผลๆหนึ่ง^{๔๖} ถึงแม้ว่า ต่อกาลนาน จึงออกผล ๑ ผลก็ตาม แต่กระนั้น เทวดาทั้งหลายก็ยังหวังรอคอย เพราะข้างในผลมีน้ำ เรียกว่า "น้ำทิพย์" น้ำทิพย์ที่อยู่ข้างในผลไม้นี้แหละเป็นสุราของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ และฤทธิ์ของความมีนเมานี้ ทำให้หลับไปเป็นเวลานานถึง ๔ เดือน จึงสว่างเมา

(๓) สวนมิสสกวัน

สวนมิสสกวันแห่งนั้น ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของประสาทเวษยันต์ มีความกว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ คือ (๑) ธรรมมา (๒) สุธรรมมา มีต้นไม้ทิพย์ นานาพันธุ์คละเคล้ากัน

^{๔๔} ส.วิ.๒/๓๑

^{๔๕} จกุก.ที.๑๗๐-๑

^{๔๖} ขุ.ชา.๒๗/๘๕๕/๑๗๑

(๔) สวนमारุสกวัน

สวนแห่งนั้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ปารุสกวัน ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของประสาธ
 เวชยันต์ มีความกว้าง ๗๐๐ โยชน์ มีสระโบกขณีย์อยู่ ๒ สระ คือ (๑)สระภัททา
 (๒)สระสุภัททา สวนทั้ง ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่สำหรับพักผ่อนรื่นเริงของเทวดาทั้ง
 หลาย ที่อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนชั้นสูง ๆ ขึ้นไปยิ่งมีความสุขมากกว่านี้ เป็น
 ลำดับ ๆ ไปอีก ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระนครสุทิสสนะ มีสวน ๒
 แห่ง คือ สวนปุลนทริกะ ไม่ปรากฏกว้างเท่าใด^{๔๗} อีกสวนหนึ่ง ชื่อว่า สวน
 มหาวัน กว้าง ๗๐๐ โยชน์ สวนทั้ง ๒ แห่งนี้ ที่สวนปุลนทริกะมีต้นปาริฉัตรหรือ
 ปริชาตสูง ๑๐๐ โยชน์ มีกิ่งก้านสาขาใหญ่กว้าง ๕๐ โยชน์ เมื่อถึงคราวมีดอกก็ส่ง
 กลิ่นหอมไปไกลได้ ๑๐๐ โยชน์ ภายใต้อันปาริฉัตรมีแท่นปัดนุกัมพลศิลาอาสน์ แท่น
 นี้กว้าง ๕๐ โยชน์ ยาว ๖๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีแดงเหมือนดอกชบา มี
 ลักษณะหย่นคือยุบลงไปขณะนั้น และฟูขึ้นเป็นปกติในขณะที่ถูกขึ้น มีศาลาเป็นที่
 ประชุมฟังธรรม ชื่อว่า ศาลาสุธรรมา มีเจดีย์แก้วมรกตที่เรียกว่า พระจุฬามณี ขนาด
 ๓ โยชน์ ภายใต้อันพระเจดีย์บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 กับพระเกษาที่พระองค์ตัดทิ้งในตอนที่ได้เสด็จออกผนวช^{๔๘} อนึ่ง สวนมหาวันนั้น เป็นที่
 ประทับสำราญพระราชอิริยาบถ ของท้าวสักกเทวราช มีสระโบกขณีย์กว้างหนึ่งโยชน์
 ชื่อว่าสุนันทา มีวิมานหนึ่งพัน^{๔๙}

ชื่อสวนทั้ง ๔ แห่งนั้น มีอิทธิพลต่อโลกมนุษย์มาก เช่น ที่เมืองไทยเราก็มีการ
 ตั้งชื่อสวน พระราชวัง คล้ายสวนของพวกเทวดา โดยตั้งชื่อว่า สวนสุนันทา สวน
 จิตรลดา สวนมิสสกวัน วังปารุศก์

^{๔๗} ม.ม. ๑๒/๔๓๕/๔๖๕

^{๔๘} วิสุทฺธ.วิ. ๑/๘๔

^{๔๙} จกฺก.ที. ๑๗๑

๒.๙ การเสวยกามคุณ

พวกเทวดาชั้นกามาวจรยังเสพกามคือ เบญจกามคุณ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันเป็นที่พิศมกมาย และนับว่า เป็นแดนที่ได้รับการบำรุงบำเรอที่เพียบพร้อมทุกอย่างเป็นที่ถูกใจ แม้พระพุทธองค์ ก็ตรัสถึงโทษของกามในสวรรค์ว่า เป็นที่ลุ่มหลงของพวกเทวดา จึงต้องศึกษาว่า พวกเทวดาเหล่านั้น มีการเสวยกามคุณเป็นประการใด ข้อนี้ขึ้นอยู่กับว่า เป็นเทวดาชั้นใดด้วย เพราะพวกเทวดากามาวจรนั้นมีถึง ๖ ชั้น ดังนั้น การเสวยกามคุณ จึงมีสภาพเป็นไปตามเทวดาชั้นนั้น ๆ

ในสังคีตสูตรได้แบ่งไว้ ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

- (๑) สัตว์ประเภทเสพกามตามที่ปรากฏ ย่อมให้อำนาจไปในกามที่ปรากฏ(เสพกามตามที่มีในภพนั้น ๆ) เช่น มนุษย์ เทพบางจำพวก และวินิบาตบางจำพวก
- (๒) สัตว์ประเภทที่เนรมิตกามได้ สัตว์เหล่านั้นเนรมิตแล้ว ๆ ย่อมให้อำนาจเป็นไปในกามทั้งหลาย(ที่เนรมิตขึ้นนั้น) เช่น พวกเทพชั้นนิมมานรดี
- (๓) สัตว์ประเภทที่เสพกามที่ผู้อื่นเนรมิตให้ สัตว์เหล่านั้น ย่อมให้อำนาจเป็นไปในกามที่ผู้อื่นเนรมิตให้แล้ว เช่น พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี^{๕๐}

ตามเนื้อหาที่ว่ามานี้ ยิ่งกว้างอยู่มาก พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ให้คำอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมว่า การเสพกามของพวกเทวดาชั้นกามาวจร ย่อมมิได้ตามปกติ เหมือนในมนุษย์เพียงแต่วัตถุกามประณีตต่างกัน นอกจากนี้ยังได้ปฏิเสธคำที่

^{๕๐} ที.ปา.๑๑/๒๒๘/๒๓๐

ว่า กามกิจ ย่อมสำเร็จได้ด้วยเพียงการหัวเราะ มองดูและสวมกอด^{๕๑}

ในเตรสกันตฤฎีการรับรองว่า พวกเทวดากามาวจรทั้ง ๖ ชั้น ย่อมเสพเมถุนธรรม เป็นคู่ ๆ กัน เหมือนมนุษย์ทั้งหลาย^{๕๒} ถึงแม้พวกเทวดาจะมีการเสพเมถุนเหมือน มนุษย์ แต่ก็ไม่มีกามหลังน้ำอสุจิ ส่วนการการถึงที่สุดแห่งกาม ย่อมมิได้เป็นปรกติ ใน ข้อนี้ คัมภีร์อรรถกถาถกถาวัตถุ กล่าวว่า การหลังน้ำอสุจิของพวกเทวดาเหล่านั้น ย่อม ไม่มี^{๕๓} ส่วนเทวดาชั้นพรหมทุกประเภทไม่มีการเสพเมถุนธรรม ในเตรสกันตฤฎีกาว่า น้ำกามของพระชีณาสพและพรหมทั้งหลายย่อมไม่มี^{๕๔}

^{๕๑} ส.วิ.๓/๒๔๘-๘

^{๕๒} ส.วิ.๓/๓/๓

^{๕๓} ป.ที.๒๔๘

^{๕๔} ส.วิ.๓/๓/๓

บทที่ ๓

ประเภทของเทวดา จำแนกตามภพและภูมิ

จากที่ศึกษามาแล้ว เทวดาโดยสรุปมี ๓ ประเภทคือ ๑)เทวดาโดยสมมติ ๒)เทวดาโดยกำเนิด และ ๓)วิสุทธิเทวดา เทวดาตามข้อ ๑ และข้อ ๓ มิใช่จุดประสงค์ของงานวิจัยนี้ ที่ต้องการจะศึกษา วัตถุประสงค์จริง ๆ เป็นการศึกษาวงศ์ เทวดาประเภทข้อ ๒ หรือเทวดาโดยกำเนิด ซึ่งจำแนกออกเป็น ๓ ตามภพและภูมิ คือ ๑)กามาพจรเทวดา ๒)รูปาพจรเทวดา และ ๓)อรุปาพจรเทวดา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ กามาพจรเทวดา

เทวดาพวกนี้ เป็นประเภทเทวดาที่ยังบริโภคกามอยู่ ได้แก่ เทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น คือ (๑)จาตุมหาราช (๒)ดาวดึงส์ (๓)ยามา (๔)ดุสิต (๕)นิมมานรดี (๖)ปรนิมมิตตสวรรค์ มีวัตถุกามที่เรียกว่า เบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่เป็นทิพย์ อันน่าปรารถนา น่าพอใจ บำรุงบำเรอ ที่มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามสวรรค์ที่สูง ๆ ยิ่งขึ้นไป อันที่จริงคำว่า กามาพจร หมายถึงสัตว์ผู้ยังเสพกามมีทั้งหมด ๑๑ ภูมิ คือ จัดเป็นกามทุกคติภูมิ ๔ คือ (๑)นรกภูมิ (๒)เดรัจฉานภูมิ (๓)เปตวิสัยภูมิ (๔)อสุรกายภูมิ จัดเป็นกามสุดคติภูมิ ๗ คือ (๑)มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ ๖ ชั้น กามทุกคติภูมิ หมายถึงสถานที่ทุกขัณฑ์ อันเป็นที่เกิดของสัตว์ผู้ทำบาปอกุศลที่ยังมีกามตัณหาในจิตสันดานยังมากอยู่ มนุสสภูมิและสวรรค์ ๖ ชั้น มีชื่อเรียกว่า กามสุดคติภูมิ นั้น ก็ตัวมาจากกามตัณหาตัวเอง คือ อยากเห็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากฟังเสียงที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากดมกลิ่นที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากลิ้มรสที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากถูกต้องสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และในขณะที่กำลังเห็นรูป กำลังฟังเสียง กำลังดมกลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังถูกต้องสิ่งสัมผัสอยู่ ก็มีความยินดีพอใจ อันนี้แหละเรียกว่า เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา เป็นความจริงที่ว่า สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดาได้นั้น ย่อมเกิดมาจากมหา

กukulหนุนด้วยกันทั้งสิ้น แต่ทว่ามหาฤกษ์ที่นำให้สัตว์เกิดเป็นมนุษย์และเทวดานี้ นับว่าเป็นมหาฤกษ์ที่ยังไม่พ้นสังสารวัฏฏะและจัดเข้าในทุกขสังขจะ คือยังต้องประสบ ทุกข์ในวัฏฏะสงสาร การเวียนว่ายตายเกิด ปวงสัตว์ผู้เกิดใน ๓๑ ภูมิ จะพ้นจาก ทุกขสังขจะนั้นไม่มีเลย และทุกขสังขจะนี้ มีรากฐานมาจากสมุทัยสังขจะ ดังนั้น มหา ฤกษ์ตามทีกล่าวมานี้ นับว่าเกิดมาจากตณหาในสมุทัยสังขจะจะเป็นมูลฐาน

๓.๑.๑ จาตุมหรรษากฎุมิ

คำว่า จาตุมหรรษา หมายถึงเทวดาผู้เป็นเจ้าของใหญ่ ๔ องค์ มหาราชทั้ง ๔ พระองค์นั้น คือ (๑)ท้าวธตรัฐฐะ (๒)ท้าววิรุพหกะ (๓)ท้าววิรูปักขะ (๔)ท้าว กุเวระหรือท้าวเวสวัณ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ พระองค์นี้ เป็นใหญ่ปกครองพวก เทวดาชั้นจาตุมหรรษาทั้งหมด โดยแบ่งเขตการปกครองประจำทิศทั้ง ๔ ในแต่ละ ทิศมีเทวดาประเภทต่าง ๆ ประจำทิศนั้น ๆ คือ ๑)ท้าวธตรัฐฐะ อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครองคันทัพพเทวดาทั้งหมด ๒)ท้าววิรุพหกะ อยู่ทาง ทิศใต้ของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครองกุมภันเศเทวดาทั้งหมด (เทวดาท้องใหญ่โต) ๓)ท้าววิรูปักขะ อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครองนาคเทวดาทั้ง หมด ๔)ท้าวกุเวระ หรือ ท้าวเวสวัณ อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสินธุ เป็นผู้ปกครอง ยักษ์เทวดาทั้งหมด

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มีพระโอรส ๙๑ พระองค์เท่ากันและตั้งพระนามว่า อินทะ ให้แก่พระโอรสทุกพระองค์ ก็ด้วยมีพระประสงค์ จะให้เหมือนพระนามพระอินทร์^๑ ด้วยพระองค์มีความเลื่อมใสในพระปรีชาสามารถของพระอินทร์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ พระองค์นี้ ทรงโปรดปรานการพ้อนรำทุกพระองค์

นอกจากนี้ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ยังเป็นผู้คุ้มครองพิทักษ์รักษาโลกมนุษย์ว่า พวกมนุษย์มีพฤติกรรมเป็นอย่างไร โดยการจัดให้บริวารพระองค์ช่วยรับผิดชอบดูแลสถานที่นั้น ๆ อย่างเช่น

^๑ ส.วิ.๒/๓๘๐

ทรงมอบหมายให้นางมณีเมขลาเป็นผู้ดูแลท้องมหาสมุทรส่วน
หนึ่ง รักษาสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีคุณความดีทำนุบำรุงมารดาบิดา
เป็นต้น ผู้ไม่สมควรที่จะตายในท้องทะเลให้รอดปลอดภัย^๒

เพราะเทวดากับมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกัน อิงอาศัยซึ่งกันและกัน และปก
ป้องพวกมนุษย์ที่มีความดีให้รอดปลอดภัยจากอันตราย พวกเทวดาเป็นห่วงว่า ถ้า
หากพวกมนุษย์ไม่พากันทำความดีตายไป ตกไปในอบายภูมิกันมาก เทวโลกก็จะมี
เทวดาลดจำนวนลง ดังนั้นข้อความในปฐมราชสูตร ดิกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในดิถีที่ ๘ แห่งปักข์ พวกอำมาตย์บริวารของ
ท้าวมหाराชทั้ง ๔ มาตรวจดูโลกมนุษย์นี้ ดิถีที่ ๑๔ แห่งปักข์
พวกบุตรของท้าวมหाराชทั้ง ๔ มาตรวจดู วันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ท้าว
มหाराชทั้ง ๔ มาตรวจดูโลกมนุษย์นี้ ด้วยพระองค์เองว่า บรรดา
พวกมนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา บำรุงสมณพราหมณ์ อ่อน
น้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อธิษฐานอุโบสถ ถือปฎิชาครุโอบสถ ทำบุญ
มีจำนวนมากอยู่หรือ ถ้ามีจำนวนน้อย ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ก็
บอกแก่คณะเทวดาชั้นดาวดึงส์ผู้หนึ่งประชุมในสุทธมาสมาว่า ข้า
แต่ท่านผู้บริทุกข์ทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา
ชลยทำบุญมีจำนวนน้อย เพราะได้ทราบเช่นนั้น คณะเทวดาชั้น
ดาวดึงส์ก็เสียใจพากันบ่นว่า พวกเทวดาก็มีจำนวนน้อยลงเสีย
ละหนอ พวกอสุรจกมีจำนวนมาก แต่ถ้าในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูล
มารดาบิดา ชลย คนที่ทำบุญมีจำนวนมาก ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ก็
บอกแก่คณะเทวดาชั้นดาวดึงส์ ณ สุทธมาสมาว่า ข้าแต่ท่านผู้
บริทุกข์ทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดาชลยทำ
บุญมีจำนวนมาก เพราะได้ทราบเช่นนั้น คณะเทวดาชั้นดาวดึงส์
ก็ดีใจว่า พวกเทวดาก็มีจำนวนมากขึ้นละพ้อคุณ พวกอสุรจก

มีจำนวนน้อยลง^๓

เทวดาในชั้นจาตุมหาราชนี้มีหลายประเภทด้วยกัน ทั้งเป็นประเภทชั้นสูง ชั้นต่ำ ทั้งรูปร่าง หน้าตาผิวพรรณ ความสุข กำลัง ยศ ทิพยสมบัติ สถานที่ตั้ง ของวิมานก็มีความแตกต่างกันมาก ดังมีข้อความที่ปรากฏในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า สถานที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ตั้งอยู่ตอนกลางของภูเขาสินรุ และต่อจากภูเขาสินรุมาเรื่อยจนถึงมนุษย์โลกทั้งหมดนั้น มีเทวดาอยู่ ๒ ประเภทด้วยกันคือ

๑) ปัพพัตถุเทวดา เทวดาอยู่ตามภูเขา ๒) อากาสัญญเทวดา เทวดาที่อยู่ในอากาศ วิมานของเทวดาเหล่านี้ มีต่อกันมาเรื่อย จนถึงภูเขาจักรวาล พวกเทวดาที่มีชื่อเรียกว่า ชัชชวาปโทสิกา (เทวดาผู้จู่ติเพราะเล่นเปล็ดเพลินเกินเหตุ) มโนปโทสิกา (เทวดาผู้จู่ติเพราะเพ่งโทษกันเกินควร) วลาหกะ (เทวดาผู้เกี่ยวข้องกับฝนฟ้าอากาศ) จันทิมเทวบุตร สุริยเทวบุตร ทั้งหมดนี้ ก็จัดเข้าในจาตุมหาราชิกาภูมิ^๔

นอกจากนั้น เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ ยังสามารถจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) ภูมิภูมัญญเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่ตามพื้นดิน (๒) รุกขัญญเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่บนต้นไม้ (๓) อากาสัญญเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่บนอากาศ เทวดาทั้ง ๓ ประเภทนี้ เกี่ยวข้องกับศรัทธาและความประพฤติของชาวพุทธในสังคมไทยอยู่มาก จึงขออธิบายก่อนข้างละเอียดดังนี้

๑) ภูมิภูมเทวดา

^๓ อิง.ติ.ก.๒๐/๔๗๖/๑๘๐-๒

^๔ สม.วิ.๖๘๔

เทวดาอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ อย่างเช่น ภูเขา ถ้ำ บ้าน เจดีย์ ศาลา และซุ้มประตู มหาสมุทร เป็นต้น ในจิตตสังขยุดต์และจุฬารามสมทานสูตร กล่าวถึงเทวดาประเภทนี้ว่า อารามเทวดา เทวดาที่สิงอยู่ในสวน วนเทวดา เทวดาที่สิงอยู่ในราวป่า รุกขเทวดา เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ โอสถิติถนวนปุตติสู อธิวตถเทวดา เทวดาสิงอยู่ที่สมุนไพรรักษาและต้นไม้ใหญ่^๕ ในพระธรรมบท พราหมณ์วรรคว่า เลณปิ อธิวตถา เทวดา^๖ แปลว่า เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในถ้ำ เคเห อธิวตถา เทวดาปี^๗ แม้เทวดาผู้สิงสถิตในเรือน เจตติยรุกโข เทวดาธิกฐิติ^๘ ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์อันเป็นที่สักการะของชาวบ้านมีเทวดาสิงอยู่ พวกกุมมัญฐู เทวดานี้ก็นับเข้าในพวกเทวดาชั้นจาตุम्मหาราช แต่บางครั้งท่านกล่าวแยกออกเป็นพวกหนึ่งต่างหากอย่างเช่น ในกรณีมีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ กุมม เทวดา หรือกุมมัญฐูเทวดา ซึ่งเป็นเทวดาที่อยู่ใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุด เทวดา พวกนี้ ก็จะทราบก่อนเทวดาพวกอื่นแล้ว จึงประกาศบอกเทวดาพวกอื่นให้ทราบ ต่อ ๆ กันไป จนถึงพรหมโลกชั้นสูงสุดก็มี^๙ พวกกุมมเทวดานี้ จะมีข้อแตกต่างจากจาตุम्मหาราชอยู่บ้าง ตรงที่เทวดาชั้นจาตุम्मหาราชมีกำเนิดเป็น โอปปาติกะโดยมาก ส่วนพวกกุมมเทวดาเป็นเทวดาชั้นต่ำมีกำเนิดถึง ๔ ประเภทคือ อถนทชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ โอปปาติกะ แม้พวกยักษ์ก็มีกำเนิดทั้ง ๔ นี้เหมือนกัน^{๑๐} ในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกา ได้มีข้อความที่แสดงถึงเทวดาประจำพื้นดิน มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์หลายอย่าง

^๕ ส.สพ. ๑๘/๕๘๓/๓๗๒

^๖ ม.ม. ๑๒/๕๑๖/๕๕๗

^๗ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๒/๒๒๓

^๘ ธมฺม. ๘/๑๓๐

^๙ ธมฺม. ๘/๖๗

^{๑๐} วิสุทฺธิ. ฎี. ๑/๑๔๕

^{๑๑} ส.มหา. ๑๘/๑๖๗๑/๕๓๑-๒

^{๑๒} ส.ท. ๒/๒๘

หลายประการ ในพระสัจจบัญญัติตติยสิกขา สภาธรรมมัญญะมีข้อความตามพระ
 สุตระนั้น ๆ ว่า บางครั้งเทวดามาทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องนั้น ๆ
 บ้าง มาแสดงความคิดเห็นของตนบ้าง บางคราวมาแต่ผู้เดียวโดยไม่ปรากฏนาม
 และโคตรบ้าง โดยปรากฏนามและโคตรบ้าง มากันเป็นคณะ โดยปรากฏชื่อตาม
 คณะนั้น เช่นสตูลลพกาภิคาบัจฉิ^{๑๓} บางคราวมาเพื่อรบกวนพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง
 พระภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกาบ้าง นอกจากข้อความใน
 มารสังยุตต์แล้ว เทวดาฝ่ายมารทั้งหมด ที่มีปรากฏในพระสุตระอื่น ๆ ก็มีการแสดง
 อាកารเป็นปฏิปักษ์ ต่อพระพุทธองค์และพุทธบริษัท ด้วยประการนั้น ๆ เทวดาฝ่าย
 มารนี้ ไม่ใช่จำเพาะแต่เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเท่านั้น เทวดาชั้นอื่น ๆ ที่เป็นฝ่าย
 มารมีอยู่มาก^{๑๔} บางคราวพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือพระภิกษุสงฆ์ไปอยู่ในสถานที่ซึ่ง
 เทวดาสังอยู่ก่อนก็มี ในวสันตยุดมีข้อความที่พระภิกษุ ภิกษุณีปฏิบัติไม่ถูก ไม่ควร
 เทวดาในสถานที่นั้น ๆ ช่วยเตือนให้เกิดความสำนึกในทางที่ถูก หรือชื่นชมในการ
 กระทำที่ถูกต้อง เทวดาที่ปรากฏในวสันตยุดนี้เป็นเทวดาฝ่ายสัมมาทิฐิ^{๑๕} บาง
 คราว เทวดาบางกลุ่ม มีความดุร้าย ได้แสดงอาการข่มขู่คุกคาม ด้วยประการนั้น ๆ
 บ้างก็มี เช่น อาฬวกยักษ์ ได้ขู่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าจะฉีกพระอุระ^{๑๖} บางคราว
 มาเบียดเบียน พระภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา บางคราว
 บางพวกมีความชื่นชมอนุโมทนาในการกระทำของพุทธบริษัทก็มี อย่างเช่นท้าว
 เวสสวัณมหหาราชทูลต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถ้าหากมีอมมนุษย์ มาเบียดเบียน
 ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ให้สวดอาฏานาฏิยสูตรแล้ว จะได้รับปลอด
 ภัย^{๑๗} บางคราว บางพวกมีปัญหาแก่พระพุทธเจ้ากับพุทธบริษัทในเรื่องไปอยู่ใน
 ที่ ๆ พวกตนสิงอยู่ก็มี ในยักขสังยุตมีข้อความบางประเด็นเกี่ยวกับพวกเทวดา

^{๑๓} ส.ส. ๑๕/๗๕-๑๒๓/๒๔-๑๒๓

^{๑๔} ส.ส. ๑๕/๔๑๖-๕๒๐/๑๕๐-๘๖

^{๑๕} ส.ส. ๑๕/๗๖๑-๘๐๑-๘๕๖/๒๙๐-๓๐๓-๓๑๖

^{๑๖} ส.ส. ๑๕/๘๓๙/๓๑๔

^{๑๗} ที.ปา. ๑๑/๒๑๔/๒๑๕-๗

ประเภทยักษ์อึดอึดใจจะอยู่ร่วมด้วย เพราะไม่อาจที่จะรับสภาพผู้มีศีลได้^{๑๘} และใน
อรรถกถาพระสูตรอื่นๆ ก็มีข้อความที่พวกเทวดาอึดอึดใจ เพราะเดชของผู้มีศีล
อย่างเช่น ในพระธรรมบท พราหมณวรรค พระติสสเถระ ไปอยู่ในถ้ำที่เทวดาสงอยู่
เทวดาอึดอึดใจเพราะพระเถระมีศีล จึงต้องการหาอุบายให้พระเถระออกไป^{๑๙}

๒) รุกขเทวดา

เทวดาที่อาศัยต้นไม้เป็นวิมานอยู่ เรียกว่า รุกขเทวดา เทวดาประเภทนี้ มี
๒ พวก คือ พวกหนึ่งมีวิมานอยู่บนต้นไม้ พวกหนึ่งอยู่บนต้นไม้แต่ไม่มีวิมาน
ในบรรดาวิมานทั้ง ๒ อย่างนี้ ในฎีกาสารัตถที่ป็น^{๒๐} อธิบายว่า

๑) วิมานที่เกิดบนต้นไม้เรียกว่า รุกขัญญูวิมาน ๒) วิมานที่ตั้งอาศัย
อยู่บนกิ่งไม้ทั้งหมด เรียกว่า สาขัญญูวิมาน รุกขัญญูวิมาน
แม้เพียงรากของต้นไม้ยังคงอยู่ตราบใด ก็ยังไม่พังทลายไปตราบ
นั้น ส่วนสาขัญญูวิมาน เมื่อกิ่งไม้ทั้งหมดหักขาดไปจากต้นไม้
นั้น ๆ วิมานก็พังไปหมด เพราะฉะนั้น พอต้มไม้ขาด วิมานก็พัง
ไปทั้งหมด^{๒๑}

อย่างเช่น พระภิกษุรูปหนึ่งไปตัดต้นไม้มาสร้างเสนาสนะ เทวดาห้ามไม่ให้
ตัดเพราะต้นไม้ที่อยู่ พระภิกษุรูปยังคงชินตัด เทวดาจำต้องไปหาดต้นไม้อื่นอยู่^{๒๒}
รุกขเทวดานี้ ประสบปัญหาเรื่องที่อยู่อันเกิดจากภัยธรรมชาติ มนุษย์ตัดทำลาย
และแย่งที่อยู่กัน ในส่วนการแย่งที่อยู่กัน อย่างเช่น ในโกชวรรคธรรมบท ขุททก
นิกาย มีข้อความว่า

^{๑๘} ส.ส. ๑๕/๘๐๑-๕๖

^{๑๙} ฐมฺพ. ๘/๑๓๐-๒

^{๒๐} ส.ท. ๓/๓๕๗

^{๒๑} วิ. มหา. ๒/๓๕๔/๒๓๒

เทวดาคนหนึ่งได้วิมานต้นไม้ที่พระพุทธรเจ้าประทาน แม้เทวดา
ผู้มีศักดิ์ใหญ่มาถึง ก็ไม่อาจให้วิมานต้นไม้เช่นนั้นไหวได้ เพราะเป็น
ต้นไม้ที่พระพุทธรเจ้าทรงประทาน^{๒๒}

๓) อากาศวิมานเทวดา

เทวดาอาศัยอยู่ในอากาศ หมายถึงผู้มีวิมานอยู่บนอากาศ อย่างเช่น อยู่บน
ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวทั้งหลาย ในเนมิราชชาดก มาตลีเทพ
สารถิ ได้นำพาพระเจ้าเนมิราชเสด็จไปทอดพระเนตรชมวิมานอันลอยอยู่ในนภากาศ
อันเป็นที่อยู่ของพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช ซึ่งมีนัยดังพรรณนาไว้ ดังนี้

วิมานเหล่านั้น ล้วนเกิดจากบุญกรรมอันงามปรุงแต่งให้ งาม
แตกต่างกันไปหลายอย่างหลายประการ มีความรุ่งเรืองสุกใส
วิจิตรงดงามมาก บางวิมานเป็นแก้วมณีมี ๕ ยอด กว้างใหญ่ ๑๒
โยชน์ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง มีอุทยานสระโบกขรณี
ต้นกัลปพฤกษ์ ล้อมรอบ บางวิมานเป็นทอง...บางวิมานเป็นแก้ว
ผลึกสูง ๒๕ โยชน์ มีเสาเป็นรัตนะ ๗ ประการ หลายร้อยต้น มี
ยอดหลายร้อยยอด ห้อยกระดิ่งเป็นแถวรอบ มีธงทอง เงินปักไสว
มีอุทยาน ป่าไม้ และดอกไม้ธูปเทียนอันงดงาม มีไฟที่อันนำ
รั้นรมย์ มีหมუნางเทพอัปสรผู้ชำนาญในการฟ้อนรำขับร้องอยู่มาก
มาย บางวิมานเป็นแก้วไพฑูรย์ มีความงดงามเช่น วิมานก่อน ๆ
ลอยอยู่ในนภากาศ รุ่งโรจน์โชติช่วง รวมความว่าวิมานอันเกิด
จากบุญกรรมปรุงแต่งมีความงดงามมาก^{๒๓}

จะเห็นได้ว่า ความงดงามของวิมานและรัตนะทั้งหลาย ล้วนเป็นสมบัติมีค่า

^{๒๒} รม.ม.๖/๑๖๔-๕

^{๒๓} ชา.อ.๘/๒๐๐-๒๑๕

เป็นที่ตั้งแห่งความปรารถนาของมนุษย์ในโลกทั้งสิ้น

๔) เทวดายักษ์

อุปนิสัยของเทวดาชั้นจาตุมหาราชนี้ มี ๒ ประเภท คือ ๑)มีนิสัยใจคอดี ๒)ดุร้าย ส่วนที่มีความดุร้ายเบียดเบียนภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และ มนุษย์ทั่วไปเรียกว่า อมนุษย์ ดังเช่น ท้าวเวสสวัณมหาราชกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า มีข้อความปรากฏในอภฏานาฎยสูตรว่า มี ๔ ประเภทคือ ๑)ยุกโข ยุกขินี เทวดายักษ์ ชาย-หญิง ๒)คนธพูโพ คนธพูพี เทวดาคันธัพพะ ชาย-หญิง ๓)กุมภณฺโฆ กุมภณฺที เทวดากุมภณฺฑ์ ชาย-หญิง ๔)นาโค นาคี เทวดานาคชาย-หญิง^{๒๔}

ทั้งหมดล้วนเป็นเทวดา ในที่นี้จะอธิบายเทวดายักษ์ เพราะเป็นที่รู้จักในคติ นิยมทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธไทย

คำว่า ยักษ์ นี้ มีความหมายตามอภิธานปิฎกที่ปิฎกาทีกว่า ยุกข ปุชายั, ยุกขียเต ปุชียเตติ ยุกโข, กุเวราทโก^{๒๕}, แปลว่า ยุกข ชาติลงในความบูชา บุคคลได้อันเขาบูชา คือเช่นไหว้ เหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่ายักษ์ (บุคคลที่เขาบูชา) เช่น ท้าวกุเวรเป็นต้น ในอภฏานาฎยสูตรได้ระบุอย่างชัดเจนว่า ยักษ์ไม่ใช่มนุษย์ โดยมีพระบาลีว่า ตณฺเจะ อมนุสฺโส ยุกโข วา ยุกขินี วา ๗ปช นาคปจฺจารี วา^{๒๖} ตามพระบาลีนี้ อมนุษย์รวมเอาทั้งยักษ์ คนธรรพ์ กุมภณฺฑ์ และนาคทุก ประเภท ซึ่งมีพฤติกรรมเบียดเบียนมนุษย์ ในสุฉิลมสูตรสังยุตตนิกายสคาถวรรค พร้อมทั้งอรรถกถา มีข้อความที่พวกยักษ์ได้เบียดเบียนมนุษย์ ด้วยวิธีการคือ

^{๒๔}ที่.ป.๑.๑๑/๒๑๔/๒๑๕

^{๒๕}อภิธาน.๑๙-๒๐

^{๒๖}ที่.ป.๑.๑๑/๒๑๔/๒๑๕

ต้องการจะชัดจิตของคนเหล่าใด มันก็เนรมิตอัตภาพที่น่ากลัวให้ มีหน้าขาว ท้องเขียว มือและเท้าแดง ศีรษะโต นัยน์ตาถลน แสดง แก่คนเหล่านั้น ส่งเสียงที่น่ากลัว ยัดมือ เข้าไปในปากของคนกำลัง พุดแล้วขยี้หัวใจ คนเหล่านั้นจึงกลายเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่าน^{๒๗}

พวกยักษ์ มี ๒ ประเภทคือ มีผิวพรรณดี มีรัศมีรุ่งเรือง มีรูปร่างมีฤทธิ์ มากแม้พวกเทวดาก็กลัว^{๒๘} มีผิวพรรณทราม มีรูปร่างน่าเกลียด ไม่มีรัศมี ยักษ์ ระดับต่ำอาจเรียกว่าปีศาจ หรืออมมนุษย์ก็ได้ ยักษ์พวกนี้อยู่ในที่โสโครกเช่นกอง ขยะเป็นต้น ยักษ์พวกนี้ เมื่อได้บรรลุนิพพานมีพระโศดาปัตติผลเป็นต้นแล้ว ก็จะได้ อัตภาพเป็นเทพ มีผิวพรรณดี มีรัศมีมีรุ่งเรือง อย่างเช่นสุจิตโยมยักษ์เป็นต้น^{๒๙}

ยักษ์ที่ได้รับอนุญาตจากท้าวเวสสุวรรณมหาราช ให้ครอบครองบริเวณเนื้อที่ แห่งใดแห่งหนึ่งหรือต้นไม้ ภูเขา ศาลา แห่งใดก็ตามว่า ให้มีสิทธิ์จับมนุษย์หรือสัตว์ ที่เข้าไปในบริเวณที่ตนครอบครองเป็นอาหารได้ ยักษ์พวกนี้โดยมากเป็นผู้มีฤทธิ์ มากเช่น อาพวักยักษ์เป็นต้น^{๓๐} บางคราว แม้พวกเทวดาก็กลัวยักษ์พวกนี้ก็มี อย่าง เช่น คราวปูณณกยักษ์เล่นสกากับพระเจ้าธัญชัยโกกรัพยราช อารักขเทวดาประจำ พระองค์ช่วยพระองค์ทำให้ทรงเล่นสกาได้ดี แต่พอปูณณกยักษ์ได้เห็นเข้า จึง ถลึงตามองดูประหนึ่งว่าโกรธ อารักขเทวดานั้นพอถูกเฟ่งมองเช่นนั้น ก็สะดุ้งกลัว ริ่งหนีไปถึงสุดเขาจักรวาลยืนแอบตัวสันรัวๆ^{๓๑} บุคคลที่ได้อัตภาพเป็นยักษ์ที่มี อัตภาพน่าเกลียดก็ด้วยบาปอกุศลบางอย่างเช่น สุจิตโยมยักษ์ ขรโลมยักษ์ เป็นต้น ยักษ์สองตนนี้ชาติที่แล้ว สุจิตโยมยักษ์ เคยบวชเป็นพระภิกษุในศาสนาของพระกัสสป สัมมาสัมพุทธเจ้า เวลานั้นเธอเดินทางไกลมาเหี่ยวท้วมกาย นอนบนเตียงสงฆ์โดย

^{๒๗} ส.ป.๑/๒๘๗-๘

^{๒๘} ส.ป.๑/๒๘๘

^{๒๙} ที.ปา.๑๑/๒๑๕/๒๑๘

^{๓๐} ชา.ย.๑๐/๒๑๘

ไม่มีเครื่องลาดรองรับ เธอไม่อาจให้คุณวิเศษเกิดขึ้นได้ ด้วยบาปนั้น จึงได้มาเกิดเป็นยักษ์มีขนตัวแข็งเหมือนเข็ม ขรโลมยักษ์เคยเป็นอุบาสกในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เป็นผู้มีศีล ไม่ได้ลาตเครื่องลาดของตน นอนบนเครื่องลาดอันวิจิตรของสงฆ์ ด้วยบาปอันนั้น จึงมาเกิดเป็นยักษ์มีร่างกายแข็งทื่อเหมือนหลังจระเข้^{๑๑}

นอกจากเทวดายักษ์แล้ว ยังมีเทวดาประเภทอื่นที่มีลักษณะคล้ายยักษ์คือ รากษส(ผีเสื้อ) นายนิรยบาล(ผู้คุมสัตว์นรก) พญายม(ผู้เป็นใหญ่ในนรก) ปีศาจ กุมภภัณฑ์(ยักษ์ผู้มีลูกอ๊อดทะเลใหญ่เท่าหม้อ) คนธรรพ์ นาค และครุฑ ต่างก็จัดเป็นอมมนุษย์และเทพในชั้นจาตุมมหาราชิกาภูมิ

๓.๑.๒ ดาวดึงส์สามภูมิ

สวรรค์ชั้นนี้ ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ^{๑๒} ห่างจากสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชสูงขึ้นไป ๔๒,๐๐๐ โยชน์ สูงจากโลกมนุษย์ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีอาณาจักรกว้างยาว ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เรียกว่า ดาวดึงส์เทพนคร ที่มีชื่อเช่นนี้ ด้วยมีความหมายว่า เป็นสถานที่บังเกิดของผู้ทำบุญร่วมกัน ๓๓ คน โดยมีหลักการทำวิเคราะห์ตามหลักไวยการณณ์ว่า เตตติส สหปุณญการิโน เอตถ นิตฺพตฺตาติ ตํ สหจริตฺถฺฐานํ เตตติสฺส ชนผู้ทำบุญร่วมกัน ๓๓ คน บังเกิดในเทพนครนี้ เหตุนั้น เทพนครนี้นั้น จึงชื่อว่า เตตติสสะ อันเป็นสถานที่เกี่ยวข้องกัน ตเทว ดาวดึงส์ เตตติสสะนั่นเอง แปลงเป็นดาวดึงส์ - โดยแปลงเตเป็นดาว ลบ ตฺ ซึ่งเป็นพยัญชนะสังโยคออก ตํ นินวาโส เอเตสนฺติ ดาวดึงส์ เทวา ดาวดึงส์นั้น เป็นที่อยู่ของเทวดาเหล่านี้ เหตุนี้เทวดาเหล่านี้ จึงชื่อว่า ดาวดึงส์(พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์) นักปราชญ์ทั้งหลาย กล่าวว่ ชื่อ (ดาวดึงส์)นี้ เป็นชื่อของเทวโลกที่อ้างถึงเทพบุตร ๓๓ องค์ ผู้

^{๑๑} ส.ป.๑/๒๘๖

^{๑๒} ข.อ.๑๐/๒๑๘

ตายจาก อจลคาม ในโลกมนุษย์พร้อมกับมาฆมาณพมาเกิด ในจักรวาลอื่น ยังมีเทวโลกชั้นกามาวจรอีกมาก ตามที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ ชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ เทวโลกในจักรวาลอื่น ก็มีชื่อว่า จาตุมหาราช และดาวดึงส์เหมือนกัน พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้ มีวิมานอยู่ที่ภูเขา(สิเนรุ)ก็มี บนอากาศก็มี วิมานเหล่านั้นต่อกันไปจนถึงภูเขาจักรวาล พวกเทวดาชั้นอื่น ๆ ก็เช่นกันมีวิมานต่อกันไปที่ไม่มีเทวดาในชั้นนั้น ๆ อยู่ต่อกันจนถึงภูเขาจักรวาลไม่มี ภูเขาจักรวาลตั้งอยู่ครอบคลุมโลกธาตุทั้งหมด และภูเขาจักรวาลหนึ่งนับว่า หนึ่งโลกธาตุ^{๓๓}

เทพนครนั้น มีประตู ๑,๐๐๐ ประตู ประตูสำหรับเข้า-ออก ของพระอินทร์ ชื่อ จิตตกุฎ มีลวดลายงดงามด้วยรูปสัตว์ต่างๆ^{๓๔} ในอรรถกถาธรรมบทมีรายละเอียดเกี่ยวกับอิฏฐารมณในสวรรค์ชั้นนี้ว่า เกิดขึ้นด้วยผลานิสงส์แห่งความดี มีสวนสระโบกขรณี ปราสาทเป็นที่ประทับ ของพระอินทร์ ชื่อเวษยันต์ สูง ๗๐๐ โยชน์ ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ประดับด้วยธงทั้งหลาย แต่ละธงสูง ๓๐๐ โยชน์ ธงแก้วมณี ตัวคันธงเป็นทอง ธงทอง ตัวคันธงเป็นแก้วมณี ธงมุกดาตัวคันธงเป็นแก้วประพาฬ ธงแก้วประพาฬตัวคันธงเป็นแก้วมุกดา ธงรัตนะ ๗ ตัวคันธงเป็นรัตนะ ๗ สลับกัน ธงที่อยู่ตรงกลางสูง ๓๐๐ โยชน์ ปราสาทสูง ๑,๐๐๐ โยชน์ ทำด้วยรัตนะ ๗ เกิดด้วยอานิสงส์แห่งศาลา ต้นปาริฉัตรมีปริมณฑล ๓๐๐ โยชน์ โดยรอบ เกิดด้วยอานิสงส์แห่งต้นทองกลาง ที่โคนต้นปาริฉัตรมีบันฑุกัมพลศิลา มีสีเหมือนดอกชัยพฤกษ์สีครั้งสด และสีบัวโรยยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ ที่เวลาประทับนั่งพระวรกายกึ่งหนึ่งยุบลง เวลาทรงลุกขึ้น พูขึ้นเต็มเหมือนเดิม เกิดด้วยอานิสงส์แผ่นหิน ที่บันฑุกัมพลศิลาอาสน์แห่งนี้ เมื่อครั้งพระพุทธองค์ไปโปรดพระพุทธมารดา พระองค์ประทับนั่งแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาและเทวดาที่มาประชุมกันจากหมื่นโลกธาตุ^{๓๕}

ในดาวดึงส์ภูมิมีเทพ สิ่งสำคัญ และเหตุการณ์ที่ควรกล่าวถึง ดังนี้

^{๓๓} ส.ท.ที่.๑/๔๑๓-๔

^{๓๔} ขุ.ชา.๒๘/๕๙๓/๒๒๑

^{๓๕} ธมม.๖/๘๔

๑) สงครามเทวดากับอสูร

ก่อนหน้าที่พระอินทร์และบริวาร จะได้เข้าครอบครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ ได้มีเทวดาพวกอื่นครอบครองอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น จึงได้เกิดมีสงครามกันขึ้น ดังมีรายละเอียดและเหตุผลในการเข้าครอบครองสวรรค์ชั้นนี้ ในเรื่องนี้ มีข้อความที่ท่านรวบรวมมากล่าวไว้ในสารัตถที่ปณี วินยมหาฎีกาอย่างพิสดาร หากตอนใดขาดไปจะได้นำมาเสริมให้สมบูรณ์ ตามที่จะได้แจ้งต่อไป เดิมทีเดียวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ เป็นที่อยู่ของเทวดาพวกอื่นมาก่อน เรียกว่า ปุพเพเทพ ต่อมาภายหลัง ท้าวสักกะ ครั้งที่เป็นมาฆมาณพ ในอจลคาม ชักชวนเพื่อนได้ ๓๓ คนทำความดี บำเพ็ญวัตรบท ๗ คือ

(๑)เป็นผู้เลี้ยงมารดา-บิดา ตลอดชีวิต (๒)เคารพผู้ใหญ่ในสกุล ตลอดชีวิต (๓)พูดอ่อนหวานตลอดชีวิต (๔)ไม่พูดส่อเสียดตลอดชีวิต (๕)ไม่ตระหนี่ สละปล่อย มีมือเปิกเตรียมให้ทานอยู่เสมอ ยินดีในการสละ เป็นผู้ควรขอ ยินดีในการจำแนกทานตลอดชีวิต (๖)พูดคำสัตย์ตลอดชีวิต (๗)ไม่โกรธตลอดชีวิต ถ้าความโกรธเกิดขึ้น จะรีบกำจัดออกโดยเร็ว^{๓๖}

พอตายจากโลกมนุษย์มาเกิดบนสวรรค์พร้อมด้วยบริษัท เวลานั้น พวกเทพที่อยู่ก่อน พูดกันว่า พวกเทพบุตรผู้มาใหม่ มาถึงแล้ว พวกเรา จึงทำสักการะเทพบุตรเหล่านั้น จึงน้อมดอกบัวทิพย์ต้อนรับ และเชิญรัชชสมบัติกึ่งหนึ่ง ท้าวสักกะ ทรงไม่ต้องประสงค์ด้วยรัชชสมบัติกึ่งหนึ่ง พวกเทพที่อยู่ก่อน เตรียมสุราไว้ ต้อนรับเทพบุตรผู้มาใหม่ ฝ่ายท้าวสักกะ ได้นัดแนะกับบริวารของพระองค์ว่า อย่าดื่ม แต่ให้สร้างทำเป็นดื่ม พวกบริวารได้สนองเทวโองการ พวกเทพเจ้าถิ่นดื่มจนเมามายนอนกลิ้งบนพื้นทองในที่นั้น ๆ ท้าวสักกะ รับสั่งให้บริวารของพระองค์ จับข้อเท้าพวกเทพเหล่านั้นเหวี่ยงลงที่เชิงเขาสิเนรุ ด้วยเดชแห่งบุญของ

^{๓๖} ส.ส. ๑๕/๗๑๔/๓๓๘-๕

ท้าวสักกะ พวกเทพเหล่านั้นทั้งหมด ตกลงไปตามความประสงค์ของท้าวสักกะ ได้เกิดมีภพอสูรประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ณ พื้นภายใต้ภูเขาสิเนรุ ด้วยบุญกรรมของพวกอสูรเหล่านั้น มีต้นจิตรปาดลีแทนต้นปาริฉัตร ท้าวสักกะ กลับมาตั้งอารักขาเพื่อไม่ให้พวกอสูรเหล่านั้นกลับมา พระนครทั้ง ๒ ฝ่าย มีชื่อเรียกว่า อยุชฌปุระเหมือนกัน เพราะไม่สามารถรบเอาชนะได้ ความจริงเวลาใด พวกอสูรมีกำลังรุกเข้ามาเวลานั้น พวกเทวดา หนีเข้าเทพนครปิดประตู พวกอสูรตั้งแสนก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ในเวลาใด พวกเทวดามีกำลังรุกเข้ามา เวลานั้น พวกอสูร หนีเข้าอสูรนคร ปิดประตู พวกของท้าวสักกะตั้งแสนก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ดังนั้น ทั้ง ๒ นครนี้ จึงมีชื่อว่าอายุชฌปุระ ท้าวสักกะ ตั้งอารักขา ๕ ในระหว่าง ๒ นครนี้ คือ

ด่านที่ ๑ แห่งภูเขาสิเนรุ มีนาค พวกนาคมีกำลังทางน้ำมาก

ด่านที่ ๒ มีครุฑ

ด่านที่ ๓ มีกุมภภัณฑ์ พวกกุมภภัณฑ์เหล่านั้น ได้แก่ ทานพและรากษส

ด่านที่ ๔ พวกยักษ์

ด่านที่ ๕ ท้าวมหาราชทั้ง ๔

พวกอสูรเหล่านั้น มีอายุ รัตมี ยศ ความเป็นใหญ่ เช่นกับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ จึงไม่รู้สึกรู้ว่า มีความแตกต่างกันระหว่างอสูรภพกับเทพนคร ต่อเมื่อตถาคตจิตรปาดลี บาน จึงรู้ว่า ไม่ใช่เทพนคร เพราะเทพนคร มีต้นปาริฉัตรบาน พวกเราถูกท้าวสักกะแก่งลงให้ตีมีสุรา ยึดเอาเทพนครแล้ว พวกเราจะไปรบกับท้าวสักกะแก่งนั้น พวกกันขึ้นช้าง ม้า รถ ถือโล่เงิน โล่ทอง โล่แก้วมณี เตรียมรบ ลั่นอสุรเกรี แหวน้ำในมหาสมุทรขึ้นมา พวกอสูรเหล่านั้น พวกกันเป็นภูเขาสิเนรุ เหมือนเวลาฝนตก ตัวปลวกพวกกันเป็นจอมปลวก ฉะนั้น ด่านแรก รบกับนาคก่อน ในการรบนั้นไม่มีใคร ผิวหนังขาด เลือดออก เพียงแต่ทำกันและกันให้สะดุ้งเท่านั้น เหมือนพวกเด็กเอาหุ่นกับหุ่นรบกัน ฉะนั้น พวกนาค ๑๐๐ โกฏิบ้าง ๑,๐๐๐ โกฏิบ้าง รบกับอสูรเหล่านั้น โล่พวกอสูรให้กลับอสูรปุระไป แต่ถ้าพวกอสูรมีกำลัง พวกนาคล่าถอยมารวมกำลังกับครุฑรบกับพวกอสูร ในด่านที่ ๒ รบกับพวกครุฑ ในการรบกับพวกครุฑเป็นต้นก็เช่นกัน ถ้าเวลาใด พวกอสูรผ่าน ๕ ด่านไปได้ เวลานั้น ทั้ง ๕ กองกำลังพากันล่าถอยไป เวลานั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ รีบไปทูลท้าวสักกะ ท้าวสักกะ ทรงสดับเรื่องราวแล้ว ทรงขึ้นเวชยันตรถสูง ๑๕๐ โยชน์ ออกรบด้วยพระ

องค์เอง หรือส่งพระโอรสองค์หนึ่งไปรบแทน มีอยู่ครั้งหนึ่ง พระอินทร์ออกไปรบ
 อย่างนี้ ไล่พวกอสูรลงทะเลแล้ว เนมิตรูปจำลองของพระองค์ ตั้งที่ประตูทั้ง ๔
 ดั้งนั้น พวกอสูร พอชนะผ่านทั้ง ๕ ด่านมีนาคเป็นต้นแล้ว มาเห็นรูปพระอินทร์
 จำลองเข้า พวกมันล่าถอยหนีไปด้วยเข้าใจว่า ท้าวสักกะ ออกมารบเองแล้ว มีมูล
 เหตุตั้งว่ามานี้ พวกเทพที่อยู่ก่อนเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติกับสุรา(สุรา แปลว่า
 เทวดา) เหตุนั้น เทพพวกนั้น เช่นท้าวเวปจิตติและปหาราทะเป็นต้น จึงชื่อว่า
 อสูร แปลว่า ผู้ไม่ดื่มสุรา หรือ เป็นผู้ไม่มองอาจ สง่างาม รุ่งเรืองเหมือนเทวดา
 จึงชื่อว่า อสูร^{๓๗} บางครั้งมีการแข่งขันกันด้านการกล่าวสุภาสิตแทนการสู้รบกันด้วย
 กำลังก็มี อย่างเช่นในสุภาสิตขยสุตท ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ชวนท้าวสักกะกล่าว
 สุภาสิต ในที่สุดท้าวสักกะตรัสสรรเสริญความอดทน ซึ่งเข้าฝ่ายธรรม ได้รับการตัด
 สิ้นจากคณะกรรมการทั้ง ๒ ฝ่ายให้ได้ชัยชนะ เพราะพระดำรัสของพระองค์ไม่ชวน
 ก่อเวร^{๓๘}

๒) พระอินทร์

คำว่า พระอินทร์ มาจากคำภาษามคธว่า อินฺโท มีความหมายว่า ผู้ดำรง
 ความยิ่งใหญ่อย่างสง่างาม มีวิเคราะหตามอภิธานปิปปิกากฎีกาว่า อินฺทติ
 ปรมิสฺสุริเยน ยุชฺชเตติ อินฺโท ผู้ใด ย่อมสมควร คือ เหมาะสมกับอิสริยยศอันยิ่ง
 ใหญ่ เหตุนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า อินฺโท (ผู้ยิ่งใหญ่)^{๓๙} ในความหมายภาษามคธใช้ยก
 ย่องบุคคลนั้นว่า เป็นผู้นำของหมู่คณะนั้น ๆ อย่างเช่น สกฺโก เทวานมินฺโท ท้าว
 สักกะ จอมเทพ เวปจิตติ อสุรินฺโท ท้าวเวปจิตติ จอมอสูรเป็นต้น^{๔๐} สำหรับพระ
 อินทร์ หัวหน้าของเทวดาชั้นดาวดึงส์นั้น มีพระนาม เรียกกันหลายอย่างตามพระ

^{๓๗} ส.ท.ที่.๑/๔๑๘-๒๑

^{๓๘} ส.ส.๑๕/๘๗๘-๘๓/๓๒๖-๕

^{๓๙} อภิธาน.๒๑/๒๖

^{๔๐} ส.ส.๑๕/๘๘๐-๑

เกียรติคุณของพระองค์ อย่างเช่น มขวา ปุรินุทโท สกุโก วาสโว สหสสุสกุโข สุขุมปติ เทวานมินโท พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายในทุดิยเทวสูตร สังยุตตนิกายว่า มขวา เพราะครั้งเป็นมนุษย์ชื่อ มขะ ปุรินุทโท ครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ทานมาก่อน สกุโก ครั้งเป็นมนุษย์ให้ทานด้วยความเคารพ วาสโว ครั้งเป็นมนุษย์ได้ให้ที่พักอาศัยมาก่อน สหสสุสกุโข ทรงพระดำริปัญหาตั้ง ๑,๐๐๐ เพียงครั้งเดียว สุขุมปติ ทรงเป็นพระสวามีของนางอสุรกายัญญา พระนามว่า สุชาดา เทวานมินโท ทรงครองราชย์เป็นใหญ่เหนือพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์^{๔๑} แม้ความดีในเรื่องที่พระองค์ทรงช่วยผู้ถูกรังแก ก็เป็นเหตุให้พระองค์ได้พระนามว่า เป็นใหญ่ในด้านพิทักษ์คุณธรรมอีกพระนามหนึ่ง อย่างเช่น ในเรื่องที่พระองค์ทรงสั่งสอนอสูรผู้ล่วงเกินพระนางสัหมปุลลาผู้จงรักภักดีต่อพระสวามี^{๔๒} เป็นต้น

อัตรภาพร่างกายของเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้ ประมาณ ๓ คาวุต^{๔๓} พระอินทร์ทรงมีรูปร่างขนาด ๓ คาวุตเช่นกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั่วไป ก่อนหน้าพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พระองค์มีพระรัศมีรุ่งเรืองยิ่งใหญ่กว่าเทวดาในเทวโลกทั้งสอง^{๔๔} แต่หลังจากพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก มีเทวดาเกิดใหม่ที่เคยทำความดีในโลกมนุษย์เป็นผู้มีรัศมีมากกว่าพระองค์ พระองค์ จึงมาถวายทานแก่พระมหากัสสปเถระ ในโลกมนุษย์ พระองค์จึงมีรัศมีรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น^{๔๕}

อาวุธประจำพระวรกายของพระอินทร์คือ วชิราวุธ ซึ่งเป็นอาวุธสำคัญสำหรับปราบศัตรูของพระอินทร์^{๔๖}

^{๔๑} ส.ส.๑๕/๙๐๗/๓๑๖

^{๔๒} ชา.อ.๗/๓๐๗

^{๔๓} ส.วิ.๒/๓๒๘

^{๔๔} ฐมม.๒/๑๑

^{๔๕} ฐมม.๓/๘๑-๓

^{๔๖} ส.ป.๑/๒๐๗

พระอินทร์ ทรงมีพระมเหสีที่เคยร่วมทำความดีด้วยกันมา ในครั้งที่เป็นมนุษย์ ๔ พระนางด้วยกันคือ นางสุนันทา นางสุจิตรา นางสุธรรมา นางสุชาดา นางสุนันทา ครั้งที่เป็นมนุษย์ มีความประสงค์จะร่วมกุศลกับมฆมากพผู้สามี จึงได้ขุดสระ โบกขรณี เพื่อให้คนที่มาพักที่ศาลาของคนที่ ๓๓ ได้ดื่มได้อาบ ด้วยกุศลอันนี้ ทำให้นางเกิดในสวรรค์เป็นมเหสีของพระอินทร์ สระโบกขรณีของนาง ชื่อสุนันทา กว้างใหญ่ ๕๐๐ โยชน์ นางสุจิตรา สร้างสวนดอกไม้ให้คนที่มาพักที่ศาลาได้รื่นรมย์ ด้วยกุศลของนาง หลังจากตายไป ได้เกิดในสวรรค์เป็นมเหสีของพระอินทร์ สวนดอกไม้ของนาง ชื่อจิตราลดาวัน กว้างใหญ่ ๕๐๐ โยชน์ เป็นที่ทำให้พวกเทวบุตรผู้มี ปุพพนิมิตจะจูดิจจากสวรรค์ได้เข้าเที่ยวจวนลิ้มการจะจูดิ นางสุธรรมา สร้างซ้อฟ้าของ ศาลา นางก็ได้มาเกิดในสวรรค์เป็นมเหสีของพระอินทร์ เทวสภาชื่อสุธรรมา ก็ด้วย ผลานิสงส์แห่งซ้อฟ้าของนาง ส่วนนางสุชาดา เอาแต่แต่งตัว พระอินทร์ช่วยแนะนำให้ทำความดีตอนภายหลัง จึงมาเกิดบนสวรรค์ช้ากว่าเขาหมด แต่นางเป็นผู้มีรูปร่างมาก เหนือกว่านางอสุภกัญญาทั่วไป ด้วยอานิสงส์แห่งศีลที่นางได้รักษามาถึง สองชาติคือ ครั้งเป็นนางนงกยาง และครั้งที่เป็นธิดาช่างหม้อในเมืองพาราณสี และได้เป็นที่โปรดปรานของพระอินทร์มาก เพราะนางมีเงื่อนไขว่า นางเป็นอสุภกัญญา มาก่อน มาอยู่เป็นมเหสีของพระอินทร์ไม่มีญาติมาด้วย ไปไหน มาไหน ขอให้ติดตามพระอินทร์ไปด้วยทุกแห่ง พระอินทร์ก็ทรงยินยอม^{๔๗} นอกจากพระมเหสีทั้ง ๔ พระองค์นี้แล้ว ยังมีนางพื่อนอีก ๒.๕ โกฎิ^{๔๘}

พระอินทร์มีพระโอรสพระธิดาเป็นจำนวนมาก บางครั้งพระโอรสพระธิดา เหล่านั้นไม่อยู่ในโอวาทก็มี มีความแก่งแย่งกันก็มี แต่ทรงมีหลักการแนะนำสั่งสอน และตัดสินโดยอุบายอันละมุนละไมในเมื่อเกิดเรื่องแก่งแย่งกันขึ้น ในอรรถกถาสุติมสูตร สังยุตตนิกาย ว่า พระโอรสของพระอินทร์มีจำนวนเป็น ๑,๐๐๐ แต่ที่ปรากฏนาม อย่างเช่น สุวีรเทวบุตร สุติมเทวบุตร เป็นต้น^{๔๙} ครั้งหนึ่ง พระอินทร์ทรงรับสั่ง

^{๔๗} ฐมม.๒/๑๐๐-๘

^{๔๘} ส.วิ๒/๔๑๘

^{๔๙} ส.ป.๑/๓๒๓

ให้สุวีรเทพบุตรไปทำการป้องกันพวกอสูรผู้ยกกำลังมาเป็นจำนวนมาก สุวีรเทพบุตร
รับเทวโองการแล้วมัวเมาประมาทเสีย พระอินทร์ทรงสั่งสอนให้พยายามอย่า
ประมาท บุคคลไม่หมั่น ไม่พยายาม จะไม่ได้ความสุข^{๕๐} อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติม
ว่า สุวีรเทพบุตรนั้น รับเทวโองการแล้ว ไม่ปฏิบัติตาม กลับพานางเทพอัปสร
๑,๐๐๐ นางไปเที่ยวอุทยานนั้นทวันเป็นต้น^{๕๑} สุลิมเทพบุตร เป็นพระโอรสอีกองค์
หนึ่งของพระอินทร์ ในคราวมีศึกสงครามกับอสูรอีกคราวหนึ่ง ทรงใช้ให้สุลิม
เทพบุตรไปสู้รบกับพวกอสูร รับเทวโองการแล้วกลับประมาทละเลยหน้าที่ พระ
อินทร์ทรงสั่งสอนให้ขยันหมั่นเพียรจึงจะได้ความสุข^{๕๒}

พระอินทร์ มีพระธิดาอยู่หลายพระองค์ แต่ละพระนางมีความงามมากจนไม่
อาจตัดสินได้ว่า องค์ไหนงามมากกว่าเขา หรือมีคุณธรรมมากกว่าเขา แม้แต่พระ
อินทร์ก็ไม่ทรงตัดสินเพราะเกรงจะเสียผู้ใหญ่ แต่ทรงใช้อุบายวิธีให้ผู้มีคุณธรรมอื่น
ตัดสิน อย่างเช่น ในสุธาโภชนะชาดก พระธิดาของพระอินทร์ ๔ นางคือ นางอาสา
นางศรัทธา นางสิริ นางหิริ พระนามแต่ละนามล้วนมีความหมาย อาสา ผู้ให้ความ
หวัง ศรัทธา ผู้เชื่อ สิริ ผู้ให้โชคดี หิริ ผู้มีความละอาย ทั้ง ๔ พระนางไปขอดอกไม้
จากนารทฤาษี พระฤาษีไม่รู้ว่าจะให้ใคร เพราะดอกไม้เพียงหนึ่งกำมือ ทั้ง ๔
พระนางเสนอว่า ให้ยกให้คนที่ดีที่สุด พระฤาษีไล่ให้ไปถามพระอินทร์เอาเอง ท่าน
ฤาษีไม่ตัดสิน พระอินทร์ทรงรับให้มาตลีเทพสารธินำสุธาโภชนะ ไปถวายแต่ท่าน
โกสิยฤาษี พร้อมทั้งส่งทั้ง ๔ พระนางไปด้วย เพราะท่านโกสิยฤาษี เมื่อมีผู้อื่นอยู่
ท่านจะแบ่ง ให้ผู้อื่นก่อนจึงฉัน ทั้ง ๔ พระนางผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งจากพระฤาษี ถือว่า
เป็นประเสริฐกว่าเขา สุดท้าย โกสิยฤาษี ตัดสินว่า นางหิริ ดีกว่าเขาหมด พร้อมทั้ง
ได้ส่วนแบ่งสุธาโภชนะด้วย^{๕๓}

^{๕๐} ส.ส.๑๕/๘๔๘-๘/๓๑๗-๘

^{๕๑} ส.ป.๑/๓๒๓

^{๕๒} ส.ส.๑๕/๘๕๖-๖๑๐

^{๕๓} ขุ.ชา.๒๘/๒๖๑-๘๑/๘๑-๑๐๔

พระอินทร์ ทรงมีพระสหายร่วมปรึกษาในการปกครองชาวสวรรค์อีก ๓ พระองค์ พระสหายทั้ง ๓ นั้น ในคราวเข้าร่วมประชุมในสุทธรรมาเทวสภา ก็จะได้อาสาเนต่อจากพระอินทร์เป็นลำดับกันไป ลักษณะผิวพรรณของพระสหายเหล่านั้น คล้ายกันกับพระอินทร์มากที่สุด พระอินทร์ทรงแนะนำให้พวกเทวดาหันมามองยอดธงของพระองค์หรือยอดธงของท้าว ปชชาติเทวราช ท้าววรุณเทวราช ท้าวอิสานเทวราช ในยามเกิดความกลัว ความหวาดหวั่น หรือชนพองสยองเกล้าจะช่วยให้คลายความกลัวได้^{๔๔} ในเดวิซซสูตรพระพุทธองค์ตรัสถึงการสวดอ้อนวอนเทพเจ้า ตามลัทธิของพวกเขาว่า เป็นการเปล่าประโยชน์ เทพเจ้าเหล่านั้น มีพระอินทร์ พระโสม พระวรุณ พระอิสาน พระปชชาติ พระพรหม พระมหินทะ^{๔๕} เมื่อพิจารณาตามความในเดวิซซสูตร เทพเจ้าเหล่านี้ มีศักดิ์ศรีความเป็นใหญ่เป็นที่สักการะของของพวกพราหมณ์พอ ๆ กัน แต่ความในเดวิซซสูตรเป็นการตรัสอ้างถึงลัทธิของพวกเขาพราหมณ์ส่วนในชัคคสูตร เป็นการตรัสถึงโดยพระสัพพัญญุตญาณ ดังนั้น พระอินทร์ พระปชชาติ พระวรุณ พระอิสาน ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนาเป็นเพียงพระราชอาของเทวดาชั้นดาวดึงส์ มิได้เป็นถึงชั้นพระเจ้าอย่างศาสนาพราหมณ์

ตามข้อความที่ปรากฏในเรื่องราวของพวกเทวดาทั้งในชั้นจาตุมหาราชและดาวดึงส์นี้ นอกจากมีเจ้าเหนือหัวใหญ่ประจำในสวรรค์ชั้นนั้นแล้ว ยังมีการปกครองแยกไปตามหมู่คณะของเทวดาประเภทนั้น ๆ อีกด้วยอย่างเช่นในมหาสมัยสูตร มีข้อความกล่าวถึงเทวดาที่มาเฝ้าพระพุทธองค์ และพระสงฆ์เป็นคณะ ๆ และมีหัวหน้าประจำคณะนั้น ๆ ด้วย อย่างเช่นคณะของจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร เทวดาพวกปฐวีเทพ อาโปเทพ เตโชเทพ วาโยเทพ เป็นต้น^{๔๖} ในอรรถกถาอธิบายคณะของเทวดาที่มีชื่อเช่นนั้น ๆ ก็ด้วยพวกเทวดาเหล่านั้น มีชื่อเรียกตามความดีที่ได้สร้างมาในครั้งที่เป็นมนุษย์และพฤติกรรมที่หมู่คณะนั้นประพฤติอยู่ เทพเหล่านั้นมีถึง ๖๐ คณะด้วยกัน อย่างเช่น ปฐวีเทพ พวกเทวดาที่เคยอบรบปฐวีกสิณมาก่อน (แต่ไม่ได้บรรลุถึงฌาน) เป็นต้น เทพเหล่านั้น ทำท้าวสักกะเทวราชให้เป็นหัวหน้า

^{๔๔} ส.ส. ๑๕/๘๖๔/๓๒๑-๒

^{๔๕} ที.ส. ๗/๓๗๖/๓๐๕

^{๔๖} ที.มหา. ๑๐/๒๔๕/๒๕๓-๖

มาร่วมประชุมด้วย^{๕๗} เมื่อพิจารณาตามเนื้อหาแห่งมหาสมัยสูตร พระอินทร์ได้รับเกียรติอันสูงส่งทีเดียว เพราะได้เป็นหัวหน้าของเทวดาถึง ๖๐ หมู่ทีเดียว ก็อาจจะเป็นว่า พระอินทร์ทรงเป็นผู้มีพระปรีชาสามารถรอบหลายด้านนั่นเอง จึงได้รับมอบหมายภาระหน้าที่อันใหญ่ยิ่งเช่นนั้น

๓) เทวสภาสุทธรรมา

เทวสภาแห่งนี้ เป็นที่ประชุมฟังธรรมของเทวดาชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราช ในมหาโควินทสูตร มีข้อความที่แสดงถึงการประชุมของพวกเขาว่า ในราตรีวันเพ็ญแห่งปรวณ วโนโบสถที่ ๑๕ เทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้น นั่งประชุมพร้อมกันที่สุทธรรมาสภา และเทวบริษัทใหญ่นั่งโดยรอบ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั่งประจำทิศทั้ง ๔^{๕๘} ลักษณะทั่วไปของเทวสภาแห่งนี้ ในพระบาลีไม่มีรายละเอียดมากนัก ในเนมิราชชาดก บอกแต่เพียงว่า

วิมานอันบุญญาภาพตกแต่งแล้วนี้ ส่องแสงสว่างจากฝาแก้วไพฑูรย์ เหมือนอากาศส่องแสงเขียวสดปรากฏในสรวทกาล ฉะนั้นรุ่งเรืองด้วยแก้วไพฑูรย์งามวิจิตร มีเสาศ ๘ เหลี่ยม ล้วนทำด้วยแก้วไพฑูรย์ทุกต้น เป็นที่รับรองเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ทั้งหมด มีพระอินทร์เป็นประมุข ประชุมกันคิดหาประโยชน์ให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๕๙}

ในเทวสภาแห่งนั้น มีจัดอาสนะดอกไม้เพื่อเป็นที่นั่งขอเทวดาทั้งหลาย^{๖๐} ใน

^{๕๗} ส.วิ. ๒/๓๘๔

^{๕๘} ที.มหา. ๑๐/๒๐๗/๒๕๒-๓

^{๕๙} ขุ.ชา. ๒๘/๕๙๔-๕/๒๒๑-๒

^{๖๐} อัง.สตุดก. ๒๓/๖๖/๑๑๘

เทวโลก พวกเทวดาโฆษณาการฟังธรรมใหญ่เดือนละ ๘ วัน ในวันทั้ง ๘ นั้น สันถ
กุมารมหาพรหม ท้าวสักกะจอมเทพ ภิภษุธรรมกถึก หรือไม้อย่างนั้น ก็
เทพบุตรธรรมกถึกองค์ใด องค์หนึ่ง กล่าวธรรมกถาในสุธรรมาเทวสภา พระสุระ
เสียงของท้าวสักกะตามปรกติดังไปถึง ๑๒ โยชน์ ตรัสด้วยพระสุระเสียงอันดังก็กลบ
เทพนครทั้งหมด หมิ่นโยชนี^{๖๑} ในครั้งที่พวกเทวดารบชนะพวกอสูร จับท้าวเวปจิตติ
จอมอสูรได้มัดที่ มือ เท้า และคอ พามาที่สุธรรมาเทวสภาแห่งนี้ ท้าวสักกะจอมเทพ
ขอให้จอมอสูรสาบานเลิกประทุษร้ายต่อพระองค์^{๖๒}

๔) ปุชณียสถาน

ในสวรรค์ชั้นนี้ พวกเทวดาชวนชวายนางการกุศลอยู่มากทีเดียว ดังจะเห็น
ได้จากการประชุมฟังธรรมเดือนละ ๘ ครั้ง และการสนับให้มนุษย์ปฏิบัติธรรมกัน
เพื่อให้พวกเทพมีจำนวนมากขึ้น ดังนั้น สิ่งสักการบูชาจึงมีความจำเป็นมาก ถ้า
หากหามาได้ พระจุฬามณีเจดีย์ เป็นบรรจพระจุฬาและเมาลัยของเจ้าชายสิทธัตถ
โพธิสัตว์ครั้งที่พระองค์ทรงออกผนวชได้ทรงตัดพระจุฬา(จุก)และพระเกสาแล้ว ทรง
อธิษฐานว่า ถ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้า จักลอยในอากาศ ถ้าไม่ได้เป็น จักตกลงบน
แผ่นดิน แล้วทรงโยนไปบนอากาศ พระจุฬาลอยไปสูงโยชน์หนึ่ง แล้วตั้งอยู่บน
อากาศ ท้าวสักกะเทวราชทรงตรวจดูด้วยทิพยจักขุแล้ว ทรงเอาผอบแก้วมีประมาณ
โยชน์หนึ่งรับไว้ เอามาบรรจุในพระจุฬามณีเจดีย์ ในดาวดึงส์พิภพ^{๖๓} ต่อมาเมื่อ
พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ในขณะที่แจกพระบรมสารีริกธาตุพระอินทร์
ได้นำเอาพระทาสุธาตุ(พระเขี้ยวแก้ว)ข้างขวา ที่โศภนพราหมณ์ซ่อนไว้ในผ้าโพก
ศีรษะ ใส่ผอบทอง นำไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ด้วย^{๖๔}

^{๖๑} ส.วิ.๒/๓๓๒-๓

^{๖๒} ส.ส.๑๕/๘๘๗/๓๒๙-๓๐

^{๖๓} วิสุทฺธ.วิ.๑/๘๔

^{๖๔} ส.วิ.๒/๒๗๙

๕) ดนตรีและการฟ้อนรำ

การดนตรีและการฟ้อนรำของพวกเทวดา นับว่า มีความชำนาญชาญ คล่องแคล่ว ไพเราะ น่าดู น่าชม อย่างที่ไม่อาจหาในมนุษย์มาเปรียบเทียบได้ ในสุรจิชาตก็มีข้อความว่า

พระโพธิสัตว์เจ้าเคยเกิดเป็นเทวดามาก่อน พอมาเกิดเป็นมนุษย์ พระบิดาจัดงานฉลองมีการเล่นมหรสพถึง ๗ ปี การละเล่นต่าง ๆ และการฟ้อนรำต่าง ๆ ไม่อาจทำให้พระองค์ ทรงพระสรวลได้ ทั้งนี้เพราะองค์เคยทอดพระเนตรกระบวนการเล่น และการฟ้อนรำ อันเป็นทิพย์มาช้านาน^{๖๕}

เครื่องดนตรีที่บรรเลงนั้น ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑)อาตภูะ ประเภทหุ้มด้วยหนังเช่นกลองเป็นต้น (๒)วิตภูะ ประเภทหุ้มทั้ง ๒ หน้า เช่น ตะโพนเป็นต้น (๓)อาตภูวิตภูะ คือบัณเฑาะว์ (๔)สุสิระปี่และสังข์เป็นต้น (๕)ฆนะ ได้แก่ ฉิ่งเป็นต้น ในคฤตติลชาต ก็มีข้อความแสดงถึงท้าวสักกะเทวราช ก็ทรงชำนาญในการดนตรี ได้ทรงมาแนะนำวิธีการตีตีพิณให้มีเสียงไพเราะกว่าการตีพิณอย่างมนุษย์แก่นักร้องชื่อคฤตติละเพื่อพิชิตชัยศิษย์ผู้คิดล้างครู^{๖๖}

๖) พระอินทร์กับการปกครอง

พระอินทร์นับว่า เป็นนักปกครองที่ทรงธรรมอย่างเยี่ยม เริ่มจากการสร้างความดีตั้งแต่ในโลกมนุษย์ นำพระทัยของพระองค์มุ่งแต่ในทางที่เป็นกุศลโดยมาก และพระองค์ ยังได้สนับสนุนให้ผู้อื่นปฏิบัติธรรม เพื่อให้สมาชิกของพวกเทวดามี

^{๖๕} ชา.อ.๖/๓๑๓

^{๖๖} ป.สุ.๒/๒๐๗-๘

^{๖๗} ชา.อ.๓/๓๓๘-๙

จำนวนเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย หลักการข้อนี้ เหมือนนิดาปกรรองบุตร ในอุพัตถหา
สังขยสูตร มีข้อความกล่าวถึงพระอินทร์ ทรงมีภารกิจมาก กรณียกส่วนพระองค์
มีน้อย แต่ภารกิจที่ต้องทรงทำให้พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีมาก^{๖๘} อรรถกถาอธิบาย
ว่า คดีความตั้งแต่พื้นดิน จนถึงเรื่องต้นกัลปพฤษภและหญิงทั้งหลายเป็นต้น ย่อม
ตัดสินในสำนักของท้าวสักกะ เทวราช^{๖๙} ขึ้น พระอินทร์จะทรงแนะนำในทางที่เป็น
ธรรมอย่างเช่น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ซุ้มประตูบ้านของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี
ได้ล่วงเกินท่านเศรษฐีผู้ทรงธรรม ท่านเศรษฐี ไล่ไม่ให้ยูไนที่แห่งนั้นอีกต่อไป
เทวดาเดือดร้อนไม่มีที่อยู่ จึงไปหาท้าวมหาราชทั้ง ๔ ให้ช่วย ท้าวมหาราชทั้ง ๔
ไม่อาจช่วยได้ เรื่องถึงพระอินทร์ พระองค์ทรงแนะนำให้ทำความดีไถ่โทษ ด้วยการ
ช่วยให้ท่านเศรษฐีได้ทรัพย์ที่สูญหายไปได้คืนมาและขอขมาท่านเศรษฐี^{๗๐} บางครั้ง
พระอินทร์ทรงใช้อุบายวิธีสั่งสอนพวกเทวดาอย่างรุนแรงในกรณีทำผิดกฎแห่งศีล
ธรรม อย่างเช่น ในธรรมิกสูตร มีเรื่องทรงลงโทษเทวดาผู้ผิดรุกขธรรม ด้วย
การใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้ต้นไทรโค่นล้ม เทวดาผู้ถูกลงโทษเดือดร้อนไม่มีที่อยู่ จึง
ร้องให้ เป็นทุกข์เสียใจ พระองค์ ทรงสอนให้ยึดหลักรุกขธรรม เมื่อยึดรุกขธรรม
แล้ว วิมานไม่มีทางพังทลาย รุกขธรรมนั้น คือ

พวกคนที่ต้องการราก ย่อมนำรากไป ผู้ต้องการเปลือก ก็นำ
เปลือกไป ผู้ต้องการใบ ก็นำไปไป พวกที่ต้องการดอก ก็นำ
ดอกไป พวกที่ต้องการผล ก็นำผลไป แต่เทวดาต้องไม่เสียใจ
หรือดีใจการกระทำนั้น ๆ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้ต้องทำใจอย่าง
นี้ เมื่อเทวดาองค์นั้น สัญญาว่า จะตั้งอยู่ในรุกขธรรมแล้ว พระ
องค์ทรงบันดาลให้ต้นไทรใหญ่ที่ชื่อสุปติภูฏะ นั้น กลับยืนต้น

^{๖๘} ม.ม. ๑๒/๔๓๖/๔๖๖

^{๖๙} ป.สุ. ๒/๒๐๘

^{๗๐} รม.ม. ๕/๑๐-๑๒

เหมือนเดิม^{๗๑}

ในกรณีเมื่อเรื่องราวใหญ่โตเกินพระปรีชาสามารถของพระองค์ พระองค์ นำปัญหานั้น เข้าปรึกษาหารือในสุธรรมาสภา หรือ พระองค์ ทรงแนะนำให้ไปหาท่านผู้รู้ ท่านผู้นั้น อาจจะเป็นสมณะพราหมณ์ ท่านผู้ทรงธรรมอื่น พระโพธิสัตว์ หรือ พระพุทธเจ้า อย่างเช่น ในสิริกาลกัณณชาดก พระองค์ทรงแนะนำให้นางสิริ ธิดาของท้าวศรฐุมหาราช กับนางกาลกรณี ธิดาของท้าววิรูปักษ์ ผู้วิวาทกันในเรื่องทำน้ำให้ไปหาท่านสุจิตปวิวารเศรษฐีโพธิสัตว์ในเมืองพาราณสี เป็นผู้ตัดสินใจ ถึงที่สุดท่านเศรษฐีตัดสินใจให้นางสิริผู้ทรงธรรมได้อาบก่อน^{๗๒} ในสวรรค์ชั้นนี้ ไม่ปรากฏว่า มีการลงโทษถึงขั้นประหารชีวิต โดยมาก พวกเทวดา จะมีความสำนึกในความเป็นเทวดา หรือเรียกว่าเทวธรรม อยู่แล้ว อย่างเช่น อสุรินทรานู เมื่อถูกขับด้วยพุทธคาถา ต้องรีบปล่อยดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ถ้าหากไม่ปล่อย ก็จะมีศีรษะแตกออกเป็น ๗ เศษ แม้มีชีวิตอยู่ก็ไม่ได้ความสุข แม้องค์พระอินทร์เอง เมื่อมีเหตุจะต้องทำให้พระองค์จืดจางจากความเป็นท้าวสักกะ พระองค์ จะต้องรีบแก้ไขเรื่องนั้นให้ชอบธรรม อย่างเช่น ในเรื่องพระจักขุบาลผู้ตาบอด ถูกทอดทิ้ง^{๗๓} อภิตติชาดก ทรงประทานพรแก่อภิตติดาบสผู้มักน้อยสันโดษ^{๗๔} มหาสุวราชชาดก จุลสุวราชชาดก ทรงประทานแก่นกแขกเต้าผู้มีความมักน้อยสันโดษ^{๗๕} จันทกุมารชาดก ทรงช่วยจันทกุมารผู้ไม่มีความผิด ให้พ้นจากการถูกประหาร^{๗๖} เป็นต้น แต่ในบางยุคบางสมัย พระอินทร์บางพระองค์ทรงหวงตำแหน่งถึงขั้นพระองค์ ทรงขัดขวางไม่ให้ผู้อื่นมีคุณธรรมสูงกว่าพระองค์ก็มี อย่างเช่น

^{๗๑} ฎก.อง.๒๒/๓๒๕/๔๐๙-๑๕

^{๗๒} บุ.ชา.๒๗/๘๖๙-๘๕/๑๘๓-๖

^{๗๓} ฐมม.๑/๑๖

^{๗๔} บุ.ชา.๒๗/๑๘๐๖-๒๕/๓๕๔-๖

^{๗๕} บุ.ชา๒๗/๑๒๒๖-๔๕/๒๕๕-๘

^{๗๖} บุ.ชา.๒๘/๗๗๕-๘๓๓/๒๗๒-๗๒

ในอัลฟุสซาซาดก พระอินทร์ ทรงใช้ให้เทพธิดา อลัมฟุซา ผู้ไม่เต็มใจ ไปทำลาย ตบะของท่านอิลิสิงคตบสมผู้มีเดชมก ได้ทำให้เทพบุรีของพระองค์หวั่นไหว เมื่อ นางได้ให้พระตบสมเมาในรสสัมผัสของนางถึง ๓ ปี เมื่อพระตบสมพินแล้วนางได้ขอ ขมาโทษ พระอินทร์ทรงพอพระทัยในผลงานของนาง พระองค์ประทานพร นางขอ รับพรในข้อว่า อย่าได้ส่งนางไปประเล้าประโลมผู้ทรงตบะอีกเลย นางกลัวบาป มาก^{๘๗} ในนพินิกษาคดก ทรงใช้อุบายเพื่อทำลายตบะพระฤาษีผู้มีฤทธิมาก ด้วย สตรีเช่นกัน^{๘๘}

พระอินทร์นับว่า เป็นเทพเจ้าผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ อาจประทานพรแก่ผู้มีความ ดีสมควรแก่การสนับสนุนให้ได้ความสุข อย่างเช่น ในสุรุจิชาดก ทรงประทานบุตร แก่พระนางสุเมธาผู้ทรงคุณความดีและทรงรักษาอุโบสถ เพื่อขอบุตร โดยเชิญ เทพบุตรผู้เป็นพระโพธิสัตว์ พร้อมด้วยเทพบุตรอีก ๑ องค์ ผู้กำลังจะจุติจากสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์เพื่อไปเกิดในสวรรค์ชั้นสูงต่อไป ให้ลงมาเกิดเป็นพระโอรสของพระนาง พระอินทร์สัญญาแก่เทพบุตรทั้ง ๒ ว่า จะให้มีสมบัติ ทุกอย่างเหมือนในสวรรค์ และพระองค์ก็ทรงทำตามสัญญา^{๘๙} ในกุสชาดก ทรงประทานพระโอรสแก่พระนาง สีลวดี โดยเชิญเทพบุตรผู้เป็นพระโพธิสัตว์ และเทพบุตรผู้มีบุญให้จุติมาเกิด นอก จากนี้ทรงประทานแก้วมณีอันวิเศษแก่พระเจ้ากุสราษเพื่อลบความอัปลักษณ์^{๙๐} ในมโหสถชาดก ทรงประทานยารวิเศษแก่ทารกผู้คลอดจากท้องมารดา^{๙๑} ใน เวสสันดรชาดกทรงประทานพร ๑๐ ประการ แก่พระมหะสิผู้สติของพระองค์ผู้จะจุติ มาเกิดในโลกมนุษย์^{๙๒} เป็นต้น

^{๘๗} พุ.ชา. ๒๗/๒๔๗๘-๘๔/๕๔๕-๕

^{๘๘} พุ.ชา. ๒๘/๑-๑๙/๑-๑๑

^{๘๙} พุ.ชา. ๒๗/๑๙๕๒-๕๐/๓๘๒-๔

^{๙๐} พุ.ชา. ๒๘/๙๔-๑๓๓/๔๗-๕๗

^{๙๑} ชา.อ. ๙/๒๒๕

^{๙๒} พุ.ชา. ๒๘/๑๐๔๕-๘/๓๖๕

๗) พระอินทร์กับพระพุทธรศาสนา

พระอินทร์ เป็นเทพเจ้าผู้ทรงมีหน้าพระทัยฝึกฝนในทางธรรม แมื่อก่อนสมัยพระพุทธรเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์เคยไปสนทนาธรรมกับสมณะพราหมณ์อื่นอยู่บ่อยๆ อย่างเช่น ในอาร์ญญกสูตร พระอินทร์กับท้าวเวปจิตติจอมอสูร ไปหาฤาษีผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมด้วยกัน พระอินทร์ทรงเข้าไปหาด้วยความเคารพ แต่ท้าวเวปจิตติทรงเข้าไปด้วยความไม่เคารพ ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ทรงรังเกียจกลั่นฤาษี พระอินทร์ทรงขึ้นชมกลิ่นศีลของฤาษี^{๘๓} แมื่อกฤห์สฤ์ผู้ทรงธรรมก็ทรงไหว้^{๘๔} ในสักกสังยุตต์ได้แสดงถึงคุณธรรม จริยธรรมของพระอินทร์อย่างชัดเจน^{๘๕} ในอรรถกถา พุทธาปทานมีข้อความว่า ในคราวพระโพธิสัตว์อุบัติในโลกมนุษย์จนถึงวันตรัสรู้ พระองค์คอยพิทักษ์รักษาทั้งด้วยพระองค์เอง ทั้งจัดให้ท้าวมหาราชทั้ง ๔ อารักขา เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์และท้าวสหัมบดีพรหมได้ปวารณาพระองค์กับพระพุทธรองค์ว่า ขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมเถิด พวกที่ไม่ยอมเป็นไปในอำนาจของพระองค์ พวกข้าพระองค์จักทำให้อยู่ในอำนาจของพระองค์ ธรรมจักรจึงเป็นของพระองค์ อาณาจักรจึงเป็นของพวกข้าพระองค์เป็นผู้รับผิดชอบ^{๘๖} อย่างเช่น ในอัมพัฏฐสูตร พระอินทร์เนรมิตพระองค์เป็นวชิรปาณียักษ์ ถือค้อนเหล็กใหญ่ ไฟติดลูกโพลงโซติช่วง ยืนในอากาศเมืองบนอัมพัฏฐมาณฑพ ชูบังคับมาณฑพผู้ไม่ยอมทูลตอบพระพุทธรองค์ถึง ๓ ครั้ง^{๘๗} ในจุฬาลงกสูตร พระองค์เนรมิตพระองค์เป็นวชิรปาณียักษ์ ถือค้อนเหล็กใหญ่ไฟติดลูกโพลงโซติช่วง ยืนในอากาศเมืองบนบังคับัจจกบุตรนิครนถ์ ผู้ไม่ยอมพยากรณ์ปัญหาที่พระพุทธรองค์ตรัสถามถึง ๓ ครั้งเช่นกัน^{๘๘} ใน

^{๘๓} ส.ส.๑๕/๘๙๕-๘/๓๓๑-๒

^{๘๔} ส.ส.๑๕/๘๒๘-๓๑

^{๘๕} ส.ส.๑๕/๘๔๗...../๓๑๖.....

^{๘๖} ส.วิ.๑/๓๒๘

^{๘๗} ที.ส.๗/๑๕๒/๑๒๔

^{๘๘} ม.ม.๑๒/๓๗๗/๕๒๘

อรรถกถาธรรมบท ในเรื่องจิณฺจมาณวิกา ผู้พยายามใส่ร้ายพระพุทธองค์ พระอินทร์ พร้อมด้วยเทพบุตร ๔ องค์ มาชำระเรื่องให้บริสุทธิ์ ด้วยการให้เทพบุตร ๔ องค์ เนมิตตนเป็นหนูตัดเชือกผูกไม้ติดท้องของนางให้ตกไป เรื่องก็กระจ่าง^{๘๙} ครั้งหนึ่ง พระอินทร์ทรงมีบุพพนิมิตแห่งการจตุตจากสวรรค์ พระองค์ได้ให้ปัญจสิขเทพบุตร นำทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้าในสักกปัญหา สูตรแล้ว พระองค์ได้ดวงตาเห็นธรรม ทรงได้อายุต่อไป หลังจากนั้น ทรงจตุตมาสู่โลกมนุษย์ และอุบัติในเทวโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐพรหมโลก ทรงยกความดีให้แก่ปัญจสิขเทพบุตรในฐานะเทพบุตร คันธัพพราช บุชาความดีที่เขามีต่อพระองค์^{๙๐} ในอรรถกถามีคำอธิบายว่า ท้าวสักกะนั้น จตุตจากอัทภาพแห่งท้าวสักกะนั้น แล้ว จะเป็นผู้มีกระแสสูงไปจนถึงชั้นอนิฏฐ เพราะทรงได้อานาคามิมรรคในอัทภาพนั้น คือ ทรงอยู่ในชั้นอวิหาพนักกับ อตปปากีพนักกับ สุตัสสา ๔ พนักกับ สุตัสสี ๘ พนักกับ อกนิฏฐ ๑๖ พนักกับ และสัตว์ผู้ยินดีในการเวียนว่ายตายเกิดและมีประมาณอายุเท่ากัน มี ๓ ท่านคือ (๑)ท้าวสักกะ ราชาชของพวกเทวดา (๒)อนาถบิณฑิกคฤหบดี (๓)นางวิสาขา มหาอุบาสิกา ธรรมดาผู้มีความสุขเท่ากับทั้ง ๓ ท่านนี้ ย่อมไม่มี^{๙๑} ในอรรถกถาธรรมบท มีข้อความแสดงถึงความสำนึกในพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประจวบใกล้จะปรินิพพาน ท้าวสักกะทรงมาปรนนิบัติพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้อื่นและต้องภษณะพระบิณฑกของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงยกภษณะนั้นทูลบนพระเศียรนำไปทิ้งด้วยความเต็มพระทัย ไม่แสดงอาการสยิวพระพักตร์ที่เดียว พระพุทธองค์ทรงอธิบายข้อนี้ต่อพระภิกษุทั้งหลายว่า ท้าวสักกะเทวราชอาศัยพระองค์แล้ว ละความเป็นท้าวสักกะแก่ ฟังธรรมได้เป็นพระโสดาบัน ถึงความเป็นท้าวสักกะหนุ่ม(หมายถึงจตุตแล้วอุบัติขึ้นใหม่ทันที)^{๙๒} ในอรรถกถาสักกปัญหาสูตรว่า ครั้นทรงได้เป็นพระ

^{๘๙} ฐมม.๖/๔๘

^{๙๐} ที.มหา.๑๐/๒๔๗-๗๒/๒๙๘-๓๒๔

^{๙๑} สุต.วิ๒/๔๕๑

^{๙๒} ฐมม.๖/๑๓๕

โสดาบันแล้ว ก็ทรงจุดต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเอง แล้วก็ทรงเกิดกลายเป็นท้าวสักกะหนุ่ม เทพองค์อื่น ไม่มีใครทราบข้อนี้ ทราบเฉพาะท้าวสักกะที่ทรงจุดเอง และพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๘๓}

มาตลีเทพสารถิ เป็นเทพมีหน้าที่ขับรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว ให้แก่พระอินทร์^{๘๔} เทพสารถิผู้นี้นอกจากเป็นผู้ขับรถแล้วยังมีความรู้ในด้านการบรรยายให้ผู้โดยสารทราบถึงสถานที่ไปถึงแห่งนั้นๆ ด้วย อย่างเช่น ในเนมิราชชาดก พระอินทร์ทรงใช้ให้ไปรับพระเจ้าเนมิราชในโลกมนุษย์มาสู่สวรรค์ เทพผู้นี้ ขับรถนำพระเจ้าเนมิราชชมนรก สวรรค์ พร้อมบรรยายถวายพระเจ้าเนมิราชด้วย^{๘๕} ในคฤติลชาดก ก็ทำหน้าที่เช่นนี้เช่นกัน^{๘๖} ในสุธาโภชนชาดก มีข้อความแสดงถึงอานุภาพของเวชยันต์ราชรถว่า

มาตลีเทพสารถิ ได้ขึ้นรถอันสามารถเลื่อนลอยได้ตามสบาย เหมือนอุปกรณ์เครื่องใช้สอย งอนรถทำด้วยทองชมพูนท มีสีแดงคล้ายทองวิเศษ มีเครื่องลาดอันขจิตด้วยทอง อันประดับประดาแล้ว ในตัวรถนั้น มีรูปภาพหลายอย่าง เช่น รูปพระจันทร์ ช้าง โค ม้า กิณนร เสือโคร่ง เสือเหลือง เนื้อทราย ล้วนเป็นรูปทองคำ นกในตัวรถทำด้วยรัตนะต่าง ๆ แสดงอาการเหมือนจะกระโดดโลดเต้นอย่างกับมีชีวิต ผุ่งเนื้อจัดเป็นฝูง ทำด้วยแก้วไพฑูริย์ พวกเทพบุตรเทียมอัครราชพันตัว เหมือนช้างหนุ่มมีกำลังดี แต่ละตัวประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ มีเครื่องประดับทรวง ทำด้วยข้ายทองคำ ทั้งห้อยเครื่องประดับหู ริงไปด้วยเสียง(ไม่ต้องใช้ปฏัก) ไม่ขัดข้อง

^{๘๓} ส.วิ.๒/๔๔๑

^{๘๔} ส.ส.๑๕/๕๒๘/๓๔๓

^{๘๕} บ.ช.๒๘/๕๓๔/๒๐๐-๓

^{๘๖} ช.อ.๓/๓๓๕

มาตลีเทพสารถิ ขึ้นยานอันประเสริฐนั้น บันลือไปทั้ง ๑๐ ทิศ ทำให้ท้องฟ้า ภูเขาศิลาล้วน ต้นไม้เจ้าป่า แผ่นดินพร้อมทั้งมหาสมุทร สั่นไหวไปทั่ว^{๘๗}

รถของพระอินทร์นั้น ชื่อเวษยันต์เทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัวม้าเหล่านั้น มิใช่ม้าจริง ๆ แต่เป็นเทพบุตรจำแลงเป็นม้า ตอนหน้ารถเป็นที่นั่งของมาตลีเทพสารถิ เป็นที่นั่งยาว ๕๐ โยชน์ ตอนกลางเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ยาว ๕๐ โยชน์ ตอนท้ายยาว ๕๐ โยชน์ รวมความยาวของรถ ๑๕๐ โยชน์ ส่วนกว้าง ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบตัวรถได้ ๔๐๐ โยชน์ บัลลังก์ที่ประทับภายในรถทำด้วยรัตนะทั้ง ๗ สูง ๑ โยชน์กว้าง ๑ โยชน์ กั้นด้วยเศวตฉัตรใหญ่ ๓ โยชน์ ในเวลาขับจะมีเสียงรถ เสียงม้าอาชาไนย เสียงธง ดังกึกก้องสั่นไหวเหมือนเสียงฟ้าผ่า และด้วยเป็นรถที่เกิดด้วยบุญขับผ่านภูเขาจักรวาลกิติ ภูเขาสิเนรุกิติ ย่อมไปได้ไม่ขัดข้อง เพราะขับไปทางอากาศได้ หรือถ้าขับผ่านป่าไม้จิวอาจทำให้ป่าไม้จิวนั้นแหลกละเอียดได้^{๘๘} อย่างครั้งหนึ่ง เทพสารถิขับพาพระอินทร์หนีกองทัพอสูรผ่านสุบรรณพิภพ ท้าวสักกะทรงได้ยินเสียงของพวกครุฑร้อง ทรงรับสั่งให้มาตลีเทพสารถิหลีกрінกในป่าไม้จิวโดยบ้ายหน้ารถกลับ โดยพระองค์จะทิ้งชีวิตก็ตาม^{๘๙}

๘) วิสสุกรรมเทพบุตร

วิสสุกรรม หรือ วิษณุกรรมเทพบุตร เป็นเทพผู้ใหญ่ผู้หนึ่ง ในเทพผู้ใหญ่ ๓๓ องค์ ที่เคยสร้างความดีร่วมกับพระอินทร์ครั้งที่เป็นมนุษย์ โดยครั้งนั้นเป็นนายช่างไม้ เมื่อมาเกิดบนสวรรค์โดยที่เคยเป็นช่างไม้มาก่อน จึงมีความชำนาญด้านการนมิตสิ่งก่อสร้าง เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องช่วยท่านผู้มีบุญในโลกมนุษย์ พระอินทร์ทรงเรียกเทพผู้นี้ใช้งานอยู่เสมอ อย่างเช่น ในมหาสุทิสสนสูตร พระทรงใช้ให้

^{๘๗} ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๙/๑๐๓

^{๘๘} ส.ป. ๒/๓๒๔-๗

^{๘๙} ส.ส. ๑๕/๘๘๔-๕/๓๒๘-๙

เนรมิตกรรมปราสาทยาวหนึ่งโยชน์ กว้างครึ่งโยชน์ มีเสา ๘๔,๐๐๐ ต้น มียอด ๘๔,๐๐๐ ยอด ปราสาททั้งหลังล้วนด้วยรัตนะ ๗ แบ่งสันเป็นที่ประทับได้เหมาะสม อย่างกับวิมานทิพย์ ถวายพระเจ้ามหาสุทสนะ^{๑๐๐} และท่านผู้มีบุญอื่น ๆ เช่น โชติก เศรษฐีธรรมบพภาค ๘ เป็นต้น ตามข้อความในชาดกพร้อมทั้งอรรถกถา เทพผู้นี้ได้ เนรมิตอาศรมและบริเวณให้แก่ท่านผู้มีบุญอย่างเช่น พระโพธิสัตว์ผู้ทรงออกผนวช ได้พักบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เช่น ใน สุรจุจฉาดก เตมียชาดก เวสสันดรชาดก เป็นต้น

๙) การแต่งกายของเทวดาชั้นดาวดึงส์

ในมหาปริณิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ให้พระภิกษุทั้งหลาย ผู้ยังไม่เคยเห็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ ให้ดูบริษัทเจ้าลิจฉวีผู้แต่งกายด้วยผ้าสีต่าง ๆ ผู้ที่ผิวสีนิล แต่งชุดสีนิล ผ้านุ่งผ้าห่มสีนิล เครื่องประดับสีนิล ผู้ที่ผิวเหลือง แต่งชุดสีเหลือง.....ผู้ที่ผิวขาว แต่งชุดสีขาว ว่าเหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์^{๑๐๑} นอกจากเครื่องแต่งกายแล้ว ในด้านเครื่องอุปโภคบริโภคอื่น ๆ รวมทั้งวิมานอันเกิดจากบุญกรรม ประดับตกแต่ง อาจมีสีอย่างเดียวกันทั้งหมด ในขุททกนิกายวิมานวัตถุ ในเรื่องปีติวิมาน นางเทพธิดามีผิวเหลือง ผ้าสีเหลือง มีธงเหลือง ประดับด้วยเครื่องอลังการเหลือง มีปราสาทเหลือง ที่นั่งที่นอนเหลือง ภาชนะเหลือง ฉัตรเหลือง รถเหลือง ม้าเหลือง พัดเหลือง ด้วยบุญกรรมที่นางทำมา^{๑๐๒} ในเรื่องมัลลิกาวิมาน ทุกอย่างเป็นสีเหลืองหมด^{๑๐๓} ในเรื่องกฤษณวิมานวัตถุ เทพธิดามีผิวเหมือนดอกประทุม^{๑๐๔} ฯลฯ

^{๑๐๐}ที่.มหา.๑๐/๑๗๗/๒๐๘-๑๐

^{๑๐๑}ที่.มหา.๑๐/๙๒/๑๑๔-๕

^{๑๐๒}ขุ.วิมาน.๒๖/๔๗/๘๑

^{๑๐๓}ขุ.วิมาน.๒๖/๓๖/๖๔

^{๑๐๔}ขุ.วิมาน.๒๖/๕/๖

๑๐) วิมาน

วิมานของพวกเทวดา มีสิ่งบำรุงความสุขมากมาย มีหลายรูปแบบ ใหญ่ เล็ก รูปทรง ลักษณะ ทุกอย่างขึ้นอยู่กับบุญกรรม ที่เทพบุตร เทพธิดาเหล่านั้น ทำบุญอะไรมา บางวิมาน รูปทรงเป็นวิมานตั้งทอง ทุกส่วนของวิมานล้วนด้วยรัตนะ ๗ บางวิมาน รูปทรงเป็นเรือ...ดวงประทีป^{๑๐๔} ฯลฯ ในอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิมาน ได้แก่ สถานที่เล่นและอยู่อาศัยของเทวดาทั้งหลาย มีจำนวนนับอันประเสริฐ วิมานเหล่านั้น บังเกิดด้วยอำนาจของกรรมส่วนสุจริตของเทวดาเหล่านั้น รุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ มีสีและทรวดทรงอันวิจิตร เพราะประกอบด้วยขนาดพิเศษมี ๑ โยชน์ ๒ โยชน์^{๑๐๖} เป็นต้น

๑๑) การติดต่อกับมนุษย์

เทวดาชั้นนี้มีการติดต่อกับมนุษย์อยู่มากทีเดียว อันที่จริง เทวดาทุกชั้น มีการเกี่ยวข้องกับมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น ก็ด้วยว่า มนุษย์โลก เป็นสถานที่สร้างคุณงามความดีได้หลายอย่าง มีการประพฤติพรหมจรรย์เป็นต้น ผู้บรรลุคุณงามความดีจนถึงการบรรลุคุณวิเศษต่าง ๆ เมื่อละจากโลกมนุษย์ก็ได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นนั้นๆ เทวโลกแต่ละชั้น ย่อมต้องการให้สมาชิกของเทวโลกชั้นนั้นๆ เพิ่มมากขึ้น อย่างเช่น ในอรรถกถาธรรมบท ธรรมิกอุบาสก เมื่อเวลาใกล้จะละสังขาร เทวดาจากสวรรค์ชั้น นารถมาชั้นละ ๑ คัน เชิญให้ไปเกิดในเทวโลกของพวกเขา แต่ธรรมิกอุบาสกเลือกชั้นคูลิต^{๑๐๗} และในเรื่องนันทิยามานพ มีข้อความแสดงถึงพวกเทวดายินดีต้อนรับมนุษย์ผู้ได้ทำบุญไว้เหมือนญาติที่จากกันไปนานจะนั้น^{๑๐๘} ในส่วนเทวโลก

^{๑๐๔} ขุ.วิมาน.๒๖/๑.../๑....

^{๑๐๖} ป.ที.๒

^{๑๐๗} ธรรม.๑/๑๒๒

^{๑๐๘} ธรรม.๖/๑๕๖

ชั้นดาวดึงส์ เป็นที่นิยมไปพักผ่อนของสมณะพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ อย่างเช่น ในสุชา โภชนชาตก นารทดาบสผู้มีฤทธิ์ได้ไปพักผ่อนในสวรรค์ชั้นนี้ และได้ถือดอกปาริฉัตร มาด้วย^{๑๐๙} ในพุทธชาปทาน อรรถกถา ท่านภาพเทวิลดาบส ผู้คุ้นเคยกับพระเจ้าสุทโธทนมหาราช เป็นผู้ได้สมบัติ ๘ ได้ไปพักผ่อนกลางวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่นกัน^{๑๑๐} ในวิมานวัตถุ พระมหาโมคคัลลณะยอดในบรรดาสาวกผู้มีฤทธิ์ ไปนรก-สวรรค์บ่อยๆ ท่านก็มาเยี่ยมเยือนสวรรค์ชั้นนี้บ่อยๆ ได้ตามเหล่าเทพบุตร เทพธิดาที่ได้สมบัติเช่นนั้น ๆ เพราะทำกรรมอะไร แล้วเอามาบอกในโลกมนุษย์^{๑๑๑} ในอุพ-ตัมหาสังขยสูตร พระมหาโมคคัลลณะ ได้ไปปรากฏตัวที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระอินทร์และท้าวเวสสวัณมหาราชได้ให้การต้อนรับพาชมเวษยันต์ปราสาท พระมหาโมคคัลลณะเห็นว่า พระอินทร์มีวาลงในทิพยสมบัติ จึงได้แสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการ ไขปลายนิ้วเท้าทำให้เวษยันต์ปราสาทสั่นสะเทือนสนั่นหวั่นไหว เพื่อให้พระอินทร์ ทรงสลดพระทัย ยอมเล่าเรื่องที่พระองค์ได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ท่าน ฟังว่า มีข้อความอย่างไร^{๑๑๒}

๑๒) อสุร

เมื่อพิจารณาตามฐานะ พวกอสุรนับว่า เป็นเทวดามีฐานะเสมอกับพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชเท่านั้น แต่ด้วยเคยอยู่ในชั้นดาวดึงส์มาก่อน และอาจทำวิวาทะกับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้ จึงนำมากล่าวในที่นี้

อสุร นับว่า เป็นอมนุษย์ประเภทที่ถูกกล่าวถึง ในทางที่เป็นฝ่ายกระทำผิดจากครรลองธรรม และมีความร้ายกาจ รูปร่างน่ากลัว อย่างเช่น ราหู ในความเข้าใจของมนุษย์ ก็คือ เป็นยักษ์ เป็นมาร มีอำนาจฝ่ายดำ เป็นที่น่ากลัวมาก อสุร

^{๑๐๙} พ.ชา. ๒๘/๒๖๑/๙๑

^{๑๑๐} วิสุทฺธ. วิ. ๑/๗๑

^{๑๑๑} พุ. วิมาน. ๒๖/๑..../๑.....

^{๑๑๒} ม. มุ. ๑๒/๔๓๕-๘/๔๖๕-๘

ชื่อนี้เป็นความหมายที่ตรงกันข้ามกับเทวดา ในอภิธานปิปปิกากฎีกาตั้งวิเคราะห์ว่า
 สุรานํ ปฏิปฤษภาโต อสุรา ชื่อว่า อสุร เพราะเป็นฝ่ายตรงข้ามกับเทวดา
 เทวาวีย น สุรุตติ น กิฬนุตติ วา อสุรา^{๑๑๓} อีกอย่างหนึ่ง ชนเหล่าใด ย่อมไม่
 อดองอาจ คือย่อมไม่เล่น เหมือนพวกเทวดา เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อสุร ใน
 พระไตรปิฎกและอรรถกถามีการกล่าวถึงอสุรไว้ถึง ๓ ประเภทด้วยกัน คือ (๑)เทว
 อสุรา อสุรเทวดา (๒)เปตติอสุรา อสุรเปรต (๓)นिरยอสุรา อสุรนรก

ในพระบาลีในกถาวัตถุ มีข้อความจำแนกอสุรไว้เป็น ๒ ประเภทคือ

(๑)พวกอสุรกาลกัญชิกา มีผิวพรรณเหมือนกัน มีการเสวยอารมณ์
 (การเสพเมถุน)เหมือนกัน มีอาหาร(น้ำลาย น้ำมูก น้ำเหลือง และ
 เลือดเป็นต้น)เหมือนกัน มีอายุเท่ากันกับพวกเปรตย้อมถึงอวาวาห
 วิวาหกับพวกเปรต (๒)พวกอสุรบริษัทของท้าวเวปจิตติ มีผิวพรรณ
 เหมือนกัน มีการเสวยอารมณ์(กามคุณ ๕)เหมือนกัน มีอาหาร
 (สุธาโภชน)เหมือนกัน มีอายุเท่ากันกับพวกเทวดา ย้อมถึงการ
 อวาวาหวิวาหกับพวกเทวดา เคยเป็นเทวดามาก่อน ยังมีพวกอสุรกาย
 แต่ไม่จัดว่าเป็นคติอะไร^{๑๑๔}

ในอรรถกถาพุทธวงศ์ จัดสัตว์นรกโลกันตริกกว่า เป็นอสุรด้วย เพราะมีกายไม่
 อดองอาจเหมือนเทวดา^{๑๑๕} บรรดาอสุรทั้ง ๒ ประเภท คือ อสุรกาลกัญชิกาและอสุร
 บริษัทของท้าวเวปจิตติ อสุรกาลกัญชิกา พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปาฎิกสูตตราว่า เป็น
 อสุรกาย ชั้นสูงกว่าเขาทั้งหมด^{๑๑๖} ส่วน อสุร ประเภทเทวอสุราเคยอยู่ในสวรรค์ชั้น

^{๑๑๓} อภิธาน.๑๔/๒๑

^{๑๑๔} อภิ.กถา.๓๗/๑๑๙๔-๗/๓๘๗-๘

^{๑๑๕} มธ.วิ.๕๔

^{๑๑๖} ที.ปา.๑๑/๔/๗

ดาวดึงส์มาก่อน ภายหลังถูกท้าวสักกะกับบริวารจับโยนลงใต้ภูเขาสิเนรุในขณะที่เมาสุรา ต่อมาเห็นโทษของสุรา เลิกดื่มสุรา จึงมีชื่อว่า อสุร ถึงแม้ว่าจะมีร่างกาย ผิวพรรณ การบริโภค อาหาร ทุกอย่างเหมือนเทวดา แต่ไม่จัดเป็นเทวดา ด้วยว่า เทวดาท่านใช้คำว่า สุรา ส่วนพวกอสุร ท่านใช้คำว่า อสุรา แปลว่า ไม่ใช่เทวดา อสุรนับว่า เป็นมนุษย์ที่มีความประพฤติน่าเกลียดไร้คุณธรรม ในอสุรสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปรียบเทียบบุคคลผู้ทุศีลไร้คุณธรรมว่า เป็นอสุร ส่วนคนดีว่า เป็นเทวดา^{๑๑๗}

อสุรเป็นพวกที่มีความดุร้าย และเป็นฝ่ายอธรรมในสมุททกสูตรมีข้อความยืนยันถึงสงครามระหว่างเทวดากับพวกอสุรประชิดกัน มีผลกระทบต่อพวกฤาษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม พักอยู่ในกระท่อมใกล้ฝั่งสมุทร ฤาษีเหล่านั้น เกิดความคิดว่า เทวดาเป็นฝ่ายธรรม อสุรเป็นฝ่ายอธรรม ภัยจะเกิดมีจากพวกอสุร ควรที่จะไปหาท้าวสมพรจอมอสุรขอร้องภัยทานเถิด ท้าวสมพร เมื่อได้รับการร้องขอภัยทานจากพวกฤาษี ก็ยืนยันที่จะให้ภัยอย่างเดียว เพราะพวกฤาษีคบหาท้าวสักกะ พวกฤาษียืนยันจะรับแต่ภัยทานอย่างเดียว และได้แข่งท้าวสมพรให้ได้รับกรรมที่ก่อ เป็นเหตุให้คืนวันนั้น ท้าวสมพรจอมอสุร ตกใจหวาดหวั่นถึง ๓ ครั้ง^{๑๑๘} ในอรรถกถาอธิบายว่า ท้าวสมพรนั้น เพราะทรงมีพระอาการสะดุ้งผวาเช่นนั้น จึงได้พระนามว่า ท้าวเวปจิตติ อีกพระนามหนึ่ง^{๑๑๙}

พวกอสุรขออาศัยอยู่ในมหาสมุทรโดยมีเหตุผล ตามที่ท้าว ปหาราทะ จอมอสุรทูลต่อพระพุทธองค์ในปหาราทสูตรว่า

- (๑)มหาสมุทรลาด สุ่มลึกลงไปโดยลำดับ ไม่โกรกชันเหมือนแห
(๒)มหาสมุทรเต็มเปี่ยมอยู่เสมอไม่ล้นฝั่ง (๓)มหาสมุทรไม่เคลื่อน

^{๑๑๗} อจ.จตุกก. ๒๑/๙๑/๑๑๙

^{๑๑๘} ส.ส. ๑๕/๙๐๐-๔/๓๓๒-๔

^{๑๑๙} ส.ป. ๑/๓๒๙

ด้วยชากศพ เพราะในมหาสมุทรคลื่นย่อมซัดเอาชากศพเข้าหาฝั่ง ให้ขึ้นบกทันที (๔)แม่น้ำสายใหญ่ ๆ ย่อมไหลลงมหาสมุทรแล้วละ ชื่อเดิมของตนหมด กลายเป็นมหาสมุทรอย่างเดียว (๕)แม่น้ำทุกสายในโลก ไหลลงมหาสมุทร สายฝนตกลงมา มหาสมุทรไม่รู้จักเต็ม (๖)มหาสมุทรไม่มีรสเดี๋ยวคือรสเค็ม (๗)มหาสมุทรไม่มีตะกอนมากมายหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม มรกต (๘)มหาสมุทรเป็นที่พำนักอาศัยของสัตว์มีชีวิตใหญ่ เช่น ปลาตมิ ปลาตมิวงคลา ปลาตมิริมิงคลา พวกกอบูร นาคคนธรรพ์ ที่มีร่างกายใหญ่โตประมาณ ๑๐๐-๒๐๐-๓๐๐-๔๐๐-๕๐๐ โยชน์ ความมหัศจรรย์ทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นเหตุผลให้พวกกอบูรขบอบอยู่ในมหาสมุทร^{๑๒๐}

๑๓) กพอสูร

กพอสูรมีอยู่ตอนภายใต้ตอนล่างของภูเขาสินเนรุ มีอาณาจักร ๑๐,๐๐๐ โยชน์ มีทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีต้นจิตรปาฏลีประจำพิภพ^{๑๒๑} ในจินตสูตรมีข้อความกล่าวถึงพวกกอบูรและพิภพอสูรทำให้แน่ใจได้ว่า ตั้งอยู่ภายใต้ภูเขาสินเนรุ ในอีกแห่งหนึ่งว่า

มีชายผู้หนึ่งออกจากเมืองราชคฤห์ไปสระโบกขรณีสุมาคา หมายถึงว่า จะคิดเรื่องโลก ไปถึง นั่งคิดอยู่ที่ฝั่งสระ ได้เห็นกองทัพอันประกอบด้วยองค์ ๔ เข้าไปในกอบัวที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคา เขาคิดว่า ตัวเขาบ้าไปแล้ว มีจิตวิปริตไปแล้ว มาได้เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก จึงไปทูลถามเรื่องนั้นกับพระพุทธองค์ พระองค์ตรัสว่า เรื่องนั้น เป็นเรื่องจริง กองทัพอสูรพ่ายต่อพวกเทวดา กลัวพวกเทวดา

^{๑๒๐} ๐.ง.อ.กฎฐก.๒๓/๑๐๗/๒๐๐

^{๑๒๑} วิสุทฺธิ.๑/๒๖๕

ตามตัวกัน จึงได้พากันซ่อนตัวไม่ให้พวกเทวดาจับได้ โดยเข้า
ทางกอบัวลงไปยังอสุรบุรี^{๑๒๒}

ในคัมภีร์จักรวาทพิปกกล่าวว่า อสุรบุรีตั้งอยู่เบื้องล่างลงไปจากโลกมนุษย์
๘๔,๐๐๐ โยชน์ จากอสุรบุรีสูงขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์

๑๔) หัวหน้าอสูร

พวกอสูรมีหัวหน้าอยู่หลายท่าน เพราะมีคำต่อท้ายชื่อว่า อสุรินทระ อันหมายถึง
ถึงเป็นหัวหน้าอสูร ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มักกล่าวถึงท้าวเวปจิตติเป็นผู้นำ
ทัพต่อสู้กับพวกเทวดาอยู่เสมอ ในอรรถกถาธรรมบทระบุว่า นางสุชาดา พระมเหสี
ของพระอินทร์ เป็นพระธิดาของท้าวเวปจิตติเป็นใหญ่กว่าพวกอสูรทั้งหมด^{๑๒๓} ใน
อรรถกถาปหาราทสูตรได้อธิบายว่า หัวหน้าอสูรมี ๓ ท่าน คือ (๑)ท้าวเวปจิตติ
(๒)ราหู (๓)ปหาราทะ^{๑๒๔} ในวิโรจนสูตร มีข้อความปรากฏชื่อหัวหน้าอสูร อีกท่าน
หนึ่งว่า ท้าวสักกะจอมเทพและท้าววิโรจนะ จอมอสูร ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยกัน^{๑๒๕} ในมหาสมยสูตรปรากฏอสูรผู้ใหญ่อีก ๒ ท่านคือ สุจิตติ อสูร พลีอสูรผู้มี
ลูก ๑๐๐ และอสูรตระกูลทานเวมัส ผู้ถือธนู^{๑๒๖} อสูร ๒ ท่านนี้ไม่ปรากฏว่าเป็นจอม
อสูรคงเป็นเพียงอสูรผู้ใหญ่นั้น ในอรรถกถามหาสมยสูตรว่า พวกอสูรมีธาตุ
ตรงกันกับมาร จึงได้มาประชุมในป่ามหาวันกับนโมจิมาร^{๑๒๗}

^{๑๒๒} ส.มหา.๑๗/๑๗๒๕-๖/๕๕๘-๙

^{๑๒๓} ธมฺม.๒/๑๐๘

^{๑๒๔} มโน.ปฎ๓/๒๔๐

^{๑๒๕} ส.ส.๑๕/๘๙๐/๓๓๐

^{๑๒๖} ที.มหา.๑๐/๒๔๔/๒๗๓

^{๑๒๗} ส.วิ.๒/๓๘๓

๑๕) อสุรกับพระพุทธศาสนา

พวกอสูร ได้เคยเข้าเฝ้าพระพุทธองค์อยู่หลายครั้งเหมือนกัน และได้ถึงพระพุทธองค์ว่า เป็นสภะก็มี หรืออย่างน้อยก็มีความเคารพในพระพุทธองค์อยู่บ้าง ถึงแม้ว่า ก่อนที่ยังไม่รู้คุณของพระพุทธเจ้า ได้แสดงความเป็นปฏิปักษ์ หรือไม่เห็นความสำคัญของพระพุทธเจ้าที่จะเข้าเฝ้า อย่างเช่น ในลักกสังยุต ได้มีข้อความกล่าว ถึงพวกอสูรที่ได้ไปหาสมณะพราหมณ์ และพระพุทธเจ้า แต่ก็ได้แสดงความคิดเห็นที่ค่อนข้างจะเป็นความรุนแรง ที่ยังต้องมีเวรกับผู้อื่นอยู่ คือ ยังขาดความเมตตาการุญอยู่นั่นเอง^{๑๒๘} แต่เมื่อได้ฟังพระเกียรติคุณของพระพุทธองค์บ่อย ๆ เข้า ก็มีความปรารถนาจะเข้าเฝ้าอยู่บ้าง ในอรรถกถาโสณทัณฑสูตร ได้มีข้อความกล่าวถึง ท้าวอสุรินทราหูสำคัญตนว่า

สูงได้ ๔,๘๐๐ โยชน์ ช่วงแขนวัดได้ ๑,๒๐๐ โยชน์ รอบตัววัดได้ ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้าวัดหนา ๒๐๐ โยชน์ ขอนิ้วยาว ๕๐ โยชน์ ช่วงระหว่างคิ้วกว้าง ๕๐ โยชน์ จมูกใหญ่ ๓๐๐ โยชน์ ปากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ หน้าผากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ ศีรษะใหญ่ ๘๐๐ โยชน์ เมื่ออสุรินทราหูนั้นลงในมหาสมุทร น้ำลึกถึงแค่หัวเข่า ไม่อาจก้มตัวมองดูพระศาสดาได้ จึงไม่ไปเฝ้า แต่วันหนึ่ง ตั้งใจจะไปเฝ้าให้ได้ พระบรมศาสดาทรงทราบอัธยาศัยของเขารับสั่งให้พระอานนท์ตั้งเตียงบริเวณพระคันธกุฎี ทรงเลือกพระอิริยาบถสี่หยาสน์บนเตียงนั้น อสุรินทราหูมาถึงได้เห็นพระพุทธองค์เหมือนพระจันทร์เต็มดวงในท่ามกลางท้องฟ้า อสุรินทราหูสารภาพต่อพระพุทธองค์ว่า ที่มีได้มาเฝ้า ด้วยคิดว่า ไม่สามารถโน้มตัวลงมองดูได้ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า เรามีได้ก้มหน้าสร้างบารมีมา เราให้ท่านเลิกตั้งนั้น ในวันนั้น อสุรินท

^{๑๒๘} ส.ส. ๑๕/๘๖๘.../๓๒๓....

ราหูได้ถึงสรวง^{๑๒๙}

ในส่วนของท่านปหาราทะ มีความตั้งใจจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ตั้งแต่พระองค์เพิ่งตรัสรู้ใหม่ ๆ แต่ถ่วงจนถึงปีที่ ๑๒ เวลานั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่โคนต้นสะเดาที่นเพรุษย์กษัตริย์อยู่ จึงได้พาบริวารออกจากอสुरพิภพเข้าเฝ้า ท่านปหาราทะมีความเคารพต่อพระพุทธองค์เป็นอย่างมาก พระพุทธองค์ตรัสถึงความมหัศจรรย์ ๘ ประการของพระธรรมวินัยที่พระภิกษุทั้งหลาย ชื่นชอบอยู่^{๑๓๐} แต่ไม่มีข้อความกล่าวถึงว่าท่านปหาราทะได้บรรลุมรรคผล หรือ ได้ถึงสรวง

๓.๑.๓ ยามามูมิ

สวรรค์ชั้นนี้ ที่ได้ชื่อว่า ยามา เพราะเป็นสวรรค์ที่มีความสุขด้วยทิพยสมบัติ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๔๓๔,๔๐๐ โยชน์^{๑๓๑} อันที่จริง ชื่อ ของสวรรค์และพรหมโลกทุกชั้น ล้วนมีความหมาย คือชื่อเป็นเครื่องบ่งบอกถึงสภาพอันแท้จริงของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ มักมีการตั้งวิเคราะห์เพื่อให้ความหมายให้สมกับเหตุผล คำว่า ยามา ท่านให้ความหมายตามวิเคราะห์ว่า ทุกขโต ยาดา อปคตาติ ยามา^{๑๓๒} เทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า ยามา เพราะปราศจากความลำบาก หัวหน้าของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้ พระนามว่า ท้าวสุยาม หรือบางครั้งเรียก ท้าวสุยามเทพบุตรก็มี (สุยาโม เทวปุตุโต)^{๑๓๓} เรื่องราวของเทวดาชั้นนี้ ไม่ปรากฏรายละเอียดมากนัก ด้วยว่า สวรรค์ชั้นนี้ อยู่ห่างจากมนุษย์มาก เพราะนับจากสวรรค์ชั้นนี้ขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐพรหมนับว่า เป็นอากาศฐฐเทวดา คือมี

^{๑๒๙} สุ.วิ.๑/๒๕๖-๗

^{๑๓๐} มโน.ป.๓/๒๔๐

^{๑๓๑} จกฏ.ที.๒๐๒

^{๑๓๒} สงคห.ฎีกา.๑๕๗-๘

^{๑๓๓} อจ.อฎฐก.๒๓/๑๒๖/๒๕๖

วิมานลอยอยู่ในอากาศ^{๑๓๔} และมีความสุขประณีตมากยิ่งขึ้นกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อีกประการหนึ่ง เมื่อเรื่องราวของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีรายละเอียดมากอยู่แล้ว สวรรค์ชั้นที่สูงขึ้นไป มีเรื่องราวทำนองเดียวกัน เพียงแต่ว่า มีอายุ ผิวพรรณ ความสุข ยศ อธิปไตยและเบญจกามคุณที่ประณีตเป็นสุขมากกว่า ท่านจึงไม่อธิบายไว้ อธิบายแต่ในส่วนที่ต่างกัน ในพระไตรปิฎกและอรรถกถากล่าวถึงแต่เพียงว่า เทวดาชั้นยามามีชื่อปรากฏเป็นเทวดาชั้นหนึ่งเหมือนเทวดาชั้นอื่น ๆ ในกรณี เทวดาที่มีบุญมากเมื่อจะจุติจากสวรรค์ชั้นต่ำขึ้นไปอุบัติในชั้นสูง ก็ปรากฏแต่เพียงว่า จะอุบัติในสวรรค์ชั้นสูงต่อไป หรือ ได้เสวยความสุขในสวรรค์ ๖ ชั้น^{๑๓๕} แต่จะอย่างไรก็ตาม ในคราวประชุมใหญ่ของพวกเทวดา มีชื่อเทวดาชั้นนี้มาด้วย^{๑๓๖} และครั้งที่ พวกเทวดาในห้วงจักรวาลมาอุปฐากพระโพธิสัตว์ ที่โพธิบัลลังก์ ทำวสุยาม เทวราช หัวหน้าของเทวดาสวรรค์ชั้นนี้ ก็มาถวายการอุปฐากด้วยการทรงถือทิพยจามร อันมีสิริดังดวงจันทร์ยามฤดูสารท ยาว ๓ คาวุต ยืนถวายงานพัฒลมอ่อนๆ^{๑๓๗} รวมความว่าเทวดาชั้นนี้มีชื่อปรากฏในบรรดาพวกเทวดาอยู่ทุกครั้งที่มีการกล่าวถึงพวกเทวดาและนับเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ ใน ๖ ชั้น

๓.๑.๕ ตุสิตาภูมิ

สวรรค์ชั้นนี้ ที่มีชื่อเช่นนี้ ตามหลักภาษามคธมีความหมายบอกถึงความสุข เพลิดเพลินน่ายินดี ตั้งอยู่สูงขึ้นไปห่างจากสวรรค์ชั้นยามา ๗๘๔,๘๐๐ โยชน์^{๑๓๘} ท่านให้ความหมายตามหลักวิเคราะห์ไวยากรณ์ภาษามคธว่าอตโน สิริสมุปตติยา

^{๑๓๔} ป.โซ.๑๔๕

^{๑๓๕} ส.วิ.๒/๓๑๒

^{๑๓๖} ที.มหา.๑๐/๒๔๕/๒๙๕

^{๑๓๗} มฐร.วิ.๕๑๕

^{๑๓๘} จก.ก.ที.๒๐๒

ตุส ปิติ อิตา คตาติ ตูลิตา^{๑๓๘} เทวดาเหล่าใด ถึงคือบรรลุลความร่าเริง คือ ความปลาบปลื้ม ด้วยสิริสมบัติของตน เหตุนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า ตูลิต(ผู้ถึงความร่าเริง) มีท้าวสันดุสิต เทพบุตรเป็นเทวราช^{๑๓๙} ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีการกล่าวถึงสวรรค์ชั้นนี้ทั้งในแง่ความสุข นำรื่นรมย์มากกว่าสวรรค์ชั้นอื่นอีก ๕ ชั้น และเป็นสถานที่อยู่ของนักปราชญ์ สุภาพชน พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ พุทธมารดา และพุทธบิดา และยังกล่าวถึงอติภาพประมาณ ๓ คำพูดของเทวดาชั้นนี้ด้วย^{๑๔๐} ในเวสสันดรชาดก พระอินทร์ประทานพรแก่พระเวสสันดร ในข้อที่ ๘ พระเวสสันดรทรงเลือกว่า เมื่อพระองค์สวรรคตจากโลกมนุษย์แล้ว ขอให้ได้เข้าถึงดุสิตบุรีจนกว่าจะได้จุติมาอุบัติในโลกมนุษย์เป็นพระชาติสุดท้าย^{๑๔๑} ในมหาปทานสูตร^{๑๔๒} มีข้อความยืนยันว่า พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นธรรมดา ในครั้งที่พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายอยู่ในดุสิตบุรีนั้น ทรงเป็นเทพบุตร พระนามว่า เสตุเกตุ^{๑๔๓} ในมธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ ได้อธิบายถึงสภาพสวรรค์ชั้นดุสิตมีลักษณะการจุติ คือมีการปรากฏบุพพนิมิตและการเข้าสวนนันทวัน เหมือนสวรรค์ชั้นอื่น ๆ ว่า ในขณะที่พระองค์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น ตามธรรมดาย่อมเกิดพุทธโกลาหลขึ้น เทวดาในหมื่นจักรวาล ได้ฟังข่าวเรื่องพุทธโกลาหล ก็ประชุมพร้อมกัน รู้ว่า สัตว์ผู้โน้มนักเป็นพระพุทเจ้า เมื่อเห็นว่า เทพบุตรผู้เป็นพระโพธิสัตว์มีบุพพนิมิตที่จะจุติเกิดขึ้นแล้ว จึงพากันมาอ้อนวอนให้มาจุติในโลกมนุษย์ เทวดาเหล่านั้นทั้งหมดในแต่ละจักรวาลมาประชุมในจักรวาลเดียว พร้อมทั้งมหाराชทั้ง ๔ ท้าวสักกะ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวสุนิมมิต ท้าวสวัตติและท้าวมหาพรหม พากันมาอ้อนวอนขอให้พระโพธิสัตว์มาอุบัติในโลก

^{๑๓๘} สจฺกห.ฎีกา.๑๕๘

^{๑๓๙} อัง.อฎฐก.๒๓/๑๒๖/๒๔๗

^{๑๔๐} รมุม.๑/๑๒๒

^{๑๔๑} ขุ.ชา.๒๔/๑๒๑๓/๔๓๗

^{๑๔๒} ที.มหา.๑๐/๑๒/๑๓

^{๑๔๓} สมนุต.๑/๑๗๔

มนุษย์เพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะพระองค์บำเพ็ญบารมี ๑๐ มา มิได้บำเพ็ญมา เพื่อเป็น ลักกสมบัตติ พรหมสมบัตติเป็นต้น แต่เพื่อพระสัพพัญญุตญาณ พระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการแล้ว ทรงรับปฏิญญาของพวกเทวดา พวกเทวดาชั้นดุสิตห้อมล้อมพระองค์เข้าสู่สวนนันทวัน และเตือนให้พระองค์รำลึกถึงกุศล ทรงเที่ยวไปในสวนนันทวันนั้น ก็จุดมาถึงปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา^{๑๔๔} พระนางมัลลิกาเทวี พระมเหสีของพระเจ้าโกศลผู้ชวนชวายจัดแจงปัจจัยไทยธรรมถวายแด่พระพุทธรองค์เป็นประจำ พระนางได้อุบัติในสวรรค์ชั้นนี้^{๑๔๖}

๓.๑.๕ นิมมานรติภูมิ

สวรรค์ชั้นนี้ พวกเทวดาทั้งหลายเมื่อต้องประสงค์เบญจกามคุณสิ่งใด ก็สามารถเนรมิตเอาเองได้ เป็นการแสดงถึงบุญที่สามารถอำนวยความสุขได้ตามประสงค์ และความสุขที่พวกเทวดาชั้นนี้สามารถได้รับอีกรูปแบบหนึ่ง ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นดุสิต ๑,๑๓๕,๒๐๐ โยชน์^{๑๔๗} ท่านตั้งวิเคราะห์ให้มีความหมายตามหลักไวยากรณ์ภาษาขอมว่า นิมมานะ รติ เอเตสนุติ นิมมานรติโน^{๑๔๘} ความยินดีในการเนรมิตของเทวดาเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า นิมมานรติ (ผู้ยินดีในการเนรมิต) ปกติปฏิยตุตตารมณโต อติเรเกณ รमितกาลยถารุจเเต โภเค นิมมินิตวา รมนตติ นิมมานรติ^{๑๔๙} เทวดาเหล่าใด เนรมิตเครื่องบริโภครตามที่ตนชอบใจแล้ว ย่อมยินดีในเวลายินดียิ่งกว่าอารมณ์ที่จัดไว้ตามปกติ เหตุนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า นิมมานรติ (ผู้เนรมิตโภคะแล้วยินดี) มีท้าว

^{๑๔๔} มฐร.วิ.๓๙๓

^{๑๔๖} ฐมม.๕/๑๐๙

^{๑๔๗} จกุก.ที่.๒๐๒

^{๑๔๘} สงคห.ฎีกา.๑๕๘

^{๑๔๙} สม.วิ.๖๘๕

สุนิมมิต เทพบุตร เป็นเทวราช^{๑๕๐}

ในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ มีข้อความกล่าวถึงสวรรค์ชั้นนี้ พอสมควร ในเรื่องอาจามทายิกาวิมาน หญิงชดสนคนหนึ่งอาศัยชายคาคนอื่นเป็นอยู่ได้ถวายข้าวตั้งแต่พระมหากัสสปะก่อนที่จะนางจะสิ้นใจ เมื่อละสังขารไปนางได้เกิดบนสวรรค์ชั้นนิมมานรดีนี้ แม้แต่พระอินทร์เมื่อตรวจดูในเทวภูมิทั้ง ๒ ชั้นที่พระองค์ปกครองอยู่ก็ไม่พบ จึงได้ไปถามพระเถระ ท่านตอบว่า เกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี พระอินทร์ทรงชื่นชมในความสุขของนางในสวรรค์ชั้นนิมมานรดีว่า

นำอัครจรรย์จริงหนอ ทานของหญิงยากจนถวายพระคุณเจ้าพระมหากัสสปะ ได้ผลบุญจากไทยธรรมที่ขอมาได้จากผู้อื่น นางงามทั่วสรรพางค์ สามีมองไม่จืด ได้รับอภิเษกเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยังไม่เท่าเสี้ยวที่ ๑๖ ของอาจามทานนี้ ทองคำร้อยนิกกะ ม้าตั้งร้อยตัว รถเทียมม้าอัสตรร้อยคัน หญิงสาวผู้สวมกุนทลมณีแสนนาง ก็ยังไม่เท่าเสี้ยวที่ ๑๖ ของอาจามทานนี้ พระยาช้างตระกูลเหมวตะเป็นช้างร่างใหญ่ มีงาอน มีสายรัดทองคำ มีชายเครื่องประดับเป็น ทองร้อยเชือก ถึงแม้พระเจ้าจักรพรรดิ จะครองความเป็นเจ้ามหาทวีปทั้ง ๔ ก็ยังไม่เท่าเสี้ยวที่ ๑๖ ของอาจามทานนี้^{๑๕๑}

ในเรื่องทัททลวิมาน มีเรื่องเทพธิดา ๒ นาง นางหนึ่งชื่อสุภัททามาจากสวรรค์ชั้นนิมมานรดี มาหาอีกนางหนึ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ชื่อภัททา ซึ่งครั้งเป็นมนุษย์เคยเป็นพี่น้องกัน คนที่เป็นพี่ทำบุญมากกว่าคนเป็นน้อง แต่เป็นรายบุคคล ส่วนคนน้องทำบุญน้อยกว่า แต่ได้พระเวทเถระแนะนำให้ถวายเป็นสังฆทาน ได้

^{๑๕๐} อ.จ.อฎฐก.๒๓/๑๒๖/๒๔๗

^{๑๕๑} ขุ.วิมาน.๒๖/๒๐/๓๐

บุญมากกว่า จึงเกิดในสวรรค์ชั้นที่สูงกว่า ได้ความสุขมากกว่า^{๑๔๒} ในวิหารวิมาน ได้กล่าวถึงนางวิสาขามหาอุบลิกา ได้มาเกิดเป็นพระมเหสีของท้าวสุนิมมิตะเทวราช บุญของนางวิสาขานั้น ไม่มีใครอาจคำนวณนับได้^{๑๔๓}

๓.๑.๖ ปรมิมีตวสวัตติภูมิ

สวรรค์ชั้นนี้ เป็นการแสดงถึงความสุขที่เพียบพร้อมทุกอย่าง เมื่อต้องการสิ่งใดก็มีผู้อื่นที่รู้จักเนรมิตมาให้ทุกอย่างตามปรารถนา เป็นการแสดงถึงอำนาจของบุญอีกระดับหนึ่ง ที่ตั้งของสวรรค์ชั้นนี้อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ถึง ๑,๔๘๕,๖๐๐ โยชน์^{๑๔๔} ท่านตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายตามหลักไวยากรณ์ภาษามคธว่า ปรมิมีเตสุ โภเคสุ อุตตโน วสํ วตฺเตนฺตติ ปรมิมีตวสวัตติโน^{๑๔๕} เทวดาเหล่าใด ยังอำนาจของตนให้เป็นไปในภคะทั้งหลายที่ผู้อื่นเนรมิตให้แล้ว เหตุนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า ปรมิมีตวสวัตติ (ผู้ครอบสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้) ในอรรถกถาวิภังคังตั้งวิเคราะห์ว่า จิตฺตวาร์ ญตฺวา ปเรหิ นิมมิเตสุ โภเคสุ วสํ วตฺเตนฺตติ ปรมิมีตวสวัตติโน^{๑๔๖} เทวดาเหล่าใด ย่อมยังอำนาจให้เป็นไปในภคะทั้งหลายที่เทวดาเหล่าอื่นรู้วาระจิตแล้วเนรมิตให้ เหตุนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า ปรมิมีตวสวัตติ (ผู้ครอบครองสมบัติที่ผู้อื่นรู้ใจเนรมิตให้) มีท้าวปรมิมีตวสวัตติ เทพบุตรเป็นเทวราช^{๑๔๗}

เทวดาชั้นนี้ นับว่า มีความสุขด้วยสมบัติตามที่ประสงค์เลิศกว่าสวรรค์ชั้นอื่น ๆ มาก ในสิริมาวิมาน มีข้อความกล่าวถึง นางสิริมา น้องสาวหอมชิวกได้มา

^{๑๔๒} พุ.วิมาน.๒๖/๓๔/๕๕

^{๑๔๓} พุ.วิมาน.๒๖/๔๔/๗๔

^{๑๔๔} จกฺก.ที.๒๐๒

^{๑๔๕} สงฺคห.ฎีกา.๑๕๘

^{๑๔๖} สม.วิ.๖๘๕

^{๑๔๗} อัง.อฏฺฐก.๒๓/๑๒๖/๒๔๗

เกิดในสวรรค์ชั้นนี้ นางได้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ได้พาบริวารมาโลกมนุษย์และได้ตอบคำถามพระวังคีสเถระว่า นางเกิดในสวรรค์ที่มีกามสมบัติอันเลิศที่สุดในกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น ที่เทวดาชั้นนิมมานรดีเนรมิตให้^{๑๔๘}

๑) พญามาร

ท้าวเทวราช ของสวรรค์ชั้นนี้ นับว่าเป็นใหญ่ที่สุด คือมีฤทธิ์อำนาจเหนือสัตว์ที่เป็นกามาวจรทั้งหลาย พระนามของพระองค์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มาร นอกจากนี้ยังมีพระนามอื่นอีก ๆ ในเรื่องราวของมารบางครั้งไม่เรียกว่า มาร ตรงๆ เรียกชื่ออย่างอื่นซึ่งมีความหมายในทำนองบอกถึงความชั่วร้าย ในอรรถกถาตโปกรรมสูตรได้สรุปชื่อของมารว่า **อตุตโน วิสัย อติกุกมิตุ ปฏิปนุเน สตุเต มาเรตติติ มาโร** ที่ชื่อว่ามาร เพราะทำเหล่าสัตว์ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อก้าวล่วงวิสัยของตนให้ตาย **ปาเป นियोเซติ สยัม ปาเป นียุตโตติ ปาปิมา** ที่ชื่อว่า ปาปิมา เพราะประกอบสัตว์ไว้ในบาป หรือประกอบตนเองอยู่ในบาป และยังมีชื่ออื่น ๆ บ้างหลายชื่อ เป็นต้นว่า กัณเฑ อธิบัติ วสวัตติ อันตกะ นมฺจึ ปมัตตพันธุ^{๑๔๙} ในฎีกาอภิธาน์ปปที่ปิภาฎีกา ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายแต่ละชื่อว่า **กณฺหมมุยมุตตตาย กณฺโห** ที่ชื่อว่า กัณเฑ เพราะประกอบด้วยธรรมดำ อธิบัติ หมายถึงผู้ยิ่งใหญ่ **วเส วตุเตติ สีเลนาติ วสวัตติ** ผู้โดยยอมทำสัตว์ทั้งหลายให้เป็นไปในอำนาจ โดยปกติ เหตุนั้นผู้หนึ่ง จึงชื่อว่าวสวัตติ(ผู้ทำผู้อื่นให้เป็นไปในอำนาจโดยปกติ) **เย กุสลธมฺเมสุ ปมตฺตา เตสเมว พนฺธุ** บุคคลผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งบุคคลผู้ประมาทในกุศลธรรม จึงชื่อว่า ปมัตตพันธุ **โลกานํ อนฺตํ วินาสํ กโรตฺติ อนฺตโก** ผู้โดยยอมทำที่สุด คือความพินาศแก่สัตว์โลกทั้งหลาย เหตุนั้น ผู้หนึ่ง จึงชื่อว่า อันตกะ(ผู้ทำที่สุด) **อกุสลธมฺเม น มุญฺจติติ นมฺจึ** ผู้โดยยอมไม่ปล่อยอกุศลธรรมทั้งหลาย เหตุนั้น ผู้

^{๑๔๘} ขุ.วิมาน.๒๖/๑๖/๒๒-๓

^{๑๔๙} สท.ป.๑/๑๘๘

นั้น จึงชื่อว่า นมุติ (ผู้ไม่ปล่อยยอกุศลกรรม) ยังมีชื่ออื่น ๆ อีก^{๑๖๐} ในมูลปริยายสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงท้าวเทวราชผู้นี้ว่า ปชาบดี^{๑๖๑} อรรถกถาอธิบายว่า ปชาบดี หมายถึงผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่สัตว์ และท่านผู้นี้ ก็คือ พญามารวสวัตติ ครองราชย์อยู่ในสวรรค์ชั้น ประณีมิตวสวัตติ^{๑๖๒}

ในด้านความยิ่งใหญ่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บรรดาผู้ยิ่งใหญ่มารเป็นเลิศ^{๑๖๓} ความยิ่งใหญ่ของพญามารนอกจากครอบคลุมในหมู่สัตว์ที่เป็นกามาจรแล้ว ยังไปถึงพวกพรหมอีกด้วยในพรหมนิมิตติกสูตร มีข้อความว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ไปโปรดพวกพรหม มารพยายามไปขัดขวาง โดยเข้าสิงพรหมปาริสาชชาองค์หนึ่ง แล้วห้ามพระองค์ว่า อย่าได้สอนมหาพรหม มหาพรหมเป็นผู้ยิ่งใหญ่ พระพุทธองค์ตรัสว่า ท่านเป็นมาร พรหม พรหมบริษัท พรหมปาริสาชชา ตกอยู่ในอำนาจของมาร ตถาคตมิได้อยู่ในอำนาจของมาร^{๑๖๔} อรรถกถาอธิบายว่า มารเข้าสิงได้เฉพาะพรหมปาริสาชชาองค์หนึ่งเท่านั้น ไม่สามารถเข้าสิงพรหมบุโรหิตา หรือมหาพรหม^{๑๖๕}

๒) มาร ๕

ตามนัยที่กล่าวถึงมารว่า มีอยู่ทั้งในรูปธรรมและนามธรรมดังกล่าวมา จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจว่า มารมีลักษณะเป็นอย่างไร มารคือผู้มา ทำให้สัตว์ทั้งหลายพลาดจากสิ่งสูงเหนืออำนาจของมาร ในวิสุทธิมรรคท่านจำแนกมารไว้ ๕ ประเภท

^{๑๖๐} อภิธาน.๔๒-๓/๔๖

^{๑๖๑} ม.ม.๑๒/๒/๒

^{๑๖๒} ป.สุ.๑/๓๖

^{๑๖๓} อังค.จิตฺต.๒๑/๑๕/๒๒

^{๑๖๔} ม.ม.๑๒/๕๕๓/๕๙๑

^{๑๖๕} ป.สุ.๒/๓๑๓

คือ (๑)กิเลสมาร (๒)ขันธมาร(๓)อภิสังขารมาร (๔)เทพบุตรมาร (๕)มัจจุมาร^{๑๖๖} ใน
ฎีกาสารัตถที่ปนี ท่านให้ความหมายว่า

(๑)กิเลส เป็นมาร เพราะฆ่า คือขัดขวางสัตว์ทั้งหลาย ไม่ให้ได้
ประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต (๒)ขันธ เป็นมาร เพราะขันธ
๕ มีรูปเป็นต้น มีการเสื่อมถอยไม่มั่นคง เป็นภาระหนักในการ
บริหาร นับเป็นอุปสรรคในการบรรลุความดี พระราชาทูลถามว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า มาร ๆ คำว่า มาร จำกัด
ความเพียงไร พระพุทธองค์ ตรัสตอบว่า ราชะ เมื่อมีรูปแล
ก็มีมาร มีผู้ฆ่า มีผู้ตาย พระองค์สอนให้พระราชามองรูปว่า เป็น
มาร เป็นผู้ฆ่า เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นผี เป็นลูกศร เป็นทุกข
เป็นตัวทุกข ฯลฯ เมื่อมีวิญญาณแล ก็มีมาร มีผู้ฆ่า มีผู้ตาย พระ
องค์สอนให้พระราชามองวิญญาณว่า เป็นมาร เป็นผู้ฆ่า เป็นผู้ตาย
เป็นโรค เป็นผี เป็นลูกศร เป็นทุกข เป็นตัวทุกข^{๑๖๗} (๓)อภิสังขาร
(การปรุงแต่ง) เป็นมาร เพราะปรุงแต่งกรรมนำให้ต้องไปประสบ
ทุกขในวิภวสงสารมีเกิด แก่ เป็นต้น (๔)เทพบุตร เป็นมาร เพราะ
เป็นเครื่องหมายแห่งกิเลสคอยทำลายความดี (๕)มัจจุ (ความตาย)
เป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาสความก้าวหน้าในการบรรลุ
ความดี^{๑๖๘}

นอกจากพญามารผู้เป็นหัวหน้าแล้ว มารที่เป็นบริวารยังมีอีกเป็นจำนวนมาก
เทวดาผู้มีฉันทิฐิก็เป็นฝ่ายมาร อย่างเช่น นายมิลลันตjikสมณกุตตก ฆ่าพระภิกษุ
เป็นจำนวนมาก เกิดความเดือดร้อนใจว่า เป็นบาป จะไปอาบน้ำล้างบาปที่แม่น้ำ
วัดคุมุทา ในขณะที่นั้น เทวดาตนใดคนหนึ่ง เป็นฝ่ายมาร มาปรากฏตัวห้ามว่า ไม่

^{๑๖๖} วิสุทฺธิ.๑/๒๗๐

^{๑๖๗} ส.ข.๑๗/๓๓๖/๒๓๑

^{๑๖๘} ส.ท.๑/๔๘๑

เป็นบาป การกระทำนั้นถูกต้อง เพราะช่วยผู้ที่ยังไม่ข้ามให้ข้าม^{๑๖๙} อรรถกถาอธิบายว่า เทวดานั้นเป็นภุมมเทวดามีจนาทิฐิเป็นฝ่ายมารคิดว่าจะมีคัลลันติกะนี้ จักไม่ล่วงอำนาจมาร วิสัยของมาร จึงได้ปรากฏตัวประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง เมื่อจะแสดงอานุภาพของตน ทำอาการเดินบนน้ำได้เหมือนบนดิน พุคกับมีคัลลันติกะ^{๑๗๐} พวกเทวดาฝ่ายมารเป็นผู้ร่วมมือกับพญามาร ในการกลั่นแกล้งผู้ปฏิบัติธรรม หรือทำเรื่องที่เป็นเหตุให้ผู้อื่นมีความเข้าใจผิดจาก ความเป็นจริง ในกถาวัตถุ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า พวกเทวดาฝ่ายมาร แกล้งนำน้ำอสุจิ ของผู้อื่นไปใส่ให้พระอรหันต์ ในข้อที่ว่า พระอรหันต์จำวัตรหลับมพัดต้ององคชาติน้ำอสุจิเคลื่อน ที่จริงพระอรหันต์ไม่มีน้ำอสุจิ^{๑๗๑} ในอรรถกถาธรรมบท เรื่องสหายของนางวิสาขา ได้กล่าวถึงเทวดาฝ่ายมารคนหนึ่งเข้าสิง สหายของนางวิสาขาเยาะเย้ยพระพุทธรองค์^{๑๗๒} ในมารสูตร พระพุทธรองค์ตรัสถึงทางย่ำยีมารและเสนามารคือโพชฌงค์ ๗^{๑๗๓} อรรถกถาพุทธวงศ์ กล่าวถึงกองทัพมารที่มาผจญพระโพธิสัตว์ในคืนวันตรัสรู้ ข้างหน้ามารถึง ๑๒ โยชน์ ข้างขวาข้างซ้าย ข้างละ ๑๒ โยชน์ ข้างหลังจนสุดจักรวาล เบื้องบน ๙ โยชน์ แต่ละตนถืออาวุธร้ายกาจน่ากลัว^{๑๗๔}

๓) ฐิตามาร

พญามาร นอกจากใช้อำนาจความชั่วร้ายของตน ในการขัดขวางผู้อื่นไม่ให้ล่วงวิสัยของตนแล้ว ยังมีฐิตาอีก ๓ นาง รับอาสาช่วยบิดา ฐิตาทั้ง ๓ นางมีความสามารถในการเนรมิตตนเป็นหญิงมีวัยต่างกันได้หลายอย่าง ประเล้าประโลมทำให้

^{๑๖๙} วินย.มหาวิ.๑/๑๗๖/๑๒๙

^{๑๗๐} สมนนฺต.๑/๔๙๐

^{๑๗๑} อภิ.กถา.๓๗/๔๕๐-๖/๑๘๓-๔

^{๑๗๒} ฐมฺม.๕/๙๒-๓

^{๑๗๓} ส.มหา.๑๙/๕๐๗/๑๓๙

^{๑๗๔} ส.วิ.๑/๙๒

ชายที่ยังไม่หมดราคะ หัวใจแตกสลาย กระอักโลหิต วิกลจริต หรือมีจิตฟุ้งซ่านได้ ในมารชิตสูตร มีเรื่องราวแห่งธิดาของพญามารว่า ธิดา ๓ นางคือ นางตันหา นางอรดี นางราคะ รับอาสาจะไปเฝ้าโลมพระพุทธรเจ้าให้ตกอยู่ในอำนาจของบิดา พวกนางจะใช้บัววงคือราคะนำชายคนนั้นมาถวายบิดา เมื่อพวกนางทราบว่าเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้พากันไปขอบำเรอพระพุทธรองค์ด้วยกาม พระพุทธรองค์มิได้สนพระทัย ทรงโน้มไปในความสิ้นไปแห่งอุปธิกิเลสอย่างเดียว พวกนางพากันเพียรพยายาม หลายวิธีการมีการเนรมิตตนเป็นหญิงสาวน้อย สาวยังไม่คลอด เป็นลำดับจนถึงหญิงสูงอายุด้วยหวังว่า ความประสงค์ของชายทั้งหลายไม่เหมือนกัน บางคนชอบอย่างหนึ่ง บางคนชอบอีกอย่างหนึ่ง แต่ความพยายามของพวกนางไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะพระพุทธรองค์มิได้สนพระทัย พวกนางเกิดความท้อใจว่า ความพยายามของพวกนางถึงขนาดนี้ ถ้าสมณะพราหมณ์ที่ยังไม่หมดราคะ ก็ จะหัวใจแตกสลาย กระอักโลหิต วิกลจริต หรือจิตฟุ้งซ่านได้^{๑๗๕}

๔) มารกับพระพุทธรเจ้า

มารได้ติดตามพระพุทธรองค์ตั้งแต่วันที่พระองค์ทรงออกอภิเนษกรมณ จนถึงวันเข้าสู่วินิพพานทีเดียว โดยในวันที่ทรงออกอภิเนษกรมณ มารยืนอยู่ในอากาศ ได้เตือนพระโพธิสัตว์ว่า อีก ๗ วันจักรแก้ว จักปรากฏแก่พระองค์ พระองค์จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระโพธิสัตว์ทรงตอบว่า พระองค์ทรงทราบอยู่ในเรื่องนี้ แต่พระองค์ทรงต้องการพระโพธิญาณมากกว่า มารขู่ว่า ถ้าหากพระองค์ทรงตรีกามวิตกพยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกเมื่อใด เราจักรู้^{๑๗๖} ในสัตตวัสสสูตร ได้กล่าวถึงมารหาโอกาสทำลายพระพุทธรเจ้าถึง ๗ ปี แต่ยังไม่ได้ออกาส^{๑๗๗} ในครั้งที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาจนพระวรกายชุ่มผอมเศร้าหมอง มารมาเตือนให้พระองค์

^{๑๗๕} ส.ส.๑๕/๕๐๕-๒๐/๑๘๑-๖

^{๑๗๖} วิสุทฺธ.วิ.๑/๘๒

^{๑๗๗} ส.ส.๑๕/๔๙๖/๑๗๙

หันมาเสวยกามเกิด ทรงพยายามไป ย่อมตายเปล่า^{๑๗๘} ในวันที่จะได้ตรัสรู้ มารซึ่ง
 ช่างศิริเมขลสูง ๑๕๐ โยชน์ เนรมิตแขน ๑,๐๐๐ ถืออาวุธนานาชนิดได้ยกกองทัพมา
 ใช้อาวุธนานาชนิดถล่มใส่พระโพธิสัตว์ ทั้งข่มขู่เพื่อแย่งรัตนบัลลังก์ สุดท้ายมารแพ
 บารมีพระโพธิสัตว์^{๑๗๙} ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ มาร
 ทูลขอให้พระองค์เข้าสู่พระนิพพานเถิด อย่าได้เทศนาโปรดเวไนยสัตว์เลย พระองค์
 ตรัสตอบมารว่า มารผู้มีบาปภิกษุผู้เป็นสาวกของเราจักเป็นผู้ฉลาดได้รับแนะนำ
 แก่ลัวกล้ำ พหูสูตร ทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ
 ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว จักบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
 เปิดเผย จำแนก กระทำให้เห็น ได้แสดงธรรมมีปฎิหาริย์ข่มขู่ปรับปาวาที่เกิเกิดขึ้น
 ให้เรียบร้อย โดยสธรรมยังไม่ได้ตราบใด เราจักยังไม่ปรินิพพานตราบนั้น
 ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของเรา...อุบาสกผู้เป็นสาวกของเรา...อุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของ
 เราจักยังไม่ฉลาด...ตราบใด เราจักยังไม่ปรินิพพานตราบนั้น มารผู้มีบาป
 พรหมจรรย์นี้ของเรา จักยังไม่บริบูรณ์กว้างขวางแพร่หลายรู้กันโดยมากเป็นปึกแผ่น
 ตราบเท่าที่พวกเวทดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้วตราบใด เราจักยังไม่ปรินิพพาน
 ตราบนั้น^{๑๘๐} ในมารสังยุต^{๑๘๑} มารได้แปลงตนเป็น หลายรูปแบบ มาหลอกล่อ ข่ม
 ขู่ คัดค้าน พระพุทธองค์ ในคไปกรรมสูตรที่ ๑ มารได้คัดค้านพระพุทธองค์ว่า
 ยังไม่หลุดพ้นจริง เพราะพระองค์ทรงเลิกตปกรรม มารพอรู้ว่าพระองค์ทรงรู้จักตนก็
 เป็นทุกข์เสียใจ หายตัวไปจากที่นั้น ในภาคสูตรที่ ๒ พระพุทธองค์เพิ่งตรัสรู้ใหม่ ๆ
 มารต้องการจะขู่พระองค์ให้กลัว จึงได้มาเนรมิตตนเป็นพญาช้างตัวใหญ่ ศีรษะ
 เหมือนก้อนหินใหญ่สีดำ งาทั้งสองเหมือน เงินแท้ งวงเหมือนงอนไทรถ แต่พระ
 องค์ทรงรู้จักว่าเป็นมาร มารเป็นทุกข์เสียใจหายไปจากที่นั้น ในสกุสูตรที่ ๓ มารได้
 แปลงเพศเป็นหลายอย่างทั้งที่งามและไม่งามในที่ที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค พระ

^{๑๗๘} ขุ.สุตตนิ.๒๕/๓๕๕/๔๐๘

^{๑๗๙} มจร.วิ.๔๑๕

^{๑๘๐} ที่.มหา.๑๐/๑๐๒/๓๑-๑๓๔

^{๑๘๑} ส.ส.๑๕/๔๑๖-๕๒๑/๑๕๐-๘๖

องค์ทรงทราบว่านั้นเป็นมาร มารเป็นทุกข์เสียใจ หายไปจากที่นั้น ในปฐมปาฐสูตรที่ ๔ มารมาคัดค้านการความหลุดพ้นของพระพุทธองค์ มารกล่าวว่า ได้ผูกพระองค์ด้วยบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ผูกด้วยเครื่องผูกของมาร สมณะ ท่านจักไม่พ้นเราไปได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เราพ้นแล้วจากบ่วงของมาร ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เราพ้นจากเครื่องผูกของมาร มาร ท่านเป็นผู้ที่เรากำจัดเสียแล้ว มารเป็นทุกข์เสียใจหายไปจากที่นั้น ในทุติยปาฐสูตรที่ ๕ มารมาคัดค้านพระพุทธองค์ทำนองเดียวกันกับพระสูตรที่ ๔ ในสัปปสูตรที่ ๖ มารเนรมิตตนเป็นงู มาขู่พระองค์ให้กลัว ในสุปปติสูตรที่ ๗ มารมาต่อว่าพระองค์ผู้ทรงบรรทมสีหไสยาสน์ว่า พระองค์ทรงหลับทั้งตะวันโด่ง พระพุทธองค์ ตรัสตอบว่า พระพุทธเจ้า ซึ่งไม่มีดิณหาจุชายอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ สำหรับจะนำไปสู่ภพไหน ๆ ย่อมบรรทมหลับ เพราะความสิ้นไปแห่งอุปธิทั้งปวง กงการอะไรของท่าน ในเรื่องนี้เล่ามารเอ๋ย มารเป็นทุกข์เสียใจหายไปจากที่แห่งนั้น ในนันทนสูตรที่ ๘ มารประกาศลัทธิของตนในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า คนมีบุตรย่อมผลิตเพลิน เพราะบุตร คนมีโคย่อมผลิตเพลินเพราะโค ฉะนั้นเหมือนกัน อุปธิทั้งหลายนั้นแลเป็นเครื่องผลิตเพลินของนรชน เพราะคนที่ไม่มีอุปธิหาผลิตเพลินไม่ พระพุทธองค์ทรงทราบว่ นี้มารผู้มีบาป จึงได้ตรัสว่า คนมีบุตร ย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโค ย่อมเศร้าโศกเพราะโค ฉะนั้นเหมือนกัน อุปธิทั้งหลายนั้นแล เป็นเหตุเศร้าโศกของนรชน เพราะคนที่ไม่มีอุปธิ หาเศร้าโศกไม่ มารเป็นทุกข์เสียใจได้หายไปจากที่นั้น ในปฐมอายุสูตรที่ ๙ มารมาคัดค้านพระพุทธองค์ผู้ตรัสว่า อายุของสัตว์ว่ามีอายุน้อย ว่ามีอายุยืน มารเป็นทุกข์เสียใจได้หายไปจากที่นั้น ในทุติยอายุสูตรที่ ๑๐ มารได้คัดค้านกับพระพุทธองค์ในเรื่องอายุของสัตว์เช่นพระสูตรที่ ๙ ในมารสังยุตวรรคที่ ๒ ในปาสาณสูตรที่ ๑ มารกลิ้งก้อนศิลาใหญ่ขู่พระพุทธเจ้าให้กลัว พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถึงท่านจะกลิ้งภูเขาชิลินทรา พระองค์ก็ไม่หวั่นไหว ในสิหสูตรที่ ๒ มารคัดค้านความองอาจของพระพุทธเจ้า โดยอ้างว่ายังมีผู้ต่อสู้กับพระองค์ได้อยู่ ท่านเข้าใจว่าเป็นผู้ชนะแล้วหรือ ในสกลิกสูตรที่ ๓ มารมาต่อว่าพระพุทธองค์ผู้ทรงประจักษ์ด้วยถูกสเกิดหินพระองค์ทรงได้รับเวทนาอย่างแรงกล้า พระองค์มีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นเวทนาเหล่านั้น พระองค์ ทรงบรรทมสีหไสยาสน์ ว่าทรงบรรทมหลับไม่มีสติ ในปฏิรูปสูตรที่ ๔ มารมาว่า พระพุทธองค์ไม่ควรสอนผู้อื่น ใน

มานสสูตรที่ ๕ มารมาขู่พระพุทธองค์ด้วยเรื่องบ่วงใจ ในปัตตสูตรที่ ๖ มารแปลงตัวเป็นโคมายินใกล้บาตรพระพุทธเจ้า พระภิกษุรูปหนึ่งบอกกับภิกษุเพื่อนว่า โคะจะประทุษร้ายบาตรแตก พระพุทธองค์ตรัสว่า นั่นเป็นมาร มิใช่โค ในอายุตนสูตรที่ ๗ มารมากระทำเสียงดังเหมือนแผ่นดินจะถล่มในขณะที่พระพุทธองค์ทรงทำให้พระภิกษุทั้งหลาย เห็นแจ้ง สมาทาน อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมกถาเกี่ยวกับสสายตนะ ๖ พระพุทธองค์รับสั่งกับพระภิกษุทั้งหลายว่า นั่นเป็นมาร มิใช่แผ่นดินจะถล่ม ในปิณฑิกสูตรที่ ๘ มารดลใจชาวบ้านไม่ให้ใส่บาตรพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ ตรัสกับมารว่า ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นบุญแล้ว จะต้องได้รับกรรมที่ทำ พระองค์ทรงเป็นอยู่ด้วยปีติเป็นภักษาคุจฉาภัสสเรเทพ ในกัถสสูตรที่ ๙ มารแปลงตนเป็นชวานา แแบกไถใหญ่ถือปฏักมีด้ามยาว มีผมยาวรุงรังปกหน้าปกหลัง นุ่งผ้าเนื้อหยาบ เท้าทั้งสองเปื้อนโคลน แสร้งทูลถามพระพุทธองค์ว่า เห็นโคของเขาบ้างไหม ? พระพุทธองค์ทรงรู้จักว่านั่นเป็นมาร จึงตรัสว่า ต้องการอะไร ด้วยโคทั้งหลายเล่า มารทูลว่า ชาติ ๑๘ เป็นของเขา ท่านจะหนีไปไหนพ้น พระสูตรนี้ มารเดือดร้อนใจ เพราะพระพุทธองค์ทรงสอนพระภิกษุทั้งหลาย ด้วยเรื่องพระนิพพาน ในรัชขสูตรที่ ๑๐ มารชวนพระพุทธองค์กลับมาครองราช ทุกพระสูตร มารจะมีความเสียใจ เมื่อพระพุทธองค์ ทรงรู้จักตนว่า เป็นมาร

๕) มารกับพระภิกษุทั้งหลาย

มารนอกจากรบกวณ รังควานพระพุทธองค์แล้ว ยังรบกวณรังควานพุทธบริษัททั้งหลายด้วย เพราะมารเกรงว่า พุทธบริษัทจะล่วงวิสัยของตน จึงพยายามรังควาน ชัดขวาง ในหลายรูปแบบ การรังควานนั้นมีทำนองคล้ายกันกับการรังควานพระพุทธองค์ เพียงแต่ว่า พระพุทธองค์ทรงรู้อันเป็นมาร ในส่วนการรังควานพระสาวก ถ้าหากเป็นพระสาวกผู้ใหญ่ ก็อาจรู้ได้ว่า นั่นเป็นมาร ส่วนพระสาวกทั่วไปบางครั้งไม่รู้ว่าเป็นมาร แต่ทราบในภายหลังจากพระพุทธองค์ตรัสบอกในมารตัชชนียสูตร มารได้เข้าไปในท้องในไส้ของพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อพระเถระพิจารณาไปก็ทราบได้ว่า นั่นเป็นมาร จึงได้ยกเอาเรื่องทูลติมารประทุษร้ายพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าในอดีต ได้รับความทุกข์ทรมานในนรกเป็นเวลานาน มาขู่-

คุกคาม มารได้เสียใจเสียไป^{๑๘๒} ในมหาปรินิพพานสูตรมีข้อความแสดงถึงมารดลใจ
 พระอรหันต์ไม่ให้อรารณาให้พระพุทธรองค์ทรงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกัป^{๑๘๓} ในมาร
 สังยุต ตติยวรรค สัมพหุลสูตรที่ ๑ มาร ได้แปลงตนเป็นพราหมณ์ไม่ชญาใหญ่ นุ่ง
 หนึ่งเสื่อ แก่หลังโกง หายใจเสียงดังครีตคราด ถือไม้เท้าทำด้วยไม้มะเดื่อ เข้าไป
 หาพระภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ตั้งมั่น อยู่ใกล้พระผู้มี
 พระภาคเจ้า และกล่าวกับพระภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านบรรพชิตผู้เจริญทั้งหลายล้วน
 แต่เป็นคนหนุ่ม กระชุ่มกระชวย มีผมดำ ยังหนุ่มแน่น ยังอยู่ในปฐมวัยไม่เบื่อใน
 กามารมณ์ทั้งหลาย ขอท่านจงบริโภคกามอันเป็นของมนุษย์ อย่าละผลอันเห็นเอง
 วังไปสู่ผลชั่วคราวเลย พระภิกษุเหล่านั้นตอบว่า พราหมณ์ พวกเรา ย่อมไม่ละผล
 เห็นเองวังไปสู่ผลชั่วคราว แต่เราทั้งหลายละผลชั่วคราววังไปสู่ผลเห็นเอง เพราะว่า
 กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นของชั่วคราว มีทุกข์มาก มีความคับ
 แค้นมาก โทษในกามทั้งหลายมีมากยิ่งขึ้น เมื่อพระภิกษุเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว
 มารผู้มีบาปจึงสิ้นศรัทธา แลปลิ้น ทำหน้าขมวดเป็นสามรอย จดจ้องไม่ทำหสิกไป
 ภายหลังจึงทราบว่ นั้นเป็นมารจากพระพุทธรองค์ตรัสบอก^{๑๘๔} ในสมิทิสสูตรที่ ๒
 มารประสงค์จะทำปัญญาจักขุของพระสมิทิให้พินาศ จึงได้ทำเสียงนำกลัว นำ
 หวาดเสียวประจูดแผ่นดินถล่ม พระสมิทิมากราบทูลพระพุทธรองค์ พระองค์ตรัส
 ว่า นั้นเป็นมาร ประสงค์จะทำปัญญาจักขุของเธอให้พินาศ เธอจึงเป็นผู้ไม่
 ประมาท มีความเพียร ตั้งใจมั่นอยู่ในที่นั้นตามเดิมเกิด พระสมิทิได้ปฏิบัติ
 ตามที่พระองค์สั่งทุกประการ มารได้มาทำอย่างนั้นเป็นครั้งที่ ๒ พระสมิทิได้ทราบ
 ว่าเป็นมารจึงได้กล่าวว่า เราได้สละบ้านเรือนมาบวชด้วยศรัทธา สติปัญญาของเรา
 เรารู้แล้ว อนึ่ง จิตของเราตั้งมั่นดีแล้ว ท่านจักบันดาลรูปต่าง ๆ อันน่ากลัวอย่างไร
 ก็จักไม่ทำให้เราหวาดกลัวได้โดยแท้ มารรู้ว่า พระสมิทิรู้จักตน เป็นทุกข์เสียใจ ได้
 หายไปจากที่นั้น ในโคธิกสูตรที่ ๓ มารมาทูลพระพุทธรองค์ถึงพระโคธิก พยายาม
 มาตัวตายทั้งที่ยังเป็นเสขะอยู่ พระพุทธรองค์ตรัสว่า ปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมทำอย่าง

^{๑๘๒} ม.มู.๑๒/๕๕๓.../๕๕๑....

^{๑๘๓} ที.มหา.๑๐/๕๔/๑๒๑

^{๑๘๔} ส.ส.๑๕/๔๗๗-๘๑/๑๗๐-๗๒

นี้แล ย่อมไม่ห้วงใยชีวิต โคธิกภิกษุ ถอนคันหาพร้อมด้วยราก นิพพานแล้ว มาร
ได้ตามหาวิญญาณของพระโคธิก โดยปรากฏเป็นควันหรือหมอกพุ่งไปสู่ทิศตะวันออก
ออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และอนุทิศ เมื่อหา
ไม่พบ จึงได้ถือพินมีสีเหมือนมะตูมสุก เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ทูลถามว่า
วิญญาณของพระโคธิกไปทางไหน ข้าพระองค์ค้นหาทั่วทิศไม่พบ พระพุทธองค์ตรัส
ว่า พระโคธิกนิพพานแล้ว พินได้พลัดตกจากรักแร้ของมารผู้มีความเศร้าโศก มาร
เสียใจได้หายไปจากที่นั้น^{๑๘๕}

๖) มารกับนางภิกษุณี

มาร ได้พยายามขัดขวางการบรรลุธรรมของนางภิกษุณีทั้งหลาย ในหลายรูปแบบ
ทั้งชักนำไปในกาม และคัดค้านการบรรลุธรรม ในภิกษุณีสังยุต^{๑๘๖} มีเรื่อง
มารกับนางภิกษุณีหลายประการ ทั้งทำให้รู้จักพฤติกรรมของมารได้ดีอีกด้วย ใน
ภิกษุณีสังยุตนี้ ได้แสดงถึงมารได้รบกวนนางภิกษุณีทั้งหลายถึง ๑๐ สูตรคือ ใน
อาฬวกาสสูตร มารรบกวนอาฬวกาภิกษุณี ในโสมาสสูตร มารรบกวนโสมาภิกษุณี
ในโคตมีสูตร มารรบกวนกิสาโคตมีภิกษุณี ในวิชาสูตร มารรบกวนวิชา
ภิกษุณี ในอุบลวรรณาสูตร มารรบกวนอุบลวรรณาภิกษุณี ในจาลาสสูตร มาร
รบกวนจาลา ภิกษุณี ในอุปจาลาสสูตร มารรบกวนอุปจาลาภิกษุณี ในสีสุปจาลา
สูตร มารรบกวนสีสุปจาลาภิกษุณี ในเสลาสูตร มารรบกวนเสลาภิกษุณี ในวชิรา
สูตร มาร รบกวนวชิราภิกษุณี

๗) มารกับอุบาสกอุบาสิกา

สำหรับกับอุบาสกอุบาสิกา มารมักจะตั้งใจไม่ให้ทำบุญในพระพุทธศาสนา
หรือ เข้าถึงแล้วแสดงอาการเยาะเย้ย หรือคัดค้านพระพุทธองค์ ในเรื่องของสูตร

^{๑๘๕} ส.ส. ๑๕/๔๑๖-๕๑๒/๑๕๐-๘๖

^{๑๘๖} ส.ส. ๑๕/๕๒๒-๕๔/๑๘๘-๕๙

อัมพัฏฐอุบาสก หลังจากพระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดอุบาสกแล้ว ทรงหลีกไป มารดาก็ปล่อมตนเป็นพระพุทธรเจ้า เพื่อให้อุบาสกเข้าใจผิด และอ้างว่า พระพุทธรเจ้า แสดงธรรมครั้งแรกในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นยังไม่หมดข้อความ จะขอ แสดงเพิ่มเติม ความจริงแล้ว ยังมีบางอย่างที่ยัง สุข และอติตา แต่อุบาสกไม่หลง กล พร้อมทั้งแสดงความเลื่อมใสของตนในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง และได้ไ้ มารออกไปจากบ้านของตน มารต้องถอยกรูดรีบหนีไป^{๑๔๗} ครั้งพระพุทธองค์เสด็จ ไปเมืองเวรัญญา มารคลใจชาวเมืองไม่ให้ระลึกถึงพระพุทธองค์ พระองค์พร้อมด้วย พระสงฆ์สาวก ต้องลำบากด้วยอาหารเป็นเวลา ๓ เดือน การคลใจของมารนั้น มี ผลเฉพาะผู้ที่ถูกคลใจเท่านั้น ส่วนผู้ที่มาในเวลาหลังจากมารคลใจแล้วย่อมไม่มีผล อย่างเช่น พ่อค้าม้าชาวอุตตราภทขนบท มาถึงเมืองเวรัญญาในเวลามารคลใจเสร็จ แล้ว อานุภาพแห่งการคลใจนั้น ย่อมมีไม่ถึงพ่อค้าเหล่านั้น^{๑๔๘} หลังจากพระพุทธ เจ้าปริณิพพานแล้ว สองร้อยกว่าปี ในยุครัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช ในคราวที่ พระองค์ทรงฉลองพระสถูป ๘๔,๐๐๐ องค์ มารประสงค์จะทำลายพระราชาพีธี พระ องค์ทรงขอให้พระสงฆ์หาพระเถระผู้สามารถห้าม คณะสงฆ์เลือกได้พระกีสานาคอุป คฤตเถระผู้มีฤทธิ์มาก ทั้งสามารถทรมานพญามารได้อีกด้วย ในคัมภีร์โลก ปิณฺณุตติ^{๑๔๙} ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “มารประสงค์จะทำอันตรายบุญของพระราชา” พระ สงฆ์เลือกเฟ้นหาพระผู้สามารถห้ามได้ ในที่สุดเลือกพระอุปคฤตเถระ มารได้ทำ พายุฝนให้ก่อตัวขึ้นเพื่อ ให้แสงประทีปในราชพิธีดับ พระเถระใช้อธิษฐานฤทธิ์ หอบเอาพายุฝนไปทิ้งเสียไกล มารบันดาลให้ฝนทราย ฝนกรวด ฝนก้อนหิน ฝน ถ่านเพลิง ตกลงมาอีก พระเถระ เนรมิตปราสาทกว้างรับฝนเหล่านั้นทั้งหมด ไปทิ้ง เสียนอกจักรวาล มารเนรมิตตนเป็นโคอุสมราชวังมาจะทำลายพีธี พระเถระ เนรมิตตนเป็นพญาเสือโคร่งไล่กัดโคอุสมราชวังนั้น มารสู้ไม่ได้เนรมิตตนเป็นพญา นาค ๗ เศียร พระเถระ เนรมิตตนเป็นพญาครุฑ จิกเศียรของพญานาคโอบเฉี่ยวบิน ไป มารละเพศพญานาคเนรมิตตนเป็นพญายักษ์ใหญ่ถือกระบองใหญ่เท่าลำตาล

^{๑๔๗} มโน.ป.๑/๓๔๘

^{๑๔๘} สมนต.๑/๒๐๔

^{๑๔๙} โลกปิณฺณุตติ.๓๐๕-๑๒

แกว่งฉวัดเฉวียน ลูกเป็นเปลวเพลิงเริงแสงยิ่งนัก หมายถึงมาตีศีรษะครุฑ พระ
 เถระ เนรมิตตนเป็นพญายักษ์ตัวใหญ่กว่า ถือตระบองเหล็ก ๒ อัน ลูกเป็นเปลว
 เพลิง เริงแสงยิ่งนัก พญามารเกิดความกลัวว่า เราเนรมิตตนเป็นรูปใด ๆ พระ
 สมณะนี้เนรมิตตนใหญ่กว่าสองเท่า คราวนี้ เราจะทำอะไร เราจะเป็ฝ่ายยอม
 แพ้ จึงได้เนรมิตตนเป็นรูปงามประดับด้วยเครื่องลูบไล้มีกลิ่นหอมและอาภรณ์ ยืน
 อยู่เบื้องหน้าพระเถระ ฝ่ายพระเถระคิดว่า ถ้าอย่างไร เราควรทำพญามารให้สิ้น
 ความหวัง จึงได้เนรมิตหมาเน่ามีกลิ่นเหม็นทอนไต่เต็มไปทั้งตัว ชวนให้เหียน
 ราก ปฏิภูณนำเกลียดอย่างยิ่ง คล้องที่คอของพญามาร กระทำให้แก้ออกได้ แม้
 จะเป็นเทวดาอินทร์พรหม แล้วก็ปล่อยไป พญามารทั้งที่มีหมาเน่าคล้องคอ ได้เข้าไป
 ไปขอร้อง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ขอให้ช่วยแก้ออกให้ ท่านเหล่านั้น พอทราบว่
 พระกีสานาคเถระ เป็นผู้ผูก กิ๊กลัวเดชของพระเถระ มารจึงได้ไปหา ท้าวสักกะ
 เทวราช....ท้าวสุยามเทวราช...ท้าวสันดุสิต...ท้าวสุนิมมิต....ตลอดจนถึงท้าว
 มหาพรหม ท่านเหล่านั้นต่างก็กลัวเดชของพระเถระไม่อาจช่วยแก้ให้ได้ แต่ก็ได้
 แนะนำให้มาพูดจาขอร้องพระเถระด้วยความเคารพอ่อนน้อม พญามาร หมดที่ฟัง
 อื่น จึงได้กลับมาหาพระเถระ ขอยอมแพ้ด้วยความราบคาบ พระเถระนำพาพญา
 มารไปที่ภูเขาแห่งหนึ่ง แก้อาหามาเนาออกแล้ว ไข่ประคดเอนเนรมิตให้ยาว มัด
 พญามารติดกับภูเขาให้แน่น แล้วกล่าวว่า พญามาร ท่านจงพักอยู่ในที่นี่ จนกว่า
 พระเจ้าอโศกมหาราชจะทรงบูชาฉลองพระมหาสถูปเสร็จตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน
 ในระยะเวลาที่ถูกผูกมัดอยู่นั้น มารอ้อด้อรำคาญเป็นอย่างมาก ก็รำลึกถึงคุณของ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ในครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระชนม์อยู่ เราได้
 กระทำความผิดต่อพระองค์เป็นอย่างมาก แต่พระองค์ไม่ทรงลงโทษอะไรเราเลย
 แต่คราวนี้พระสาวกไม่มีกรุณาเลย ลงโทษเราถึงเพียงนี้ กระที่บภูเขาด้วยความ
 สะดุ้งหวาดกลัว พอมีใจสงบลง จึงได้ปรารถนาพุทธรูมิเพื่อที่จะได้โปรดเวไนยสัตว์
 ทุกหมู่เหล่า พอมารกล่าวเช่นนี้ พระเถระจึงได้มาแก้มัดออกและขอโทษต่อพญา
 มาร พร้อมทั้งอธิบายให้พญามารเข้าใจถึงการกระทำของท่านและพระเถระได้ขอ
 ร้องพญามารให้เนรมิตตนเป็นพระพุทธรเจ้าให้ท่านได้ชม เพราะท่านมิเคยเห็นพระ
 พุทธรเจ้ามาก่อน พญามารได้สนองความประสงค์ แต่ได้ขอร้องว่าในขณะที่เนรมิตตน
 เป็นพระพุทธรเจ้า พระเถระอย่าได้ไหว้

๓.๒ รูปร่างและอรูปร่างเทวดา

พรหม เป็นชื่อเรียกพวกเทวดาชั้นสูงอีกพวกหนึ่ง มีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน คือ รูปพรหมและอรูปพรหม หรือเรียกว่า รูปร่างและอรูปร่าง หมายถึงพรหม มีรูปและไม่มีรูป โลกของพวกพรหมนี้อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีอยู่มาก ท่านมีข้ออุปมาเปรียบเทียบในเรื่องความห่างไกลนี้ ในอรรถกถาเทวดาสังยุต และพรหมสังยุตว่า ก้อนหินขนาดเท่าเรือหยอด ตกลงมาจากพรหมโลกชั้นต่ำสุดวันหนึ่ง คืบหนึ่งได้ ๔๘,๐๐๐ โยชน์ ๔ เดือน จึงถึงพื้นดิน พรหมโลกชั้นต่ำสุดไกลขนาดนี้^{๑๙๐}

เทวดา ที่อยู่ในระดับกามาวจรจัดอยู่ในระดับหนึ่ง คือยังมีระดับจิตอยู่ในชั้นกามาวจรอยู่ ส่วนเทวดาที่สูงกว่านั้น ก็จัดเป็นเทวดาเหมือนกัน แต่เป็นเทวดาชั้นพรหม มีอายุยืนนาน มีผิวพรรณผ่องใสงดงาม มีความสุขอันประณีต มีกำลังกายแข็งแรง มีวิมานวิจิตรงดงาม มีสวนดอกไม้ มีต้นกัลปพฤกษ์^{๑๙๑} มีสมบัติทุกอย่างดีกว่าสวรรค์กามาวจร แต่มีความเป็นอยู่โดยไม่มี ความเกี่ยวข้องกับด้วยกาม ในรูปพรหมมีวิมานอยู่ เหมือนพวกเทวดาในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น เพียงแต่ว่า การเสวยอารมณ์ มีความประณีตมากกว่า ความสุขอันนั้นเกิดจากฌาน ในสังคีตสูตรกล่าวถึงการเข้าถึงความสุข ๓ ประการคือ

(๑)สัตว์พวกที่ยังความสุขให้เกิดขึ้น ๆ แล้วย่อมอยู่เป็นสุข เช่น พวกเทพพรหมกายิกา (๒)สัตว์พวกที่อ้อมเอิบบริบูรณ์ถูกต้องด้วยความสุขมีอยู่ สัตว์เหล่านั้น บางคราวเปล่งอุทานในที่ไหน ๆ ว่า สุขหนอ ๆ ดังนี้ เช่นพวกเทพเหล่าอาภัสสร (๓)สัตว์พวกที่อ้อมเอิบบริบูรณ์ถูกต้องด้วยความสุขมีอยู่ สัตว์เหล่านั้น สันโดษ เสวยความสุขทางจิตอันปราณีตเท่านั้น เช่นเทพเหล่าสุกัณหา^{๑๙๒}

^{๑๙๐} ส.ป.๑/๒๔๐

^{๑๙๑} ป.สุ.๒/๓๒๑-๒

^{๑๙๒} ที.ปา๑๑/๒๒๘/๒๓๐

ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ได้กล่าวถึงอายตนะ ผัสสะและการเสวยอารมณ์ของเทวดาชั้นพรหมที่มีความแตกต่างกัน จากสัตว์ในกามาวจรว่า ในรูปภพ มีอายตนะ ๓ เป็นปัจจัยให้มีผัสสะ ๓ ๑ เป็นปัจจัยให้มีเวทนา ๓ ๑ เป็นปัจจัยให้มีตัณหา ๓ ในรูปภพมีอายตนะ ๑ ๑ เป็นปัจจัยให้มีผัสสะ ๑ ๑ เป็นปัจจัยให้มีเวทนา ๑ ๑ เป็นปัจจัยให้มีตัณหา ๑^{๑๓๓} ฎีกาสารัตถที่ปณิธิบายเพิ่มเติมว่า อายตนะ ๓ คือ (๑)ตา (๒)หู (๓)ใจ ในพรหมโลกนั้น ไม่มีอายตนะ ๓ คือ จมูก ลิ้น กาย ผัสสะ ๓ คือการสัมผัสทางตา หู ใจ เวทนา ๓ คือ เวทนาทางตา หู ใจ ตัณหา ๓ คือ (๑)รูปตัณหา ตัณหาในรูป (๒)สัทตตัณหา ตัณหาในเสียง (๓) รัสมตัณหา ตัณหาในธรรมารมณ์ ในรูปภพมีอายตนะ ๑ คือ มนอายตนะ มีผัสสะ ๑ คือ มโนสัมผัส ผัสสะ มีเวทนา ๑ คือ มโนสัมผัสสาเวทนา มีตัณหา ๑ คือ รัสมตัณหา^{๑๓๔}

พรหม คือบุคคลที่ได้มานานมาก่อน หลังจากตายแล้ว จึงได้เข้าถึงพรหมโลก ด้วยฉานจิตที่ยังไม่เสื่อม พรหมโลกนั้น ท่านแบ่งเป็น ๒๐ ชั้น เป็นรูปาวจรภูมิ ๑๖ อรูปาวจร ๔ ด้วยอำนาจตามลำดับชั้นของฉาน บุคคล เมื่อเข้าถึงพรหมชั้นใด ก็ด้วยอำนาจตามชั้นที่ตนได้บรรลุมา พรหมโลกทั้ง ๒๐ ชั้นนั้น ในพระบาลีธรรมจักกัปปวัตตนสูตร และธรรมททยวิงค์ ก็มีกล่าวถึงพรหมทั้ง ๒๐ ชั้น แต่พระอนุชฎาจารย์ จัดตามลำดับของพรหมที่มีอายุน้อยไปหามากคือ

ปฐมฉานภูมิ ๓

(๑)พรหมปารีสัชชา	พรหมผู้เป็นบริวารของมหาพรหม
(๒)พรหมบุโรหิตา	พรหมผู้เป็นที่ปรึกษาของมหาพรหม
(๓)มหาพรหมา	พรหมผู้ได้รับการนับถือจากพรหมสองชั้นที่ต่ำกว่า

ทุติยฉานภูมิ ๓

(๔)ปริตตภา	พรหมผู้มีรัศมีเพียงเล็กน้อย

^{๑๓๓} สมนต๑/๑๑๗

^{๑๓๔} สภา.ที.๑/๑๖๓/๓๔๐

- (๕) อัปปมาณภาภ พรหมผู้มีรัศมีหาประมาณมิได้
 (๖) อาภัสสรา พรหมผู้มีรัศมีชานออกจากกาย

ตติยฉานภุมิ ๓

- (๗) ปริตตสุภา พรหมผู้มีรัศมีงามเพียงเล็กน้อย
 (๘) อัปปมาณสุภา พรหมผู้มีรัศมีงามหาประมาณมิได้
 (๙) สุภิกินหา พรหมผู้มีรัศมีงามล้วน

จตุตถฉานภุมิ ๒

- (๑๐) เวหัพผลา พรหมผู้ได้รับผลอันเกิดจากฉานอันสูง
 (๑๑) อสัณญีสัตว์ พรหมผู้ระงับความรู้สึกได้ด้วยกำลังฉาน

สุทธาวาสภุมิ ๕

- (๑๒) อวิหา พรหมผู้ไม่มีความเสื่อมจากความสุข
 (๑๓) อตปปา พรหมผู้ไม่มีความเดือดร้อน
 (๑๔) สุทัสสา พรหมผู้งามน่าทรรศนา
 (๑๕) สุทัสสี พรหมผู้ได้เห็นอริยสัจธรรมได้ดียิ่งขึ้น
 (๑๖) อกนิฏฐา พรหมผู้เป็นใหญ่สูงสุด

อรุปาวจรภุมิ ๔

- (๑๗) อากาธานัญญาตณภุมิ ชั้นของพรหมผู้ได้อากาธานัญญาตณฉาน
 (๑๘) วิญญาณัญญาตณภุมิ ชั้นของพรหมผู้ได้วิญญาณัญญาตณฉาน
 (๑๙) อากิญจัญญาตณภุมิ ชั้นของพรหมผู้ได้อากิญจัญญาตณฉาน
 (๒๐) เนวสัณญานาสัณญาตณภุมิ ชั้นของพรหมผู้ได้เนวสัณญานาสัณญาตณฉาน^{๑๙๕}

ชื่อของพรหมโลกแต่ละชั้น ล้วนมีความหมายบอกถึงความเป็นอยู่ของเทวดาชั้นพรหมแต่ละชั้นเป็นอย่างไร อีกประการหนึ่ง ในพระบาลี อรรถกถาและฎีกากกล่าวถึงพรหมทุกชั้นในเชิงบรรยายถึงด้าน อายุ ผิวพรรณรัศมี ความสุข กำลัง และอำนาจเป็นส่วนมาก และคำที่ใช้เรียกแทนพรหมชั้นนั้น ๆ อรรถกถาและฎีกาอธิบายก็เป็นการตั้งวิเคราะห์โดยมาก ซึ่งการตั้งวิเคราะห์นั้น ก็เป็นการอธิบายลักษณะกลัวจะผิดพระพุทธพจน์นั่นเอง ดังนั้น การอธิบายถึงพรหมแต่ละชั้น จึงไม่มีรายละเอียดมากนัก พรหมบางชั้นในพระบาลีก็กล่าวแต่เพียงชื่อ ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ ไม่มี

๑) พรหมปารีสัชชา

ในฎีกาหมานิทานสูตร สัตตกนิบาตอังคตตรนิกาย ท่านให้ความหมายเทวดาชั้นพรหมปารีสัชชาว่า

พรหมชั้นที่ ๑ นี้ เป็นพรหมที่เป็นบริวารรับใช้ท้าวมหาพรหม มีผิวพรรณรัศมี มีความสุข และอายุน้อยกว่าท้าวมหาพรหม เพราะได้เจริญปฐมมานมาเล็กน้อย ในธรรมททยวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ผู้ได้เจริญปฐมมานมาเพียงเล็กน้อย จึงเกิดเป็นพรหมปารีสัชชา^{๑๙๖}

ในอปราภิฎฐิตสูตร ปรากฏความถึงพรหมปารีสัชชาว่า

มหาพรหม ใช้พรหมปารีสัชชะองค์หนึ่ง ให้ไปหาพระมหาโมคคัลลานะ เพื่อถามว่า มีพระสาวก รูปอื่น ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากเหมือนพระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหากัปปินะ พระอนุรุทธะ ยังมีอยู่อีกไหม? พรหมปารีสัชชะองค์นั้น ได้หายจากพรหมโลกมาปรากฏตัวเบื้องหน้า พระมหาโมคคัลลานะ ใ้หัวพระเถระ เรียนถามได้ความว่า

^{๑๙๖} อภิ. วิ. ๓๕/๑๑๐๗/๕๗๐

ยังมีพระสาวกรูปอื่น ๆ ผู้ได้วิชา ๓ มีฤทธิ์รู้ใจผู้อื่น เป็นพระอรหันต
 ชีณาสพอีกมาก พรหมปารีสัชชานั้น ได้นำความนั้น มากราบ
 ทูลต่อมหาพรหม มหาพรหมชื่นชมต่อคำพูดนั้น เป็นอย่างมาก^{๑๙๗}

อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ อธิบายว่า พรหมปารีสัชชานี้ รับใช้พรหมเหมือน
 ภิกษุหนุ่มและสามเณรถือห่อของพระเถระณะนั้น^{๑๙๘} ปรีสายั กวาติ ปารีสัชชา
 เทวดาชั้นพรหมเหล่าใด มีในบริษัท เหตุนั้น เทวดาชั้นพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า
 ปารีสัชชา (พรหมเป็นบริษัท) มหาพรหมุโน ปารีสัชชา ตสฺส ปรีจาริกภูฏาเน
 จิตตุดาติ พุรหมปารีสัชชา เทวดาชั้นพรหมเหล่าใด เป็นบริษัทของมหาพรหม
 เพราะดำรงอยู่ในฐานะเป็นของรับใช้มหาพรหมนั้น เหตุนั้น เทวดาชั้นพรหมเหล่า
 นั้น จึงชื่อว่า พรหมปารีสัชชา^{๑๙๙} อรรถกถาวิภังคตั้งวิเคราะห์ว่า มหาพรหมานัน
 ปารีสัชชา ปรีจาริกวาติ พุรหมปารีสัชชา เทวดาชั้นพรหมเหล่าใด เป็นบริษัท
 คือ เป็นคนรับใช้ของมหาพรหมทั้งหลาย เหตุนั้น เทวดาชั้นพรหมเหล่านั้น จึงชื่อ
 ว่า พรหมปารีสัชชา

๒) พรหมบุโรหิต

เป็นพรหมชั้นที่ ๒ ในพรหมปฐมฌานภูมิ มีสถานภาพเป็นบุโรหิตคือที่
 ปรีक्षाในกิจการทั้งหลายของมหาพรหม มีผิวพรรณรัศมี ความสุข และอายุมาก
 กว่าพรหมปารีสัชชา แต่น้อยกว่าท้าวมหาพรหม ในธรรมหทัยวิภังคกล่าวไว้ ผู้ได้
 เจริญปฐมฌานมาพอปานกลาง จึงได้เกิดเป็นพรหมบุโรหิต ในคัมภีร์จักรวาทที่ปนี
 ได้อ้างถึงคัมภีร์ฎีกาต่าง ๆ ที่ได้ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายในเรื่องพรหมชั้นนี้ว่า ฎีกา
 มหาโควินทสูตร ฉกกนิบาตอังคตตรนิกายตั้งวิเคราะห์ว่า **รณฺเญ ทิฏฐธมฺมิก**

^{๑๙๗} ส.ส. ๑๕/๕๘๑-๕/๒๑๔-๕

^{๑๙๘} ส.ป. ๑/๒๐๒

^{๑๙๙} จกก.ที่. ๑๓๔

สมปรายิกตฤาณ ปุโรธานโต ปุเร ปเรส์ วิธานโต ปุโรหิตโต ชื่อว่าปุโรหิต เพราะนำหน้า คือดำรงอยู่เบื้องหน้าชนเหล่าอื่น ในประโยชน์ทั้งปัจจุบันและอนาคต ของพระราชา ในฎีกามหาหนิทานสูตรตั้งวเคราะห์ว่า มหาพรหมุโน ปุโรหิตฎฐาเน ฐูปิตาติ พรหมปุโรหิตา^{๒๐๐} เทวดาชั้นพรหมเหล่าใด ได้รับแต่งตั้งในฐานะเป็น ปุโรหิต ของมหาพรหม เหตุนั้น เทวดาชั้นพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหมปุโรหิต ในอรรถกถาวิภังค์ตั้งวเคราะห์ว่า เตสํ ปุโรหิตกาเว ฐิตาติ พรหมปุโรหิตา^{๒๐๐} เทวดาชั้นพรหมเหล่าใด ดำรงอยู่ในความเป็นปุโรหิต ของมหาพรหมเหล่านั้น เหตุ นั้น เทวดาชั้นพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหมปุโรหิต

๓) มหาพรหม

เป็นชั้นที่ ๓ ในพรหมปฐมฌานภูมิ คำว่า มหาพรหมนี้ มิใช่เป็นท้าว มหาพรหมทุกองค์ ในพรหมชาลสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึง พรหม มหาพรหม ผู้ ได้อุบัติขึ้นก่อนพรหมอื่น ๆ ในพรหมโลกชั้นปฐมฌาน ที่เพิ่งเริ่มก่อตัวเป็นพรหมโลก ชั้นปฐมฌานขึ้นใหม่ หลังจากถูกไฟบรรลัยกัลป์เผาไหม้ เป็นผู้มีความคิดว่า

ตนเป็นพรหม มหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประ เสริฐเป็นผู้มีอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์เกิดแล้ว และกำลังเกิด สัตว์เหล่านี้เราเนรมิตขึ้น เพราะท้าวมหาพรหมองค์นี้ ได้อุบัติขึ้น ก่อนใครอื่นทั้งหมด ปรรารถนาให้มีสัตว์อื่น ๆ อุบัติขึ้นตามมาภาย หลัง ต่อมามีสัตว์อื่นอุบัติขึ้นตามความคิดของท้าวมหาพรหมองค์ นี้ และพรหมอื่น ๆ ก็เข้าใจว่า พวกตน...ท้าวมหาพรหมเป็นผู้ เนรมิตสร้างมา เพราะพวกเราได้เห็นท้าวมหาพรหมเกิดขึ้นก่อน

^{๒๐๐} จกุก.ที.๑๓๔

^{๒๐๑} สม.วิ.๖๘๕

แต่พวกเราเกิดขึ้นทีหลัง^{๒๐๒}

ส่วนมหาพรหมอื่น ๆ ที่อุบัติขึ้นภายหลัง ก็มีคำว่า มหา นำหน้า เพื่อให้มีความต่างกันจากพรหมปารีสัชชาและพรหมบุโรหิต และมหาพรหมอื่น ๆ ก็มีบริวารอยู่เหมือนกัน ในเรื่องนี้สันนิษฐานได้ว่า พรหมที่อุบัติขึ้นก่อนเขาทั้งหมด เป็นท้าวมหาพรหม ในฐานะเป็นผู้เกิดขึ้นก่อน ดังนั้นในคัมภีร์จักรวาฬที่ปนี ท่านผู้รจนาก็ได้อ้างถึงอรรถกถาและฎีกาทั้งปวงใช้คำว่า มหาพรหมุโน ปารีสัชชา มหาพรหมุมาโน ปารีสัชชา^{๒๐๓} บริวารของท้าวมหาพรหม บริวารของมหาพรหมทั้งหลาย ตามความที่อ้างมานี้ ก็หมายถึง พรหมที่เป็นบริวารของท้าวมหาพรหมก็มี พรหมที่เป็นบริวารของมหาพรหมอื่น ๆ ก็มี คำว่า มหาพรหม อรรถกถาวิภังค์ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายว่า วณฺณวณฺตตาย เจว ทีมายุกตาย จ มหนฺโต พุรฺหุมาติ มหาพรฺหุมา^{๒๐๔} พรหมชื่อว่า เป็นใหญ่เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณ และเพราะเป็นผู้มีอายุยืน เหตุนั้น จึงชื่อว่า มหาพรหม คัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีตั้งวิเคราะห์ว่า วณฺณวณฺตตาย เจว ทีมายุกตาทิหิ จ พุรฺหุมาปารีสัชชาทีหิ มหนฺตา พุรฺหุมาโนติ มหาพรฺหุมาโน^{๒๐๕} พรหมทั้งหลายอันพรหมปารีสัชชาเป็นต้นบูชาแล้ว ด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณ และด้วยความเป็นผู้มีอายุยืนเป็นต้น เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า มหาพรหม บางครั้ง ท่านใช้คำว่า พรหม แทนมหาพรหมอย่างเช่นในอปราชิตปฏิสสูตร ท่านใช้คำว่า อถ โข โส พุรฺหุมา อญฺญตรํ พุรฺหุมาปารีสชฺชํ อามนฺเตสิ ครั้งนั้นแล พรหมนั้น เรียกพรหมปารีสัชชะองค์หนึ่ง และเมื่อพิจารณาตามความพระสูตรนี้ คำว่า พรหม นั้นมิใช่ท้าวมหาพรหมที่มีผิวพรรณรัศมียิ่งใหญ่ที่สุดแต่เพียงองค์เดียว เพราะท่านใช้คำว่า อญฺญตรสฺส พุรฺหุมาโน หมายถึงพรหม

^{๒๐๒} ที.สี.๘/๓๑/๒๓-๔

^{๒๐๓} จกฺก.ที.๑๓๕

^{๒๐๔} สม.วิ.๖๘๕

^{๒๐๕} สงฺคห.ฎีกา.๑๕๘

องค์ใดองค์หนึ่ง ในบรรดาพรหมในปฐมฉานภูมิ^{๒๐๖} และคำว่า พรหม นี้ ท่านให้ความหมายตามหลักวิเคราะห์ในคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีอย่างชัดเจนว่า **เตหิ เตหิ ฉานาเทหิ คุณวิเสสสิ พุทธิตา ปริวุธธาติ พุรหฺมาโน**^{๒๐๗} เทวดาเหล่าใดเจริญ คือ รุ่งเรือง ด้วยคุณวิเศษทั้งหลายมีฉานเป็นต้นนั้น ๆ เหตุฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า พรหม คำอธิบายนี้ เป็นการบ่งบอกถึงพรหมมีความต่างกับพวกเทวดาชั้นกาวจรอยู่มาก เพราะเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยคุณวิเศษมีฉานเป็นต้น พรหมในปฐมฉานทั้ง ๓ อยู่ในพื้นพรหมโลกพื้นเดียวกัน เพียงแต่มีอายุ ฝีมือพรณ ความสุขต่างกัน มีวิมานต่างกัน ในเรื่องวิญญาณฐิติ ๗ มีข้อความกล่าวถึง พรหมปฐมฉานนี้ว่า เป็นประเภทสัตว์ผู้มีกายต่างกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน^{๒๐๘} ในธรรมททยวิภังค์ อรรถกถา^{๒๐๙} และอภิธรรมวิภาวินีฎีกา^{๒๑๐} อธิบายตรงกันว่า พรหมในปฐมฉานทั้ง ๓ ประเภทนี้ อยู่ในพื้นพรหมโลกเดียวกัน เพียงแต่เสวยความสุขต่างกัน

๔) ทุตติยฉานภูมิ

พรหมโลกในชั้นทุตติยฉานภูมินี้ ตั้งอยู่สูงห่างจากพรหมโลกปฐมฉานภูมิไป ๒,๑๘๖,๔๐๐ โยชน์^{๒๑๑} พรหมชั้นนี้มี ๓ ประเภทคือ (๑)ปริตตภาภา (๒)อปปมาณสุภา (๓)อาภัสสวา สาเหตุที่ทำให้พรหมชั้นนี้ต้องแบ่งเป็น ๓ ประเภท ก็ด้วยการบำเพ็ญฉานมาได้ไม่เท่ากัน มีรัศมีอานุภาพไม่เท่ากัน ท่านที่ได้บำเพ็ญฉานมาประณีตกว่า ย่อมมีศักดาอานุภาพมากกว่า ในธรรมททยวิภังค์มีข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ได้เจริญทุตติยฉานมาเล็กน้อย จึงเกิดเป็นพรหมปริตตภา ผู้ได้เจริญ

^{๒๐๖} ส.ส. ๑๕/๕๗๓-๘๑/๒๑๑-๔

^{๒๐๗} สงคห.ฎีกา.๑๕๘

^{๒๐๘} ที.ปา.๑๑/๓๓๕/๒๖๕ อัง.สตุตทก.๒๓/๔๑/๔

^{๒๐๙} สม.วิ.๖๘๕

^{๒๑๐} สงคห.ฎีกา.๑๕๘

^{๒๑๑} จกุก.ที.๒๐๖

ทุติยฉานมาพอปานกลาง จึงเกิดเป็นพรหมอัปมาณภา ผู้ได้เจริญทุติยฉานมา
 อย่างประณีต จึงได้เกิดเป็นพรหมอาภัสสรา^{๒๑๒} คัมภีร์จักรวาฬที่ปนี ท่านผู้จนาได้
 ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายพรหมแต่ละชั้นในทุติยฉานภูมินี้ว่า อากาสุเรติ ปรีตดา
 อากา เอเตสหนติ ปรีตดาภา รัศมีของพรหมเหล่านี้ น้อยกว่าพรหมอาภัสสรา เหตุ
 นั้น พรหมเหล่านี้ ชื่อว่า ปรีตดาภา อปฺปมาณภา อากา เอเตสหนติ อปฺปมาณภา
 รัศมีของพรหมเหล่านี้ไม่มีประมาณ เหตุนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่าอัปมาณภา^{๒๑๓}
 อรรถกถาทั้งหลายมีอรรถกถาหानิทานสูตรเป็นต้น ให้ความหมายพรหมชั้น
 อาภัสสรา โดยการตั้งวิเคราะห์ว่า ทณฺฑทอฏฺกกาย อจฺจ วิย เอเตส สรรีโต อากา
 ฉินฺทิตฺวา ฉินฺทิตฺวา ปตฺนฺตี วิย สรติ วิสุสฺรตีติ อากาสุสรา รัศมี เป็นเหมือน
 ตัด ๆ ตกไป แผ่ชานออก คือ พุ่งออกจากร่างกายของพรหมเหล่านี้เหมือนเปลว
 เพลิงจากคบเพลิง เหตุนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อาภัสสรา^{๒๑๔} ในคัมภีร์
 อภิธรรมวิภาวินีฎีกาให้ความหมายว่า รัศมีแผ่ชานออก คือ พุ่งออกจากกายทุกส่วน
 เหมือนสายฟ้าแลบในยามมีฝน^{๒๑๕} เพราะพรหมเหล่านี้ มีชั้นธันดานอันเกิดจาก
 ฉานอันมีปีติ

สถานภาพของพรหมชั้นนี้ ย่อมมีเหมือนพรหมในชั้นปฐมฉาน เพราะแบ่ง
 เป็น ๓ ประเภทเหมือนกัน คือ

พรหมปรีตดาภา อยู่ในฐานะเหมือน พรหมปาริสาชชา
 พรหมอัปมาณภา-----พรหมปุโรหิตา
 พรหมอาภัสสรา -----มหาพรหมา

๕) ตติยฉานภูมิ

^{๒๑๒} อภิ.วิ.๓๕/๑๑๐๗/๕๗๐

^{๒๑๓} จกฺก.ที.๑๓๕

^{๒๑๔} สฺ.วิ.๒ /๑๔๑

^{๒๑๕} สจฺค.ฎีกา.๑๕๘

พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากชั้นทุติยฌานภูมิ ๒,๕๓๖,๘๐๐ โยชน์^{๒๑๖} เหล่าพรหมผู้อาศัยอยู่บนพรหมโลกชั้นนี้ มีรัศมีงดงามมากแบ่งเป็น ๓ ประเภทตาม ที่มีอายุ ผิวพรรณรัศมี ความความสุข อำนาจที่มาก น้อย ไม่เท่ากัน สาเหตุที่เป็น เช่นนี้ ก็ด้วยได้เจริญฌานมาได้ความละเอียดในฌานไม่เท่ากัน ในธรรมหทัยวิภังค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ได้เจริญตติยฌานมาน้อย จึงเกิดเป็นพรหมปริตตสุภา ผู้ได้เจริญตติยฌานมาปานกลาง จึงเกิดเป็นพรหมอัปปรมาณสุภา ผู้ได้เจริญตติยฌานมาอย่างประณีต จึงเกิดเป็นพรหมสุภิกิณหา^{๒๑๗} คัมภีร์จักรวาททีปนี รวบรวม คำอธิบายจากฎีกาต่าง ๆ ซึ่งให้ความหมาย คำว่า สุภา ว่า งดงาม รัศมีอันงดงาม เป็นรัศมีที่แผ่ออกเป็นกลุ่มทึบ ไม่แยกกัน หนึ่งไม่ไหวๆ ปริตตสุภา สุภา เอเตสนหติ ปริตตสุภา รัศมีอันงดงามเพียงเล็กน้อยของพรหมเหล่านี้ เหตุนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า ปริตตสุภา^{๒๑๘} อปปรมาณ สุภา เอเตสนหติ อปปรมาณสุภา รัศมีอันงดงามไม่มีประมาณ ของพรหมเหล่านี้ เหตุนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อัปปรมาณสุภา^{๒๑๙} สุภณ โอภิณณวิภิณณ สุภณ สรีรปุปภาวณณ เอกขนา สุวณณ มนุษุสาย ฐูปิตสมุพชชลิตกาณจนปิณทสสุสิริกาติ สุภิกิณหา พรหมผู้มีกายอันหนาแน่นไปด้วยรัศมีอันงดงาม คือเป็นผู้หนาที่บไปด้วยผิวพรรณรัศมีกายอันงดงาม ได้แก่ เป็นผู้มีสิริเหมือนก้อนทองอันรุ่งเรืองที่วางไว้ในตู้ทอง เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สุภิกิณหา^{๒๒๐} อรรถกถาหมานิทานสูตรเป็นต้น อธิบายว่า รัศมีของพรหมชั้นนี้แผ่ชานไปไม่ขาดช่วงเหมือนพวกพรหมอาภัสสรา^{๒๒๑} พรหมทั้ง ๓ ประเภทในตติยฌานนี้ มีสถานภาพเหมือนพรหมในปฐมฌานคือ แบ่งฐานะกัน เป็น ๓ ระดับ

^{๒๑๖} จกุก.ที.๒๐๖

^{๒๑๗} อภิ.วิ.๓๕/๑๑๐๗/๕๗๐

^{๒๑๘} จกุก.ที.๑๓๖

^{๒๑๙} สม.วิ.๖๘๕

^{๒๒๐} สม.วิ.(หน้าเดียวกัน)

^{๒๒๑} ป.สุ๑/๔๘

พรหมปริตตสุภา	มีฐานะเหมือน	พรหมปาริสาชชา
พรหมอัปป์มาณสุภา	-----	พรหมบุโรหิตา
พรหมสุภากินหา	-----	มหาพรหมมา

๖) จตุตถฌานภูมิ

พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไป จากพรหมโลกตติยฌานภูมิ ๒,๘๘๗,๒๐๐ โยชน์^{๒๒๒} ท่านผู้ได้ฌานที่ ๔ แล้ว ย่อมเป็นฐานให้ได้เกิดในภพ ภูมิที่มีสภาพต่างกัน ถึง ๑๑ ประเภทด้วยกัน ทั้งนี้ เพราะฌานที่ ๔ เป็นฐานที่จะก้าวขึ้นสู่อภิญญา ๖ ความเป็นอสังขณีสัตว์ หรือ สัญญาเวทียตนิโรธได้ ในวิสุทธิมรรคได้อ่างพระพุทธรูป พจนินทนิทนาย สิลขันธวรรค พร้อมทั้งอธิบายถึงการเจริญอภิญญา ๖ ว่า ต้องได้ ฌานที่ ๔ ก่อนแล้ว จึงจะเจริญอภิญญาได้^{๒๒๓} ในธรรมหทัยวิภังค์ พระพุทธองค์ตรัสว่าผู้ได้ฌานที่ ๔ แล้ว บางพวกไปเกิดเป็นเหล่าเทพอสัญญีสัตว์ บางพวกไปเกิดเป็นพรหมเวทีย์ผลา บางพวกไปเกิดเป็นพรหมอวิหา บางพวกไปเกิดเป็นพรหมอดัปปา บางพวกไปเกิดเป็นพรหมสุทัสสา บางพวกไปเกิดเป็นพรหมสุทัสสี บางพวกไปเกิดเป็นพรหมอกนิฏฐา บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงอาสนัญจายตนภพ บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ บางพวกไปเกิดเป็นเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เพราะอารมณ์ต่างกัน มนสิการต่างกัน ฉันทะต่างกัน ปณิธิต่างกัน อธิโมกข์ต่างกัน อภินิหารต่างกัน ปัญญาต่างกัน^{๒๒๔} อรรถกถาธรรมทวิภังค์ อธิบายว่า อารมณ์ต่างกัน คือ บางคนเจริญฌานมีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ ฯลฯ บางคนมีโอทาคกสิณ เป็นอารมณ์ มีฉันทะต่างกัน คือบางคนมีความพอใจในปฐมวิกสิต ฯลฯ บางคนมีความพอใจในโอทาคกสิณ มีปณิธิต่างกัน คือ บางคนทำความปรารถนาในปฐมวิกสิต ฯลฯ บางคนทำความปรารถนาในโอทาคกสิณ มีอธิโมกข์ต่าง

^{๒๒๒} จกก.ที.๒๐๖

^{๒๒๓} วิสุทธิ.๒/๒๐๐

^{๒๒๔} อภ.วิ.๓๕/๑๑๐๗/๕๗๑

กันคือ บางคนน้อมใจไปในปฐวีกสิณ ๗๘ ๙ บางคนน้อมใจไปในโอทาทกสิณ มีอภินิหารต่างกัน คือ บางคนทำจิตให้มุ่งไปในปฐวีกสิณ ๗๘๙ บางคนทำจิตให้มุ่งไปในโอทาทกสิณ มีปัญญาต่างกัน คือ บางคนมีปัญญากำหนดปฐวีกสิณ๗๘๙ บางคนมีปัญญากำหนดโอทาทกสิณ พระพุทธรูปของคฤหัสถ์และมนสิการไว้เป็นส่วน เบื้องต้น ฉันทะ ปณิธิ อธิโมกข์ และอภินิหาร ย่อมเป็นไปในอัมปนาบ้าง อุปจาร บ้าง ส่วนปัญญาพระพุทธของคฤหัสถ์ว่า เป็นมิสสกะคือเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ^{๒๒๔} พรหมโลกชั้นนี้ มี ๒ ประเภทที่อยู่ในชั้นเดียวกันคือ (๑)เวหปุผลา (๒)อสนัญีสุตตา ฎีกาอภิธรรมวิภาวีนีตั้งวิเคราะห์ว่า ฌานุปภาวนิพพุตต์ วิปุลล์ ผลเมเตสนุติ เวหปุผลา^{๒๒๖} ผลอันไพบุลย์ อันเกิดจากอานูภาพแห่งฌาน ของพรหมเหล่านี้ มี อยู่ เหตุฉะนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า เวหปุผลา ก็ด้วยเป็นการแสดงถึงผลอันไพบุลย์ อันเกิดจากการได้ฌานชั้นที่ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นการได้สมาธิชั้นสูง ย่อมได้รับผลคือ ความมั่นคงในสมาธิอันละเอียด จิตมั่นคง แน่วแน่ ไม่หวั่นไหว

๗) อสังญีสัตว์

พรหมประเภทนี้ เป็นพรหมที่ไม่มีสัญญาคือความรู้สึกรู้ตัว ที่เป็นเช่นนี้ ก็ด้วย ผลสืบเนื่องมาจากการภาวนาในครั้งเจริญฌาน มีสมณะพรหมณ์บางพวก รังเกียจ จิตของตน ที่ต้องรับรู้สิ่งต่าง ๆ ดังนั้น หลังจากได้ฌานที่ ๔ แล้ว จึงพากเพียรเพื่อทำ จิตของตนให้ดับไป หรือเพื่อไม่ให้มีต่อไป หลังจากตายไปก็เข้าถึงพรหมโลกอสัญญี สัตว์ อรรถกถาธรรมหทัยวิงค์ อธิบายว่า สมณะพรหมณ์บางพวก บวชในลัทธิ ต่าง ๆ เห็นโทษในจิตว่า เพราะอาศัยจิต จึงเกิดความยินดี ยินร้ายและความหลง ใหล จึงพยายามทำความรู้สึกในการให้หมดความยินดีในสัญญา กระทำในใจว่า ความเป็นผู้ไม่มีจิต เป็นสิ่งที่พอใจ และนั่นเป็นนิพพานที่เห็นได้ในปัจจุบัน จากนั้น ก็พยายามเจริญสัญญาวิราคสมาบัติจนสำเร็จ หลังจากตายไปจึงไปเกิดในภพที่ไม่มี สัญญานั้น ในขณะที่เกิดนั้น มีแต่รูปอย่างเดียวเท่านั้นเกิดขึ้น เมื่อเกิดในอริยาบถยืน ก็ ยืนอยู่อย่างนั้น เมื่อเกิดในอริยาบถนั่ง ก็นั่งอยู่อย่างนั้น เมื่อเกิดขึ้นในอริยาบถนอน

^{๒๒๔} สม.วิ.๖๘๖

^{๒๒๖} สงคท.ฎีกา.๑๕๕

กินนอนอยู่อย่างนั้น เหมือนรูปจิตรกรรม ดำรงอยู่ในภพนั้นจนตลอด ๕๐๐ กัป พรหม
ชั้นเวฬุผลาและอสังขยสัตว์นี้ อยู่ในพื้นที่เดียวกัน แต่มีรัศมีสว่างสุกใสประณีตกว่า
กัน^{๒๒๗} ทั้งนี้ก็ด้วยการเจริญภาวนาที่ ๔ มาไม่เท่ากันคือเล็กน้อย ปานกลาง และ
ประณีต ในส่วนของอสังขยสัตว์ท่านไม่จัดเข้าในวิญญานจิตที่ ๔ ทั้งนี้ เพราะเป็น
สัตว์ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา แต่ท่านจัดเข้าในสัตตาวาสข้อที่ ๕ ในสัตตาวาส ๔
อสังขยสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา อภิธรรมวิภาวินี ตั้งวิเคราะห์ให้ความหมาย
ว่า นอกจากไม่มีสัญญาแล้ว อรูปชั้นอื่น ๆ นอกนั้นก็ไม่มีด้วย ทั้งนี้เพราะมีเพียง
การสืบทอดแห่งรูปที่เกิดจากภาวนาสารอกสัญญา **สญญาวิภาคภวานานิพพุตตา**
รูปสนหตติมตตตตตา นตติ สญญา ตัมมุขเน วุตตา เสสอรูปกฤษณา จ เอเตสนหติ
อสญญา เตเยว สตตาคติ อสญญสตตตา^{๒๒๘} สัญญาและอรูปชั้นที่เหลือที่ท่านยกเอา
สัญญานั้นเป็นสำคัญ ของพรหมเหล่านี้ ย่อมไม่มี เพราะเหลือเพียงความสืบทอดแห่ง
รูปที่เกิดจากการภาวนาสารอกสัญญา เหตุนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อสังขย
สัตตตา (สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา) สัตว์ผู้ไม่มีสัญญานั้นนั่นแหละ เหตุนั้น จึงชื่อว่า สัตว์
ผู้ไม่มีสัญญา เมื่อหมดอายุขัย รูปร่างของอสังขยสัตว์นั้น ก็อันตรธานหายไป กามา
วจรสัญญา ก็ปรากฏขึ้น^{๒๒๙}

ส่วนอรรถกถาพรหมชาลสูตร กล่าวว่า สมณะพราหมณ์ บางพวกบวชในลัทธิ
ต่าง ๆ ทำบิณฑบาตในวาโยกสิณ ทำภาวนาที่ ๔ ให้เกิดแล้วออกจากภาวนา เห็นโทษใน
จิตว่า “เมื่อมีจิต ย่อมมีทุกข์ เช่น มีการถูกตัดมือเป็นต้น และมีภัยทั้งปวง อย่าเอา
เลยกับจิตนี้ ความไม่มีจิตเป็นความสงบ” ครั้นเห็นโทษในจิตเช่นนี้แล้ว เป็นผู้มีความ
ไม่เสื่อม ตายไปแล้ว ไปเกิดในหมู่พรหมอสังขยสัตว์^{๒๓๐}

ในคัมภีร์จักรวาททีปนี อธิบายเพิ่มเติมโดยยกคัมภีร์ฎีกาพรหมชาลสูตรและ
อังกุตรนิกายมาอ้างว่า เพราะเหตุไร ในเรื่องนี้ ท่านจึงกล่าวแต่การบิณฑบาตในวาโย

^{๒๒๗} สงคห.ฎีกา ๑๕๙

^{๒๒๘} สงคห.ฎีกา(หน้าเดียวกัน)

^{๒๒๙} สม.วิ.๖๘๖

^{๒๓๐} ส.วิ.๑๕๑

กสิณเท่านั้น ทั้งนี้ ก็เพราะวาทะกสิณ เป็นธรรมชาติว่าง เป็นการสะดวกในการทำ
 อรูปสมาบัติ กล่าวคือ การสำรอกรูป ได้ง่าย ตรงกันข้ามกสิณที่เป็นรูป ย่อมทำให้ได้
 บรรลุรูปสมาบัติ กล่าวคือ การภาวนาเพื่อสำรอก รูปนั้นเอง^{๒๓๑}

๘) เหตุผลในการอุบัติขึ้นในพรหมโลก

การได้อุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นนั้น ๆ มีกฎเกณฑ์ในการอุบัติขึ้น ตามกำลัง
 ฌานที่ชำนาญบ้าง ความปรารถนาบ้าง การเข้าฌานในเวลาใกล้จะตายบ้าง เหตุ
 บังคับอื่นบ้าง อย่างเช่น เป็นพระอริยบุคคล อรรถกถาวิภังค์ อธิบายว่า จะกำหนด
 บุคคลผู้ได้สมาบัติ ๘ อย่างไร? กำหนดอยู่ที่ความคล่องแคล่ว (ในฌาน) บุคคลผู้ได้
 ฌานชำนาญในฌานใด ก็เกิดขึ้นด้วยฌานนั้น ถ้าหากชำนาญในฌานทั้งปวงจะ
 กำหนดเอาอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบคือ ความปรารถนา ผู้ได้ฌาน ปรารถนาจะเกิดใน
 ภพใด ก็เกิดในภพนั้น เมื่อไม่มีความปรารถนา จะกำหนดเอาอะไร เป็นเกณฑ์ คำ
 ตอบคือ ขึ้นอยู่กับการเข้าฌานในเวลาใกล้จะตาย ถ้าหากในเวลาใกล้จะตายไม่ได้เข้า
 ฌาน จะกำหนดอะไรเป็นเกณฑ์ คำตอบ การเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
 เป็นเกณฑ์ เพราะผู้ได้สมาบัติ ๘ นั้น ย่อมอุบัติขึ้นในพรหมโลกชั้นเนวสัญญานา
 สัญญายตนะ โดยส่วนเดียวแน่นอน บรรดาผู้ได้สมาบัติ ๘ เหล่านั้น พระโสดาบัน
 และพระสกทาคามีที่เกิดในรูปาวจรภพ ย่อมไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์นี้อีก ย่อม
 ปรีณิพพานในพรหมโลกนั้นนั่นเอง เพราะท่านเหล่านั้น ชื่อว่า ฌานอนาคามี (ผู้ไม่
 กลับมาได้ฌานอีก เพราะได้ฌานมาแล้วนั่นเอง) พระอริยสาวกที่เกิดในพรหมโลก ๔
 ชั้น ก็อุบัติในพรหมโลกชั้นนั้น (ซ้ำอีก) บ้าง อุบัติขึ้นในชั้นสูงขึ้นไปบ้าง ชั้นต่ำลงมา
 บ้าง^{๒๓๒} สำหรับปุถุชนผู้ได้ฌาน บางครั้งอาจพอใจในการกลับลงมาเกิดในพรหมโลก
 ชั้นต่ำกว่าที่ตนพอใจก็มี อย่างเช่น ครั้งไฟบรรลัยกัลป์ เผาใหม่โลกมนุษย์ จนถึง
 พรหมโลกชั้นปฐมฌาน สัตว์ทั้งหลายต่างก็บำเพ็ญฌานเพื่อไปเกิดในพรหมโลกชั้น

^{๒๓๑} จกท.ที.๑๘๒

^{๒๓๒} สม.วิ.๖๘๘

สูง มีทุติยฌานเป็นต้น แต่พอกาลนานไปพรหมโลกชั้นนั้น กลับปรากฏมีอีกครั้ง พรหมบางองค์ อาจะพอใจมาเกิดในพรหมโลกชั้นปฐมฌานที่ตนเคยอยู่มาก่อนก็มี

๙) พระอนาคามี ๕

ในส่วนของพระอนาคามีนั้น ท่านได้จำแนกไว้เป็น ๕ ประเภทคือ

(๑)อนตรปรินิพพายี ผู้ปรินิพพานในระหว่างคือเกิดในสุทธาวาส ภพใด ภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่ง (๒)อุปปหจฺจปรินิพพายี ผู้จวนจะถึง จึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งหนึ่งแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุ จึงปรินิพพาน (๓)อสงฺขารปรินิพพายี ผู้ปรินิพพาน โดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือปรินิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก (๔)สสงฺขารปรินิพพานยี ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูง คือ ปรินิพพาน โดยต้องใช้ความเพียรมาก (๕)อุทฺธโสโต อภินิฏฐคามี ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิษฐภพ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึงอกนิษฐภพแล้ว จึง ปรินิพพาน^{๒๓๓}

อรรถกถาติยเสขสูตร อธิบายเรื่องพระอนาคามีและสุทธาวาส ๕ ว่า พระอนาคามีมีอายุยังไม่ทันเลยครึ่งไปก็ปรินิพพาน มี ๓ ประเภทคือ

(๑)พระอนาคามี ผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัปแล้ว ก็บรรลุอรหัตผลในวันที่ยังเกิดนั่นเอง ถ้าหากไม่ได้บรรลุอรหัตผลในวันที่เกิด แต่บรรลุตอนผ่านไป ๑๐๐ กัปแรก พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า อันตรปรินิพพายี ประเภทที่ ๑

(๒)พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง ไม่สามารถบรรลุอรหัตผลได้อย่างนั้น แต่ได้บรรลุเมื่อผ่านไป ๒๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อันตรปรินิพพายี ประเภทที่ ๒

^{๒๓๓} อจ.ติก.๒๐/๕๒๘/๓๐๒

(๓) พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง แม้ผ่าน ๒๐๐ กัป ก็ยังไม่สามารถบรรลุอรหัตผลได้ ต่อเมื่อผ่านไป ๔๐๐ กัป จึงได้บรรลุพระอนาคามีนี้ชื่อว่า อันตราปรินิพพายีประเภทที่ ๓

นอกจากนี้ยังมีพระอนาคามีที่ได้เข้าถึงสุทธาวาสแล้ว ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในรูปแบบต่าง ๆ กันอีกคือ

พระอนาคามี ผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป ผ่านไป ๑๐๐ กัปแรก ก็บรรลุอรหัตผล พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า อุพหัจจปรินิพพายี แม้ในชั้นนัตปปา เป็นต้น ก็นัยนี้

พระอนาคามีผู้บรรลุอรหัตผล ด้วยจิตที่เป็นอสังขารเป็นอสังขโยค พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี

ส่วนพระอนาคามี ผู้อุบัติในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วบรรลุอรหัตผลด้วยจิตที่เป็นสังขารและเป็นสังขโยค พระอนาคามีนี้ชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี

พระอนาคามี ประเภทอุทฺธังโสโตท่านกำหนดไว้ ๔ ประเภท คือ

(๑) พระอนาคามี ผู้ได้บรรลุอนาคามีผลในโลกนี้แล้ว บังเกิดในชั้นสุทธาวาสมีชั้นอวิหาเป็นต้น ดำรงอยู่ในชั้นอวิหาจนจรตราบสิ้นอายุแล้ว ก็บังเกิดในสุทธาวาสชั้นสูง ๆ ขึ้นไปจนถึงชั้นนอกนิฏฐะ พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อุทฺธังโสโตอกนิฏฐคามี

(๒) พระอนาคามี ผู้บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาเป็นต้น แต่ไม่ปรินิพพานในสุทธาวาสนั้น ไปปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นสูงขึ้นไป แต่ไม่ถึงชั้นนอกนิฏฐะ พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า อุทฺธังโสโตนอกนิฏฐคามี

(๓) พระอนาคามี ผู้จุติจากโลกนี้แล้วบังเกิดในสุทธาวาสชั้นนอกนิฏฐะเลยทีเดียว พระอนาคามีนี้ชื่อว่า นออุทฺธังโสโตอกนิฏฐคามี

(๔) พระอนาคามี ผู้บังเกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่ง ในบรรดาสุทธาวาส ๔ ชั้น มีอวิหาเป็นต้น และปรินิพพาน ในสุทธาวาสชั้นนั้นแล พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า นออุทฺธังโสโตนอกนิฏฐคามี

ท่านแบ่งพระอนาคามีในสุทธาวาส ชั้นต่าง ๆ ดังนี้ คือ ในพรหมโลกชั้นอวิหามีพระอนาคามี อยู่ ๕ ประเภท คือ พระอนาคามีอันตราปรินิพพายี มี ๓๐กนิฏฐคามี มี ๑ พระอนาคามีอุปัจจปรินิพพายีมี ๑ พระอนาคามีทั้ง ๕ ประเภทนี้ แยกเป็น ๑๐ ประเภท คือ พระอนาคามีประเภทอสังขารปรินิพพายีมี ๕ พระอนาคามีประเภทสังขารปรินิพพายี อีก ๕ ในสุทธาวาสชั้นอตปปา เป็นต้น ก็มีจำนวนเท่ากัน แต่ในสุทธาวาสชั้นนอกนิฏฐะ พระอนาคามีประเภทอุทธรังโสโตไม่มี เพราะฉะนั้นในชั้นนอกนิฏฐะนั้น จึงมีพระอนาคามี ๘ คือ พระอนาคามีประเภทสังขารปรินิพพายีมี ๔ พระอนาคามีประเภทอสังขารปรินิพพายีมี ๔ รวมประเภทพระอนาคามีทั้งหมด ๔๘ ประเภท^{๒๓๔}

พระอนาคามีในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้น สามารถไปมาหาสู่กันได้ พระอนาคามีในสุทธาวาสชั้นต่ำสามารถขึ้นไปหาพระอนาคามีในสุทธาวาสชั้นสูงได้ ในมหาปทานสูตร มีข้อความกล่าวถึงว่า พระผู้มีภาคเจ้าทรงขึ้นไปหาพรหมชั้นอวิหาแล้ว พรหมเหล่านั้นแวดล้อมเข้าไปหาพรหมอตปปา พรหมเหล่านั้นแวดล้อม ทรงเข้าไปหาพรหมสุทิสสา พรหมเหล่านั้นแวดล้อมทรงเข้าไปหาพรหมสุทิสสี พรหมเหล่านั้นแวดล้อมทรงเข้าไปหาพรหมอกนิฏฐะ

พรหมสุทธาวาสเหล่านั้น บางพวกได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีต บางพวกได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาพระพุทธเจ้าของเรา^{๒๓๕}

๑๐) พรหมชั้นสุทธาวาส ๕

ยังมีพรหมโลกอีก ๕ ชั้น อันเป็นโลกสำหรับเป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว บุคคลผู้บริสุทธิ์นั้น หมายถึง ท่านผู้บริสุทธิ์ไม่มีบาปหรือบุญ เป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลส ปราศจากความกำหนัดในกาม ละโทสะได้ขึ้นไป ก็คือพระอนาคามี และพระอรหันต์นั่นเอง บุคคลอื่นแม้จะได้ฌานที่ ๔ ในจตุกกนัย ฌานที่ ๕ ในปัญจกนัยก็ตามก็ไม่อาจจะขึ้นไปเกิดในพรหมสุทธาวาสได้ ฎีกาอภิธรรมวิภาวิณี ได้อธิบายว่าสถานที่อยู่ของเหล่าท่านผู้บริสุทธิ์คือ พระอนาคามีและพระอรหันต์นั้นแหละ เหตุนี้

^{๒๓๔} มโน.ป.๒/๒๔๔

^{๒๓๕} ที่.มหา.๑๐/๕๕/๕๗-๖๓

จึงชื่อว่าสุทธาวาส อนนยปฏิมาภาวโต วา สุทฺโธ อวาโส เอเตสนฺติ สุทฺธาวาสา
 อีกอย่างหนึ่ง สถานที่อยู่ของท่านเหล่านี้ ชื่อว่าบริสุทธ์ เพราะไม่มีความยินดีในกิเลส
 และปฏิมะ (ความโกรธกระทบกระทั่ง) เหตุนั้น ท่านเหล่านี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้มีสถานที่
 อยู่อันบริสุทธ์ เตสมฺปิ นีวาสา ภูมิ สุทฺธาวาสา ภูมิอันเป็นที่อยู่แห่งของท่านเหล่านี้
 นั้น จึงชื่อว่าสุทธาวาส ในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้นนั้นทั้งหมด ย่อมหาปุถุชน พระโสดาบัน
 และพระสกทาคามีไม่ได้^{๒๓๖} เหตุผลที่ท่านจำแนกพรหมชั้นสุทธาวาสมี ๕ ชั้น ก็
 ด้วยข้อแตกต่างกันในเรื่องการอบรมอินทรีย์ ๕ แก่งล้าไม่เท่ากัน ในคัมภีร์
 อภิธรรมวิภาวินี อธิบายว่า พระอนาคามีทั้งหลายเจริญปัญญาจนฉาน แม้ทั้ง ๓ อย่าง
 ในกาลเป็นปุถุชนเป็นต้น หรือแม้ภายหลังแล้ว จึงเกิดในสุทธาวาส ๕ ตามลำดับแห่ง
 ความต่างกันแห่งอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น^{๒๓๗} และสุทธาวาสภูมินี้ มิได้มีอยู่ตลอด
 กาลทั้งปวง เหมือนพรหมโลกชั้นอื่น ๆ มีอยู่เฉพาะเวลาที่พระอริยบุคคลชั้น
 อนาคามีไปอุบัติเท่านั้น เวลานอกนั้น พรหมโลกสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้นนี้ ย่อมไม่
 ปรากฏ เป็นอันว่า สุทธาวาสภูมิ เป็นโลกสำหรับท่านผู้บริสุทธ์เท่านั้น ในข้อนี้
 พระอรรถกถาจารย์ ให้เหตุผลในคัมภีร์มโนรಥปุรณี^{๒๓๘} และสุมังคลวิลาสินี^{๒๓๙} กล่าว
 ตรงกันว่า

สุทธาวาสพรหม ตั้งอยู่เฉพาะในฝ่ายวิวิฎฐะ (ฝ่ายโลกเจริญ) ไม่
 ได้ตั้งอยู่ตลอดกาล คือ ไม่ได้เกิดขึ้นในยามที่โลกว่างจากพระ
 พุทธเจ้าไปเป็นเวลาแสนกัปบ้าง อสงไขยหนึ่งบ้าง เมื่อพระ
 พุทธเจ้าทั้งหลาย อุบัติขึ้นนั้นแหละ พรหมโลกสุทธาวาสจึงอุบัติ
 ขึ้นและดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาได้ ๑๖,๐๐๐ กัป โดยประมาณเหมือน
 การตั้งค่ายพักชั่วคราวของพระพุทธเจ้า ผู้ประกาศพระธรรมจักร

^{๒๓๖} สงคห.ฎีกา.๑๕๙

^{๒๓๗} สงคห.ฎีกา.๑๘๒

^{๒๓๘} มโน.ปุ.๓/๒๐๓

^{๒๓๙} ส.วิ.๒/๑๔๑-๒

ให้เป็นไปฉะนั้น

๑๑) อวิหาพรหมโลก

พรหมโลกชั้นที่หนึ่ง ในพรหมโลกสุทธาวาส ๕ ชั้นนี้ ตั้งอยู่บนอากาศสูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นเวหัปผลา ๓,๒๓๗,๖๐๐ โยชน์^{๒๔๐} ที่ได้ชื่อว่า อวิหานี้ ก็ด้วยเป็นชื่อเท่านั้น ส่วนความเป็นอยู่ของพรหมชั้นนี้ ก็เป็นไปด้วยอำนาจมรรคผลตามที่ไต่บรรลุ เพราะพระอริยบุคคลย่อมได้เสวยความสุขในมรรคผลที่ตนไต่บรรลุ และอีกประการหนึ่ง พระอริยบุคคลย่อมมีฤทธิ์อาจเนรมิตให้สิ่งโสโครกปฏิกุลแห่งดงามได้ตามหลักสุภวิโมกข์ ดังนั้น ความสุขของพระอริยบุคคลซึ่งเป็นเรื่องของการบรรลุมรรคผล ถึงอย่างนั้น ในคัมภีร์อธิบายพระบาลี อย่างเช่นอรรถกถา และฎีกาท่านอธิบายพรหมโลกชั้นนี้ว่า เป็นพรหมที่มีความสุขอย่างไม่เสื่อมคลาย จากสมบัติของตนสักเวลานิดหนึ่งเลย ท่านตั้งวิเคราะห์ว่า **อตุตโน สมปุตติยา นหายนุติ นวิหายนุติติ อวิหา**^{๒๔๑}พรหมเหล่าใด ย่อมไม่ละคือ ย่อมไม่เสื่อมจากสมบัติของตน เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อวิหา(พรหมผู้มีความสุขไม่เสื่อม) **อปุปเพนกาเลน อตุตโน ฐานํ น วิชนุติติ อวิหา**^{๒๔๒}พรหมเหล่าใด ย่อมไม่ละฐานะของตน โดยกาลเล็กน้อย เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่าอวิหา (พรหมผู้ไม่ละฐานะของตน) พรหมที่เกิดอยู่ในชั้นอวิหาภูมินี้ จะไม่จุติก่อนกำหนดอายุ ส่วนพรหมอีก ๔ ชั้นที่เหลืออาจจะจุติก่อนกำหนดอายุในพรหมชั้นนั้น ๆ ก็ได้ ดังมีการแบ่งพระอนาคามี ๕ ประเภทนั่นเอง

๑๒) อตปปาพรหมโลก

พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอวิหา ๓,๕๘๘,๐๐๐ โยชน์^{๒๔๓}

^{๒๔๐} จกฏ.ที่.๒๐๖

^{๒๔๑} สม.วิ.๖๘๗

^{๒๔๒} สงคห.ฎีกา.๑๕๙

^{๒๔๓} จกฏ.ที่.๒๐๖

พรหมโลกชั้นนี้ เป็นพรหมโลกแสดงถึงความเป็นอยู่ ของพรหมสุทธาวาสอีกชั้น หนึ่ง ซึ่งมีความสุขอีกแบบหนึ่งอย่างพระอริยะเจ้าระดับนี้จะพึงได้ มีข้อความอธิบาย ถึงพรหมชั้นนี้ว่าไม่มีความรู้สึกเดือดร้อนอะไรสักอย่างหนึ่ง ท่านตั้งวิเคราะห์ว่า น เกนจิ ตบฺปนฺตติ อตฺตปฺปา^{๒๔๔} พรหมเหล่านี้ ย่อมไม่เดือดร้อน ด้วยเรื่องอะไร ๆ เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่าตบปา

๑๓) สุตฺตสาพรหมโลก

พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกตบปา ๓,๙๓๘,๔๐๐ โยชน์^{๒๔๕}

พรหมในพรหมโลกชั้นนี้ เป็นผู้มั่งรุกรามน่าดู น่าชมมาก อรรถกถาวิภังค์ ตั้งวิเคราะห์ ว่า สุนฺทรทสฺสนา อภิรฺฐปฺปา ปาสาทิกาทิ สุตฺตสา^{๒๔๖} พรหมเหล่านี้ เป็นผู้มีการเห็น งาม คือเป็นผู้มั่งรุกรามน่าเลื่อมใส เหตุนั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า สุตฺตสา(พรหมผู้มี รูปน่าดูชม) คัมภีร์ อภิธรรมวิภาวินี ตั้งวิเคราะห์ว่า **ปรมสุนทรรูปตฺตา สุขเขน ทิสฺสนตฺติ สุตฺตสา**^{๒๔๗} พรหมเหล่านี้ย่อมปรากฏโดยง่าย เพราะเป็นผู้มั่งรุกรามยิ่ง เหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สุตฺตสา

๑๔) สุตฺตสีพรหมโลก

พรหมโลกชั้นนี้ อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุตฺตสา ๔,๒๘๘,๘๐๐ โยชน์^{๒๔๘} พรหมชั้นนี้ มีลักษณะแตกต่างจากพรหมสุตฺตสาอยู่มากพอสมควร ถึงแม้จะมีชื่อใกล้เคียงกันก็ตาม ท่านให้ความหมายพรหมชั้นนี้ว่า เป็นพรหมที่มีการเห็นได้ดี เพราะ

^{๒๔๔} สงคห.ฎีกา.๑๕๘

^{๒๔๕} จกุก.ที.(หน้าเดียวกัน)

^{๒๔๖} สม.วิ.๖๘๗

^{๒๔๗} สงคห.ฎีกา.(หน้าเดียวกัน)

^{๒๔๘} จกุก.ที.(หน้าเดียวกัน)

เป็นผู้มีพรรคนะบริสุทธ์ ในคัมภีร์อรรถกถาฎีกาทั้งหลาย อธิบายพรหมโลกชั้นนี้ไม่
กระจำมากนัก ท่านอธิบายตามรูปศัพท์เท่านั้น จึงไม่ทราบลักษณะที่แท้จริงว่าเป็น
อย่างไร แต่จะอย่างไรก็ตาม อาจสันนิษฐานได้ว่า พรหมโลกชั้นนี้ ก็เป็นหนึ่งใน
สุทธาวาส ๕ ที่มีอายุ ฌีวพรรณรศมี ความสุข กำลัง ยศ อธิปไตย ที่มากกว่า พรหม
โลกสุทธาวาสเบื้องต้น่า อีก ๓ ชั้น ฎีกาอภิธรรมวิภาวินี ตั้งวิเคราะห์ว่า **สุปริสุทธ**
ทสฺสนตฺตา สุขฺเน ปสฺสนตฺติ สฺทสฺสิโน^{๒๔๙} พรหมเหล่าใด ย่อมเห็นโดยง่าย เพราะ
เป็นผู้มีพรรคนะบริสุทธ์ด้วยดี เหตุฉะนั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า สทสฺสิ (พรหมผู้เห็น
ด้วยดี) ที่ท่านกล่าวถึงการเห็นอย่างบริสุทธ์ ทั้งนี้ด้วยพรหมชั้นนี้เป็นพระอริยบุคคล
ดังนั้น การเห็นอย่างบริสุทธ์ ก็คือท่านเป็นผู้เห็นพระนิพพานอันหมดจดจากกิเลสอัน
เอง

๑๕) อกนิฏฐพรหมโลก

พรหมโลกชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุทสฺสิ ๔,๖๓๙,๒๐๐
โยชน์^{๒๕๐} พรหมในสุทธาวาสชั้นนี้ มีความยิ่งใหญ่เหนือกว่าพรหมสุทธาวาสทุกชั้น
ทั้งอายุก็ยืนกว่า รูปพรหมทุกประเภท และถือว่า พรหมสุทธาวาสทุกองค์เมื่ออุบัติขึ้น
มาถึงพรหมโลกชั้นนี้ ก็เป็นอันถึงที่สุดแห่งการเกิด ย่อมไม่มีการเกิดซ้ำเป็นครั้งที่ ๒
ในพรหมโลกชั้นนี้ หรือกลับไปเกิดในที่ไหนอีก ย่อมปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้
เป็นภพสุดท้าย อรรถกถาวิภังค์ตั้งวิเคราะห์ว่า **สพฺเพทียฺเว คฺุณฺเห ภวสฺมปฺตฺติยา จ**
เชฏฺฐา, นตฺถตฺถ กนิฏฺฐาติ อกนิฏฺฐา^{๒๕๑} พรหมทั้งหลายเหล่าใดเป็นใหญ่ด้วยคุณ
ทั้งปวงนั่นแหละ และด้วยภวสมบัติ คุณเล็กน้อยย่อมไม่มีในพรหมเหล่านี้ เหตุฉะนั้น
พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า**อกนิฏฐ** ฎีกาอภิธรรมวิภาวินี ตั้งวิเคราะห์ว่า **อุกฺกฏฐ**

^{๒๔๙} สงฺคห.ฎีกา.๑๕๙

^{๒๕๐} จกฺก.ที.๒๐๗

^{๒๕๑} สฺม.วิ.๖๙๗

สมบัติกตดา นตฺถิ เอเตสํ กนิฏฐภาโวติ อกนิฏฐา^{๒๕๒} ความเป็นผู้มีคุณเล็กน้อย ย่อมไม่มี แก่พรหมเหล่านี้ เพราะเป็นผู้มีสมบัติอย่างสูงสุด เหตุฉะนั้น พรหมเหล่านี้ จึงชื่อว่า อกนิษฐา (พรหมผู้มีคุณไม่เล็กน้อย) พรหมโลกชั้นนี้ มีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่ แห่งหนึ่ง คือ ทูลสะเจดีย์ อันทำด้วยรัตนชะขนาด ๑๒ โยชน์ อันเป็นพระเจดีย์บรรจุ เครื่องฉลองพระองค์ ที่พระโพธิสัตว์เจ้าทรงสละทิ้งครั้งที่พระองค์ทรงผนวช ท้าว มหาพรหมชั้นนี้ นำมาบรรจุไว้เป็นที่สักการะบูชา^{๒๕๓}

๑๖) อรูปพรหม

ยังมีเทวดาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งไม่มีรูปมีแต่เพียงนามชั้นที่ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เท่านั้น และภูมิอันเป็นที่อยู่ของพวกพรหมเหล่านี้ เป็นแต่ อากาศว่างเปล่า ไม่มีพรหมวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์ เหมือนกับพรหมในรูปาวจรภูมิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคพระพุทฺธโฆษาจารย์ กล่าวถึง พระโยคาวจร ผู้ประสงค์จะได้เข้าถึงพรหมชั้นอรูปพรหมทั้ง ๔ เห็นโทษในรูป เพราะ รูปเป็นเหตุให้เกิดการถือท่อนไม้ ตัศตรา การทะเลาะ แก่งแย่ง และวิวาทกัน และเป็นรังของโรคหลายพันอย่าง อย่างเช่น โรคตา เป็นต้น แต่เหตุการณอันน่ากลัวนั้น ย่อมไม่มีในอรูปพรหม พระโยคาวจรนั้นพิจารณาเห็นเช่นนี้แล้ว จึงพยายามปฏิบัติ เพื่อเบียดเบียน เพื่อสํารอก เพื่อดับรูปทั้งหลายนั้นแล^{๒๕๔}

ผู้ปฏิบัติจะได้รูปฌานต้องอาศัยการเจริญกสิณ ๘ อย่าง ยกเว้น ปริจฉินนา กาสกสิณ เป็นฐาน โดยการเจริญกสิณทั้ง ๘ อย่างนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ถึงจุดตถ ฌานก่อนแล้วค่อยเจริญอุปกรรมฐานต่อภายหลัง ส่วนปริจฉินนากาสกสิณ ไม่อาจ ใช้เป็นฐานได้ ก็ด้วยกสิณประเภทนี้ ถึงแม้จะก้าวล่วงรูปได้ แต่ก็ยังก้าวล่วงได้ไม่

^{๒๕๒} สงคห.ฎีกา.๑๕๙

^{๒๕๓} มธ.วิ.๔๑๐

^{๒๕๔} วิสุทธิ.๒/๑๓๔

เด็ดขาด ยังมีส่วนคล้ายรูปอยู่นั่นเอง^{๒๔๔} อรูปฉานต่ำ ๆ เป็นฐานของอรูปฉานชั้นสูง ๆ เหนือสัญญาณาสัญญาตนะ เป็นฐานของของนิโรธสมาบัติ^{๒๔๖}

๑๗) อากาสาณัญจายตนภุมิ

ภุมิอันเป็นที่สถิตของพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอกนิฏฐะ ๔,๙๙๙,๖๐๐ โยชน์^{๒๔๕} สำหรับพรหมโลกชั้นอรูปพรหมนี้ มีอากาศเป็นที่สถิตแห่งนามขันธ์ เหมือนพวกเทวดามีวิมานเป็นที่อยู่ ฉะนั้น หรือ อีกประการหนึ่งอาศัยอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ อาศัยอารมณ์นั้นแหละเป็นที่อยู่ ท่านตั้งวิเคราะห์ให้ความหมายว่า **ตํ อากาสาณญจเมว อธิฏฐานญฺเรณ อายตน์ อสฺส สสมฺปยุตฺตรมฺมสฺส ฉานสฺส เทวานํ เทวายตน์ วิทยาตี อากาสาณญจายตน์**^{๒๔๕} อากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้นแหละ เป็นที่อาศัย เพราะมีความหมายว่า เป็นที่ตั้งมั่นของฉานนั้น พร้อมทั้งสัมปยุตธรรม (สิ่งที่เกิดร่วมกับฉาน) ดุจเทวาลัย เป็นที่อาศัยของเทวดาทิ้งหลาย ฉะนั้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า อากาสาณัญจายตนะ

๑๘) วิญญาณัญจายตนภุมิ

ภุมิอันเป็นที่สถิตของพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากอรูปพรหมชั้นอากาสาณัญจายตนะ ๕,๓๔๐,๐๐๐ โยชน์^{๒๔๖} สำหรับอรูปพรหมชั้นนี้ มีวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่สถิตแห่งนามขันธ์ วิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้น เกิดจากการภาวนาจนกระทั่ง พระโยคาวจรมีความรู้สึกรู้ว่า วิญญาณอันนั้น เป็นอารมณ์ที่อยู่ในใจของตนคือ

^{๒๔๔} วิสุทฺธิ.๒/๑๓๔

^{๒๔๖} วิสุทฺธิ.๑/๑๔๔

^{๒๔๗} จกฺก.ที.๒๐๗

^{๒๔๘} วิสุทฺธิ.๒/๑๔๑

^{๒๔๙} จกฺก.ที.(หน้าเดียวกัน)

การสำเร็จเป็นฉนวนนั่นเอง ท่านตั้งวิเคราะห์ว่า อารมมณมุปี हि ปริมนเยเนา
 วิญญาณัญญาจ ตํ ทุตียสฺส อารูปขุฌานสฺส อารมมณตฺตา เทวานํ เทวายตฺนํ
 วिय อธิฏฺฐานญฺเฐน อายตฺนญฺจาติ วิญญาณัญญาจตฺน^{๒๖๐} ความจริง แม้อารมณ์ชื่อ
 ว่าเป็นวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้น เพราะเป็นอารมณ์ของอรุปฌานที่สอง และชื่อว่า
 อายตนะ เพราะมีความหมายว่า เป็นที่อาศัยเหมือนเทवासัยเป็นที่อาศัยของเทวดา
 ทั้งหลายจะนั้น โดยนัยก่อนนั้นแหละ เหตุนี้ อารมณ์ จึงชื่อว่า วิญญาณัญญาจตนะ

๑๙) อากิญจัญญายตนภูมิ

ภูมิอันเป็นที่สถิตของพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากอรุปพรหมชั้นอากิญจัญ
 ญายตนะ ๕,๖๕๐,๔๐๐ โยชน์^{๒๖๑} สำหรับอรุปพรหมชั้นนี้ ก็เหมือนอรุปพรหมชั้นอื่น ๆ
 ก็คือพระโยคาวจรได้บำเพ็ญภาวนาจนกระทั่งความรู้สึกว่าไม่มีอะไรนั้นเป็นอารมณ์ที่
 มั่นคง สำเร็จเป็นฉนวน เป็นที่สถิตแห่งนามชั้นนี้ ท่านตั้งวิเคราะห์ว่า อารมมณมุปี हि
 ปริมนเยเนา อากิญจัญจ ตํ ทุตียสฺส อารูปขุฌานสฺส อารมมณตฺตา เทวานํ
 เทวายตฺนํ วिय อธิฏฺฐานญฺเฐน อายตฺนญฺจาติ อากิญจัญญายตฺน^{๒๖๒} ความจริง แม้
 อารมณ์ชื่อว่า ไม่มีอะไรนั้น เพราะเป็นอารมณ์ของอรุปฌานที่ ๓ และชื่อว่า เป็น
 อายตนะ เพราะมีความหมายว่า เป็นที่ตั้งมั่นเหมือนเทवासัย เป็นที่อาศัยของเทวดา
 ทั้งหลายโดยนัยก่อนนั้นแล เหตุนี้ อารมณ์จึงชื่อว่า อากิญจัญญายตนะ

๒๐) เนาสัณฺญาณาสัณฺญายตนภูมิ

ภูมิอันเป็นที่สถิตของอรุปพรหมชั้นนี้ ตั้งอยู่สูงขึ้นไปจากอรุปพรหมชั้น

^{๒๖๐} วิสุทฺธิ.๒ / ๑๔๔

^{๒๖๑} จกฺก.ที่.๒๐๗

^{๒๖๒} วิสุทฺธิ.๒ / ๑๔๕

อาภิญญาญาณตนะ ๖,๐๔๐,๘๐๐ โยชน์^{๒๖๓} และนับว่าเป็นภูมิชั้นสูงสุดทั้งอายุก็มากที่สุด
 สุดในบรรดาหมู่สัตว์ ที่เกิดมีภูมิชั้นนี้ขึ้นสืบเนื่องมาจากประโยชน์จรรยา มองเห็นโทษ
 ของสัญญาและเห็นคุณของแนวสัญญานาสัญญาตนมานานว่า สงบ ประณีต จึง
 พยายามละความพอใจในอาภิญญาญาณตนมานาน ก้าวขึ้นสู่แนวสัญญานาสัญญาตน
 นาน และมีมานานนั้น เป็นอารมณ์เป็นที่สถิต เป็นที่เกิดแห่งนามขันธ์ ทำนอธิบายว่า
 เพราะไม่มีสัญญาหยาบ มีสัญญาอันละเอียด นานนั้น พร้อมทั้งสัมปยุตธรรม จึงชื่อ
 ว่าไม่มีสัญญา ทั้งไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ อีกนัยหนึ่ง ในรูปฉานที่ ๔ นี้ ชื่อว่าไม่มีสัญญา
 เพราะไม่สามารถทำหน้าที่สัญญาได้เต็มที่ และชื่อว่าไม่มีสัญญาเลยก็ไม่ได้ เพราะ
 สัญญายังมีอยู่โดยที่ยังมีสังขารอันเป็นธรรมละเอียดยังเหลืออยู่ นอกจากสัญญาแล้ว
 นามขันธ์อื่น ๆ อย่างเช่น เวทนา จิต ผัสสะ ก็เป็นเช่นเดียวกันคือไม่มี ทั้งไม่มีก็ไม่ใช่
 ทำนตั้งวิเคราะห์ว่า **แนวสัญญานาสัญญาจตุ ตํ มนายตนธมฺมมยตน**
ปริยาปนฺนตฺตา อายตนญฺจาติ แนวสัญญานาสัญญาตน^{๒๖๔} ฉานนั้น ชื่อว่าไม่มี
 สัญญาทั้งไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ และชื่อว่าอายตนะ เพราะนับเนื่องในอายตนะภายในคือ
 ใจ และอายตนะภายนอกคือธรรมารมณ์

๒๑) พรหมผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด

บรรดาพรหมในพรหมโลกทั้งหมด ในพรหมโลกแต่ละชั้นต่างก็มีพรหมที่เป็น
 ใหญ่ที่สุดประจำชั้นนั้น ๆ โดยสำคัญเอาพรหมที่เกิดในโลกชั้นนั้นก่อนเขาทั้งหมด
 ให้เป็นใหญ่ที่สุด เพราะเป็นผู้เกิดก่อน แต่พรหมที่เป็นใหญ่ที่สุดในบรรดาพรหมทั้ง
 หมด ท่านแบ่งพรหมที่เป็นใหญ่ ๓ ประเภท ตามประเภทของพรหม คือ (๑)พรหม
 เวหิปผลา เป็นใหญ่ที่สุดในบรรดารูปพรหม (๒)อกนิษฐพรหม เป็นใหญ่ที่สุดใน
 บรรดาสุทธาวาสพรหม (๓)แนวสัญญานาสัญญาตนพรหม เป็นใหญ่ที่สุดใน
 บรรดาอรุปรหม พระอนาคามีที่เกิดในฐานะทั้ง ๓ นี้แล้ว ย่อมไม่ขึ้นไปสูง ไม่

^{๒๖๓} จกฺก.ที.(หน้าเดียวกัน)

^{๒๖๔} วิสุทฺธิ.๒/๑๔๙

กลับลงต่ำย่อมปรินิพพานในสถานที่เกิดนั้น ๆ นั้นแหละ เพราะฐานะทั้ง ๓ นั้น เป็นฐานะที่สูงสุดอยู่แล้ว^{๒๖๔}

๒๒) พรหมกับพระพุทธศาสนา

ถึงแม้ว่า พวกพรหมจะเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นเทวดาชั้นสูงก็จริง แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีพรหมบางองค์เป็นมิจฉาทิฐิ มีความสำคัญตนผิด ทั้งนี้เป็นด้วยพวกพรหมมีอายุยืนนานมาก พรหมบางองค์แม้มิได้เป็นมิจฉาทิฐิ แต่ก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลเบื้องต้นด้วยตนเองได้ พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกเป็นประโยชน์สุขถึงพวกพรหมทั้งหลายด้วย ในขณะที่เดียวกันพรหมบางองค์ก็มีส่วนช่วยสนับสนุนพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกันกับพวกเทวดาชั้นกามาวจร รวมความว่า พวกพรหมแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ (๑)พรหมมิจฉาทิฐิ (๒)พรหมสัมมาทิฐิ

พวกพรหมมิจฉาทิฐิ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง พระพุทธองค์ทรงไปโปรดแล้ว แกะไขให้พรหมเหล่านั้นมีความเห็นถูกต้องได้

๒๓) พกพรหม

ในพกสูตร พรหมสังยุต^{๒๖๖} ได้กล่าวถึงพกพรหมนี้ว่า เป็นผู้มีความเห็นผิดว่าเที่ยง แนนอน ยั่งยืน มั่นคง ดำรงอยู่ตลอดกาล ไม่จุติ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ การสลัดออกที่ยิ่งไปจากที่ตนเป็นอยู่นั้นไม่มีอีกแล้ว พระพุทธองค์ทรงทราบเช่นนั้น จึงได้เสด็จขึ้นไปโปรดให้เห็นได้ถูกต้องว่า ทุกสิ่งล้วนไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน และทรงชี้ให้พกพรหมทราบถึงชาติแต่ปางหลังว่า พระองค์กับพกพรหมเคยมีความเกี่ยวข้องกันมา พกพรหมเคยได้สร้างกุศลด้วยการได้มานและได้ช่วยเหลือมนุษย์ผู้หลงทางให้รอดพ้นจากอันตราย จึงมาเกิดในพรหมโลก ในพรหมนิมิตตนิกสูตร มี

^{๒๖๔} สงคห.ฎีกา.๑๘๓

^{๒๖๖} ส.ส๑๕/๕๖๖-๗๒/๒๐๘-๑๑

ข้อความทำนองเดียวกันแต่ให้รายละเอียดว่า พระพุทธองค์ทรงใช้อิทธิฤทธิ์ที่เหนือกว่าบีบบังคับให้พวกพรหมยอมจำนน^{๒๖๗} อรรถกถาอธิบายว่า

พวกพรหมนี้ เมื่อสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก บวชเป็นฤๅษีทำกสิณบริกรรมได้ฉาน ฉานไม่เสื่อมตายไปได้เกิดในพรหมโลกชั้นเวฬุผลาในจุดตถฌานภูมิมีอายุได้ ๕๐๐ กัป พอหมดอายุขัยเจริญตถยฉานให้ประณีต ได้เกิดในพรหมโลกชั้นสุภกนิหะ มีอายุได้ ๖๔ กัป เมื่อได้อุบัติในโลกใหม่ ๆ ยังรู้กรรมที่ตนได้สร้างมา แต่พอนานไปก็ลืม จึงเกิดสัสสตทิฐิ และทิฐิเช่นนี้เกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธองค์มาโปรดนั้น เป็นช่วงที่พวกพรหมเกิดในปฐมฌานภูมิ^{๒๖๘}

ในอปราชัยสูตร มีท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งเกิดความเหินอันลามกว่า สมณะหรือพรหมณ์จะพึงมาถึงพรหมโลกได้ไม่มี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความคิดของพรหมนั้น จึงได้เสด็จขึ้นไปโปรดด้วยการประทับนั่งขัดสมาธิเข้าเตโชสมาบัติกลางอากาศเบื้องบนพรหมนั้น พระมหาโมคคัลลานะ ก็ขึ้นมานั่งเข้าเตโชสมาบัติด้านทิศตะวันออก พระมหากัสสปะ พระมหากปิปปิณะ และพระอนุรุทธะ ก็ขึ้นมานั่งเข้าเตโชสมาบัติกลางอากาศ ณ.ที่ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงทำพรหมนั้นให้สลัดใจแล้ว ก็ทรงกลับมาปรากฏพระองค์ที่วัดพระเชตุวัน^{๒๖๙}

พวกพรหมสัมมาทิฐิ นับว่ามีบทบาทสำคัญในการประกาศพระศาสนา พรหมบางองค์ประกาศตน เป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา ถึงขนาดประกาศตนต่อพระพุทธองค์ว่า พุทธจักรขอให้เป็นของพระพุทธเจ้า อาณาจักรขอให้เป็นของตน^{๒๗๐}

^{๒๖๗} ม.ม. ๑๒/๕๕๓-๖/๕๗๑-๕

^{๒๖๘} ส.ป. ๑/๑๗๗-๘

^{๒๖๙} ส.ส. ๒๕/๕๗๓-๘๑/๒๑๑-๔

^{๒๗๐} ส.วิ. ๑/๒๓๘

เริ่มแต่พระโพธิสัตว์มาอุบัติในโลกมนุษย์ พวกพรหมสัมมาทิฐิให้การสนับสนุนมาตลอด พวกพรหมสัมมาทิฐินั้น มีตั้งแต่ชั้นปฐมฌานไปจนถึงอกนิษฐพรหมโลก ในปมาทสูตร ได้มีสุพรหม บัจเจกพรหม และสุทธาวาส บัจเจกพรหมชกขวน พรหมผู้ประมาทมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยกัณฐะแสดงให้พรหมผู้ประมาทเห็น อานุกาภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหนือกว่าพวกพรหมเป็นอย่างมาก สมัยต่อมา พรหมนั้น ได้มาถวายการอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๒๗๑} สุพรหมบัจเจกพรหม และสุทธาวาสบัจเจกพรหม ทั้งสองนี้นับว่าเป็นพรหมที่มีความสนใจในธรรมและเป็นห่วงต่อความถูกต้องจะผิดเพี้ยนเป็นอย่างมาก เพราะได้แสดงความคิดเห็นของตนต่อพระพุทธองค์ ในเรื่องพระอรหันตชินาสภาว่าเป็นการยากที่คนไม่มีปัญญาจะหยั่งถึงได้^{๒๗๒} นอกจากนี้ ยังมีพรหมชั้นสุทธาวาส ที่มีความเป็นห่วงต่อเพื่อนสหธรรมิกที่ตนเคยร่วมปฏิบัติธรรมมาด้วยกันในครั้งที่เป็นมนุษย์ อย่างเช่น ในคฤพรหมสูตร มีข้อความกล่าวถึงคฤบัจเจกพรหมอยู่ในพรหมชั้นสุทธาวาส เป็นห่วงต่อพระโกกาลิกภิกษุผู้เป็นสัทธีวิหาริกได้ตำพระอัครสาวกทั้งสอง ต่อมาเกิดความป่วยไข้อย่างหนัก จึงได้ลงจากพรหมโลกมาที่วัดพระเชตะวันในยามค่ำคืน ทำให้วัดพระเชตะวันมีความสว่างไสวยืนในอากาศเบื้องหน้าพระโกกาลิกภิกษุ กล่าวเตือนให้ทำใจให้เลื่อมใสต่อพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ แต่พระโกกาลิกไม่เชื่อฟัง คฤบัจเจกพรหมได้แสดงโทษในการมีใจประทุษร้ายต่อท่านผู้ปฏิบัติดีนั้น มีโทษมาก^{๒๗๓} ในวิมมิกสูตร มีข้อความกล่าวถึงพรหมองค์หนึ่งในชั้นสุทธาวาส เคยร่วมปฏิบัติธรรมกับพระกุมารกัสสปะในครั้งศาสนาพระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นห่วงต่อพระกุมารกัสสปะในการปฏิบัติธรรม จึงได้มาปรากฏตัวต่อพระเถระ และฝากปริศนาธรรมให้ไปทูลถามพระพุทธองค์ถึง ๑๕ ข้อ^{๒๗๔}

^{๒๗๑} ส.ส. ๑๕/๕๘๖-๕๘๗/๒๑๕-๗

^{๒๗๒} ส.ส. ๑๕/๕๙๕/๒๑๘

^{๒๗๓} ส.ส. ๑๕/๕๙๖-๗/๒๑๘-๙

^{๒๗๔} ม.ม. ๑๒/๒๘๙/๒๘๒-๓

ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา มีข้อความกล่าวถึงท้าวมหาพรหมชนิลาสพอายุ ๑๖,๐๐๐ กัป มาประครองอัญชลีแสดงความชื่นชมมอบน้อมต่อพระโพธิสัตว์ผู้เพิ่ง ประสูติว่า “ท่านเป็นมหาบุรุษในโลก ท่านเป็นยอด เป็นใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ ที่สุด แห่งโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่มีใครยิ่งกว่าท่าน”^{๒๗๔}

๒๔) ท้าวสหัมบดีพรหม

พรหมผู้นี้ว่ามีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาอยู่มาก ในพระไตรปิฎกมี ข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ เริ่มแต่พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จนถึงวันปรินิพพาน ทั้งนี้ อรรถกถากล่าวว่า พรหมผู้นี้ เคยบวชในศาสนาพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ร่วมสมัยเดียวกันกับพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย มีชื่อว่า สหกะ ทำปฐมฌานให้ เกิดแล้ว เกิดเป็นพรหมมีอายุกัปหนึ่ง^{๒๗๖} ในอายุจนสูตร พรหมสังยุต มีข้อความ กล่าวถึงพรหมผู้นี้ว่า พระพุทธองค์หลังจากได้ตรัสรู้แล้วได้มีพระทัยชวนชวายน้อย ไม่ทรงน้อมไปเพื่อแสดงธรรม ท้าวสหัมบดีพรหมเป็นห่วงต่อสัตว์โลกจะพินาศ จึง ได้ลงจากพรหมโลกมาอาราธนาให้พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม สัตว์ที่มีกิเลสจุกจุก ในดวงตาน้อย พอไม่ได้ฟัง จักเสื่อมจากคุณธรรม ผู้รู้ตามธรรมที่พระองค์แสดงจัก มี พระองค์ทรงรับการอาราธนาของพรหม^{๒๗๗} ในคารวสูตร มีข้อความกล่าวถึง พรหมผู้นี้ ในแง่เป็นผู้ชื่นชมพระพุทธองค์ทรงพิจารณาไม่เห็นบุคคลที่พระองค์ จะ เคารพสักการะบูชา ตรงกับพระพุทธเจ้าในอดีตทรงปฏิบัติมา^{๒๗๘} ในพรหมเทวสูตร มีข้อความกล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหม ในแง่ลงมาแนะนำนางพรหมณีมารดาของ พระพรหมเทวให้หันไปถวายอาหารแด่พระพรหมเทวเถระผู้หมดกิเลส ดีกว่าบูชา

^{๒๗๔} สมันต.๑/๑๔๑

^{๒๗๖} ส.ป.๑/๑๘๐

^{๒๗๗} ส.ส.๑๕/๕๕๕-๘/๒๐๐-๓

^{๒๗๘} ส.ส.๑๕/๕๕๕-๖๒/๒๐๓-๖

พระพรหมซึ่งอยู่ไกลจากโลกมนุษย์มาก^{๒๗๘} ในทศตโยโกกาลิกสูตร มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ ในแง่เป็นผู้มากราบทูลพระพุทธรองค์ ถึงการเข้าถึงปทุมนรก ของพระโกกาลิกเพราะตำพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ^{๒๗๙} ในเทวทัตตสูตร มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ ในแง่เป็นผู้มากราบทูลตำหนิการทำลายสงฆ์ของพระเทวทัตต่อพระพุทธรองค์ว่า

ผลกล้วยแล ย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ ย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อ
 ย่อมฆ่าต้นอ้อ สักกระย่อมฆ่าบุรุษชั่ว เหมือนลูกในท้องฆ่า
 แม่มี้อัสตร ฉะนั้น^{๒๘๐}

ในอัมมกวินทสูตร มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ ในแง่เป็นผู้มาแสดงทรรศนะในการปฏิบัติตนของพระภิกษุต่อพระพุทธรองค์ว่า ควรจะเป็นผู้รักความสงบ^{๒๘๑} ในครั้งพระพุทธรองค์ปรินิพพาน มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ ในแง่เป็นผู้มาแสดงธรรมสังเขปว่า

สัตว์ทุกหมู่เหล่า จักทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระตถาคต
 ผู้ศาสตา ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้ในโลก ถึงแล้ว ซึ่งกำลัง
 พระญาณ เป็นพระสัมพุทธะเช่นนี้ ยังปรินิพพานแล้ว^{๒๘๒}

๒๕) สันถัมภ์พรหม

๒๗๘ ส.ส.๑๕/๕๖๓-๕/๒๐๖-๘

๒๗๙ ส.ส.๑๕/๖๐๑/๒๒๑

๒๘๐ ส.ส.๑๕/๖๐๙-๑๐/๒๒๕-๖

๒๘๑ ส.ส.๑๕/๖๑๑-๒/๒๒๖-๗

๒๘๒ ส.ส.๑๕/๖๒๒/๒๓๒

พรหมผู้นี้ เป็นพรหมธรรมกถีกองค์หนึ่ง มาแสดงธรรมที่เทวสภาสุธรรมาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่บ่อย ๆ อรรถกถาสันสกฤตกล่าวถึงประวัติของพรหมผู้นี้ว่า ในครั้งที่เป็นปัญจสิขกุมาร(เด็กไว้ม ๕ จุก)เจริญญาณ ได้มาเกิดในพรหมโลกแล้ว ก็ยังถือเพศเป็นกุมารอยู่นั่นเอง ดังนั้น เขาจึงเรียกกันว่า พรหมกุมาร แต่เพราะเป็นพรหมเก่าแก่อยู่มานาน เขาจึงเรียกกันว่า สันสกฤตพรหม^{๒๔๔} นำเสียงในการแสดงธรรมของสันสกฤตพรหมนั้น ย่อมประกอบด้วยองค์ ๘ ประการคือ (๑)แจ่มใส (๒)ชัดเจน (๓)นุ่มนวล (๔)น่าฟัง (๕)กลมกล่อม (๖)ไม่แตกพรา (๗)ลึก (๘)กังวาน^{๒๔๕} นอกจากนี้มีเสียงดีแล้ว ยังเป็นผู้มีรูปร่างมีรัศมีและยศรุ่งเรืองเหนือพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ รัศมีเป็นแสงสว่างงดงามนำหน้าจนเป็นเหตุให้พวกเทวดาที่ประชุมกันจำได้ไม่ผิดตัว ต้องเป็นสันสกฤตพรหมแน่นอน^{๒๔๖} นอกจากเป็นนักแสดงธรรมแล้ว ยังเคยมาเฝ้าพระพุทธองค์ และแสดงทรรศนะของตน เมื่อทราบที่ พระพุทธองค์ทรงพอพระทัยในสุภาภิตของตน ก็อภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าจากไป^{๒๔๗} ในมหาโควินทสูตร สันสกฤตพรหมมาปรากฏตัวให้สถิตต่อมหาโควินทพรหมณีน^{๒๔๘}

ตามข้อสันนิษฐานตามรูปศัพท์พระบาลีคำว่า พุรุมมา สนงกุมารโ ที่ใช้ในคัมภีร์บาลีทั้งปวง พรหมผู้นี้ เป็นท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งในปฐมฉานภูมิ เพราะคำว่า พุรุมมา ท่านให้ความหมายว่า หมายถึงมหาพรหมนั่นเอง

๒๖) การบรรลุมรรคผล

การอุปธิขึ้นของพระพุทธเจ้า ได้เป็นประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์เป็น

^{๒๔๔} ส.ป.๑/๒๐๘

^{๒๔๕} ที.มหา.๑๐/๒๑๘/๒๖๐

^{๒๔๖} ที.มหา.๑๐/๑๙๖/๒๓๙-๔๐

^{๒๔๗} ส.ส.๑๕/๖๐๖-๘/๒๒๕

^{๒๔๘} ที.มหา.๑๐/๒๒๔-๗/๒๗๓-๕

จำนวนมาก ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงการบรรลุมรรคผลของพวกเทวดาและพรหมตามที่มีปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เท่านั้น อรรถกถาเอกนิบาตอังคตตรนิกายว่า ครั้งที่พระพุทธองค์แสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พรหม ๑๘ โภกวิ ได้ดวงตาเห็นธรรมพร้อมกับพระอัญญาโกณฑัญญะ ทรงแสดงพระอภิธรรมที่ดาวดึงส์ เทวดาบรรลุธรรม ๘๐ โภกวิ ในสักกปัญหสูตรเทวดาบรรลุธรรมเต็มอมฤตธรรม ๘๐,๐๐๐^{๒๘๘} อรรถกถามหาสมัยสูตรว่า ครั้งที่พระพุทธองค์แสดงมหาสมัยสูตร เทวดาบรรลุอรหัตตผลแสนโกกวิ บรรลุมรรค ๓ สุตที่จะนับ^{๒๘๙} อรรถกถาสมจิตตสูตรว่า ในครั้งที่พระองค์แสดงพระสูตรนี้ มีเทวดาบรรลุอรหัตตผลแสนโกกวิ บรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้นนับไม่ได้นิมหาสมัยสูตร มงคลสูตร จุพราหุโลวาสสูตร เทวดาบรรลุอรหัตตผลแสนโกกวิก็เท่ากัน เทวดาและมนุษย์ บรรลุโสดาปัตติผลนับจำนวนไม่ได้^{๒๙๐} อรรถกถาปรากฏสูตรว่า เทวดาบรรลุมรรค ๓ ผล ๓ นับจำนวนไม่ได้^{๒๙๑}

ฉะนั้น จึงทำให้เชื่อได้ว่า มีเทวดาและพรหมนับไม่ถ้วน ที่ขณะนี้ กำลังเสวยทิพยสมบัติ ตามผลกรรมที่ตนเองได้กระทำมา นับแต่การอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และเทวดาและพรหมเหล่านี้ บางองค์เป็นห่วงและทำหน้าที่ช่วยคุ้มครองรักษาพระพุทธศาสนาไปด้วย เช่นเดียวกับพุทธบริษัทผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนาย่อมหวังแทน และเป็นห่วงใยในสวัสดิภาพของพระพุทธศาสนา

^{๒๘๘} มโน.ป.๑/๑๕

^{๒๘๙} ส.วิ.๒/๓๕๐

^{๒๙๐} มโน.ป.(หน้าเดียวกัน)

^{๒๙๑} ป.ไซ.๑/๒๑๙

บทที่ ๔

บทสรุปและทรรศนะวิจารณ์

จากที่ได้วิจัยเรื่องเวทคามานั้นเป็นอันสรุปได้ความว่า

(๑)เวทานั้น สามารถพิสูจน์ได้ว่า มีอยู่จริง เพียงแต่ว่าการพิสูจน์นั้น ต้องพิสูจน์ด้วยหลักการปฏิบัติเพื่อให้มีมิติที่มีสภาพเดียวกันกับพวกเวทดาหรือสูงกว่าเวทดา เพราะเวทานั้น มีสภาพแตกต่างจากมนุษย์ จึงไม่สามารถพิสูจน์ตามหลักการที่มนุษย์ใช้เครื่องมือพิสูจน์ให้เห็นด้วยตาเนื้อมนุษย์ได้ ในการปฏิบัติเพื่อให้ได้รู้เห็นความเป็นเวทานั้น มีหลักการปฏิบัติคือ ทาน ศีล ภาวนา หลักปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ได้เข้าถึงความเป็นเวทดา โดยหลังจากตายไปแล้ว เมื่อได้ปฏิบัติอย่างบริบูรณ์แล้ว ก็ได้เข้าถึง ส่วนการที่จะให้ให้เห็นในปัจจุบันชาตินี้ ต้องต่อปัญญา คือ จักขุทิพย์ จึงจะสามารถเห็นได้

(๒)เวทากับมนุษย์ ถือว่าต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพราะเป็นผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว่าตายเกิดในวัฏสงสารเหมือนกัน ที่สำคัญต้องช่วยกัน ระวังประคองความเป็นธรรมให้อยู่คู่กับโลกด้วยกัน เพื่อให้มีศีลธรรม เป็นเครื่องระงับความเดือดร้อน วุ่นวายทั้งหลาย ดังนั้น เวทากับมนุษย์ จึงจำต้องผูกไมตรี อันงามต่อกัน มนุษย์ทำบุญกุศลอุทิศให้เวทดา เวทดาคุ้มครองมนุษย์ มนุษย์ที่มีศีลธรรมเป็นที่รักใคร่ของเวทดา และเวทดาก็ให้การคุ้มครอง

(๓)ปัญหาที่ว่า ทำไม มนุษย์ทั่วไปไม่มีประสบการณ์ได้พบเห็นเวทดา ด้วยเหตุผลตามที่ได้อ้างมาคือ มนุษย์มีสภาวะที่หยาบไม่อาจที่จะเห็นเวทดาได้ ส่วนพวกเวทดาสามารถเห็นพวกมนุษย์รู้ใจมนุษย์ได้ ทั้งนี้ ด้วยว่าเวทดานั้น มีฤทธิ์ที่เกิดจากกรรมอันสุจริต จึงสามารถรู้ความเป็นไปของมนุษย์ได้ตามความต้องการ ส่วนมนุษย์นั้น แทบจะไม่ต้องกล่าวถึงความสามารถในการเห็นเวทดาเลย ลำพังเรื่องราวในมนุษย์ ก็มีปัญหาที่ยังมีดมมองไม่เห็นต้นสายปลายเหตุก็อีกหลายเรื่อง เรื่องบางอย่างต้องใช้เครื่องมือช่วยในการค้นหา จึงเห็นได้ อย่างเช่น สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ต้องใช้เครื่องมือที่เหมาะสม เป็นกล้องจุลทรรศน์ จึงสามารถดูให้เห็นได้ ในหมู่เวทดาด้วยกัน เวทดาชั้นต่ำก็ไม่อาจรู้เรื่องราวของเวทดาชั้นสูงกว่าได้ อีก

ประการหนึ่ง เมื่อมีบุคคลผู้ฤทธิ์มาก อานุภาพมาก อย่างเช่น พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะให้เทวดากับมนุษย์ได้เห็นกัน ในคราวพระองค์ลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อให้มนุษย์ได้รู้จักบาปบุญคุณโทษ มนุษย์ก็จะได้เห็นเทวดาพรหม ตลอดถึงสัตว์อื่น ๆ ในภพนั้น ๆ ในครั้งนั้น

(๔)ทำไมเทวดา จึงไม่แสดงตัวต่อมนุษย์ อันที่จริงใช้ว่า เทวดาจะไม่แสดงตัวต่อมนุษย์โดยส่วนเดียวนั้น ก็หามิได้ บางครั้งเทวดาก็แสดงตัวต่อมนุษย์อยู่เหมือนกัน เพียงแต่ไม่แสดงเป็นการพร่ำเพรื่อ แสดงให้เห็นเฉพาะเรื่องที่สำคัญ ๆ ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลคือเทวดามีความรังเกียจต่อมนุษย์ เพราะกลิ่นเหม็นของมนุษย์พุ่งไปไกลตั้งร้อยโยชน์ เมื่อเทวดามีความจำเป็นที่จะต้องมาโลกมนุษย์ ก็มาในลักษณะที่มีความรีบด่วนจะกลับ ส่วนมนุษย์นั้น เมื่อจะไปในโลกสวรรค์ด้วยร่างของมนุษย์ ก็ต่อเมื่อเป็นความประสงค์ของเทวดา อย่างเช่น ในเรื่องของพระเจ้าเนมิราช พวกเทวดาต้องการเห็นพระองค์ ก็จัดตัวแทนมาเชิญพระองค์ไป อีกประการหนึ่ง มนุษย์ที่มีบุญเท่านั้น จึงสามารถเห็นเทวดาหรือไปสู่โลกของเทวดาได้ ส่วนมนุษย์ผู้ไม่มีบุญ เมื่อได้พบเห็นเทวดาโดยบังเอิญ ก็มีอาการตกใจกลัว เห็นเทวดาเป็นยักษ์ มารไป

(๕)อันเทวดานั้น มีมากมายหลายประเภท บางครั้งแม้อยู่ในชั้นเดียวกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกัน ในเรื่องรูปร่าง ผิวพรรณรัศมี ความสุข กำลัง ยศ และปัญญา บางครั้งรูปร่างเหมือนกัน ความรู้สึกต่างกัน บางครั้งรูปร่างต่างกัน ความรู้สึกเหมือนกัน บางครั้งรูปร่างเหมือนกันความรู้สึกเหมือนกัน ทั้งนี้ด้วยว่า สัตว์เหล่านี้ กระทำกรรมมาอย่างเดียวกันบ้าง ต่างกันบ้าง เมื่อเทียบกับมนุษย์แล้ว พวกเทวดาย่อมมีประเภท และจำนวนมากกว่ามนุษย์หลายเท่า แต่ถึงอย่างนั้น เราก็ตราบได้จากที่ท่านจำแนกประเภท และบอกกล่าวถึงลักษณะความเป็นอยู่ของเทวดาเหล่านั้น จากคัมภีร์ต่าง ๆ พอสมควร เมื่อสรุปความทั้งหมดจากที่ได้เขียนบรรยายมา ก็จำแนกบุคคลผู้เป็นเทวดาได้ ตามลักษณะที่มีอยู่ดังนี้

(๑)นาคตศกยา นาคตศตณฺเฑี หมู่สัตว์ผู้มีกายต่างกัน มีความรู้สึกต่างกันเช่นพวกมนุษย์ เทวดาบางพวก และวินิปาติกบางพวก

(๒)นาคตศกยา เอกตศตณฺเฑี หมู่สัตว์ที่มีกายต่างกัน มีความรู้สึกอย่างเดียวกันเช่นพวกเทพอยู่ในพวกพรหมผู้เกิดในภูมิปรหมณาน

(๓)เอกตตภายา นานตตสณญี หมุสัต์ว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความรู้สึกต่าง
กันเช่น พวกอภัสสรพรหม

(๔)เอกตตภายา เอกตตสณญี หมุสัต์ว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีความรู้สึก
อย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุภิกษณะ

(๕)อสณญีสตดา หมุสัต์ว์ที่ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เช่น เทพอสณญีสัต์ว์

(๖)อากาศานัญจายตน หมุสัต์ว์ผู้เข้าถึงอรุปรพรหมอากาศานัญจายตนะ

(๗)วิญญาณัญจายตน หมุสัต์ว์ผู้เข้าถึงอรุปรพรหมวิญญาณัญจายตน

(๘)อาภิกญจญายตน หมุสัต์ว์ผู้เข้าถึงอรุปรพรหมอาภิกญจญายตน

(๙)เนวสณญานาสณญายตน หมุสัต์ว์ผู้เข้าถึงอรุปรพรหมเนวสณญานา
สณญายตน^๑

อรรถกถา อธิบายว่า สุทธาวาส ๕ ชั้น จัดเป็นสัตตาวาส เหมือนกัน แต่ใน
สัตตาวาส ๔ นี้ ท่านมิได้กล่าวถึง เพราะสุทธาวาส ดำรงอยู่ได้เฉพาะในเวลาพระ
พุทธเจ้าอุบัติขึ้นเท่านั้น พอว่างจากพระพุทธเจ้าไปนานแสนกัป หรือสองขัย
สุทธาวาสก็ไม่มี^๒

เทวดาทุกประเภทเหล่านี้ จะเป็นสมมติเทวดา อุบัติเทวดา วิสุทธิเทวดาก็
ตาม ล้วนมีความสุข เพียงแต่ว่า จะมีความสุขในลักษณะใดเท่านั้น และความสุข
นั้นจะยั่งยืนนานสักแค่ไหน “หลังจากจุดความเป็นเทวดานั้นแล้ว พวกเทวดาที่
เป็นปุถุชน โอกาสที่จะได้กลับมาเกิดเป็นเทวดาอีกนั้น มีจำนวนน้อยมาก ส่วนที่
ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกายมีจำนวนมากกว่า” สำหรับ
เทวดาที่เป็นพระโสดาบัน หลังจากจุดจากความเป็นเทวดาในชั้นกามาวจร ๖ ชั้น
แล้ว ก็ยังมีโอกาสกลับมาเกิดเป็นเทวดาอีกอยู่มาก หรืออย่างต่ำก็มีโอกาสมาเกิด
เป็นมนุษย์ที่มีความสุขมาก อย่างเช่นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ส่วนพระอริยบุคคลชั้น
สูงขึ้นท่านก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง ท่านไม่มีทางที่จะตกต่ำเดือดขาดอยู่แล้ว รวมความว่า

^๑ อ.จ.นวก ๒๓/๒๒๘/๔๑๓

^๒ มโน.ป.๓/๒๐๓

^๓ อ.จ.เอก.๒๐/๒๐๖/๔๙

การได้เป็นเทวดาก็เชื่อว่า จะได้ความสุขยั่งยืนแน่นอน ความไม่เที่ยงในทิพยสมบัติ นั้น มีโอกาสมาก พระนางสุเมธาเถริกกล่าวว่า “เมื่อภพไม่เที่ยง ความเกิดในหมู่ เทพทั้งหลาย ก็ไม่ยั่งยืน”^๔ ถึงแม้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างหาความแน่นอนไม่ได้ก็จริง ถึง กระนั้น ความเป็นพระอริยบุคคล ก็เป็นอันปิดประตูบายภูมิได้

ฉะนั้น บุคคล ควรพยายามปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อ บรรลุมรรคผลนิพพานให้จงได้

ข้อเสนอแนะ

ตามที่ได้ค้นคว้า รวบรวม ทำการวิจัยในเรื่องความคิดเกี่ยวกับเทวดาใน พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น ได้พบข้อมูลที่ควรจะทำการศึกษาเพื่อให้เรื่องที่มี ความเกี่ยวข้องกับเทวดาให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้นอยู่ ๔ เรื่องด้วยกันคือ

- (๑) เรื่องอธิบายภูมิทั้ง ๔
- (๒) เรื่องเปรียบเทียบระหว่างเทวดาในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู
- (๓) เรื่องโลกและจักรวาลในส่วนที่เป็นความคิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ทั้งหมด
- (๔) เรื่องราวของเทวดาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีความกว้าง
มาก ถ้าหากจำแนกวิจัยเป็นเรื่องๆ เช่น เวมานิกเปรต เทวดากามาวจร ๖ ชั้น มาร
เทวดาชั้นพรหม พร้อมทั้งภพภูมิได้ ก็จะมีรายละเอียดและชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก. ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕

พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล. กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕

หนังสือ

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญาอินเดีย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕

เทพเวที, พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: ร.พ.มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕

..... พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: มหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ กรุงเทพฯ: บ.อักษรทัศน์ อจท.
จำกัด, ๒๕๓๘

พุทธโฆษาจารย์, พระ. ชาตกฏฐกถา กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

.....ธมฺมปทกฏฐกถา ปฐโม-อฏฐโม ภาค กรุงเทพฯ: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘

.....ปปญฺจสุทฺถิ กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

.....ปรมตฺถโชติกา กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

....., **มนโรตปรณี** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

....., **สมนุตปาสาทิกาย นาม วินยฎฐกถา ปฐโม-ปญจโม ภาค**
กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕

....., **สารตถปกาสินี** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

....., **สมุจจลวิลลสินี** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

....., **สมโหมวิโนทนี** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

....., **วิสุทธชนวิลลสินี** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๖๓

....., **วิสุทธิมคคสุส นาม ปกรณเวเสสสุส ปฐโม-ตติโย ภาค**
กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑

....., **อฎฐสาสินี** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

พุทธทัดตะ, พระ. มนุรตถวิลลสินี กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

ธรรมपाल, พระ. ปรมตถมณชุสา วิสุทธิมคคฎีกา ปฐโม-ตติโย ภาค
กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓

ธรรมปาสาจารย์, พระ. ปรมตถทีปนี กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

ธรรมปิฎก, พระ พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพฯ: ร.พ.มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

มหานามเถระ, พระ. สทุธมมภ์กาสินี กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓

มิลินทพยุหา กรุงเทพฯ: ร.พ.มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖

ราชสุมนต์มุนี, พระ. ธรรมมาวลี. กรุงเทพฯ: ร.พ.กิตติวรรณ, ๒๕๒๕

ดิไท, พระญา. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: ร.พ.คุรุสภา, ๒๕๑๘

สารีบุตร, พระ. สารตถทีปนี วินยฎีกา กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙
(พระสารีบุตรรูปนี้ เป็นพระเถระชาวลังกา ยุคสมัยพระเจ้าปรักกมพาทูที่ ๑ พ.ศ.๑๖๙๖-๑๗๒๙)

ศรีสุททธิพงศ์, พระ. อภิธานปุ่ปทีปกาฎีกา (ประวัติ จากฉบับอักษรพมา) กรุงเทพฯ:
เทคนิคการพิมพ์, ๒๕๒๗

สิริมังคลาจารย์, พระ. จกุกวาททีปนี กรุงเทพฯ: ร.พ.หอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากร,
๒๕๒๓

_____ **มงคลตถทีปนียา ปฐโม-ทุดิโย ภาโค** กรุงเทพฯ: ร.พ.มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔

สุนทร ณ.รังสี. ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ กรุงเทพฯ: ร.พ.จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐

สังฆกรรมโฆษเถระ, พระ. โลกบัญญัติ กรุงเทพฯ: ร.พ.กรมศิลปากร, ๒๕๒๘

อุปเสน,พระ. สหุุมมุขโชติกา กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๖๓

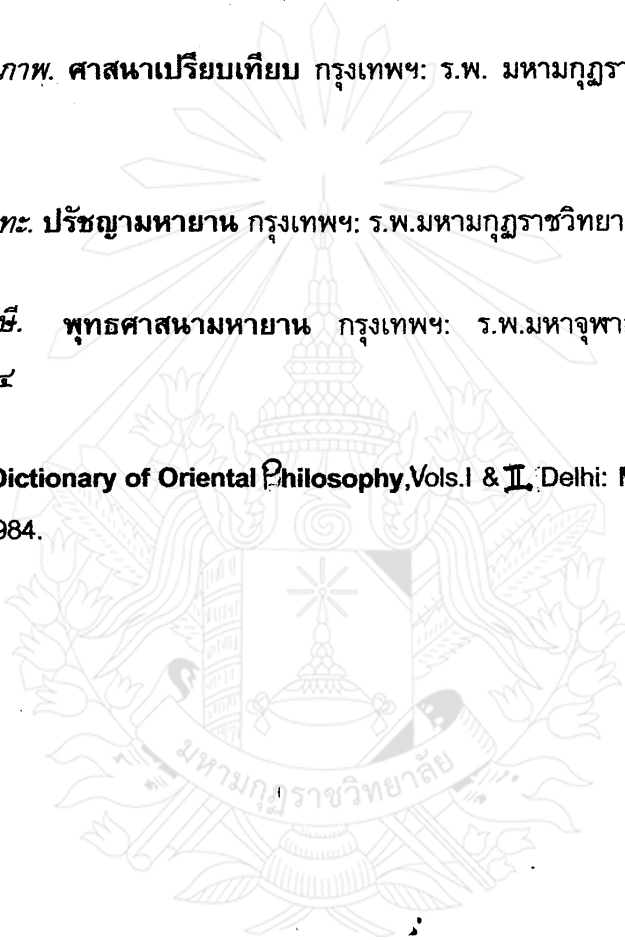
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. โลกูปัตติ อรุณเวติสูตร ปฐมมูล ปฐมกัป และ
มูลต้นไตร,กรุงเทพฯ: ร.พ.การศาสนา,๒๕๓๓

สุชีพ ปุญญานุภาพ. ศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๕๐

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญามหายาน กรุงเทพฯ: ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๑๙

เสถียร พันธรั้งษ์. พุทธศาสนามหายาน กรุงเทพฯ: ร.พ.มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย,๒๕๓๔

Ruth Reyna. Dictionary of Oriental Philosophy, Vols. I & II, Delhi: Munshiram
Monoharlal, 1984.

ประวัติผู้วิจัย

ข้าพเจ้า พระมหาสมศักดิ์ สุวณฺเฑรัตโน (สุววรรณรัตน์) วัชชนะสงคราม คณะ ๔
 บางลำพู พระนคร กทม. ๑๐๒๐๐ โทร. ๒๕๒-๕๒๖๑ เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ.
 ๒๕๑๐ เป็นบุตรนายพัน นางเย็น สุววรรณรัตน์ ภู.บ้านเลขที่ ๔๘ หมู่ ๔ ต.กรอก
 สมบูรณ์(เดิมเป็นตำบลท่าตุม)อ.ศรีมหาโพธิ์ จ.ปราจีนบุรี สำเร็จการศึกษา
 เปรียญธรรม ๔ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นกรรมการตรวจข้อสอบนักธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นกรรมการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวง

พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นพระอนุจรรนำข้อสอบบาลีไปเปิดสอบ ณ จ.จันทบุรี

พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นพระอนุจรรนำข้อสอบบาลีไปเปิดสอบ ณ จ.ชลบุรี

พ.ศ. ๒๕๓๕ เข้าศึกษาต่อที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

พ.ศ. ๒๕๓๖ นำข้อสอบบาลีไปเปิดสอบ ณ จังหวัดนครพนม

พ.ศ. ๒๕๓๗ นำข้อสอบบาลีไปเปิดสอบ ณ จังหวัดศรีสะเกษ

ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีชั้นป.๕ ๘ สำนักเรียนวัชชนะสงคราม
งานพิเศษ บรรยายธรรมประจำสำนักธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย และทางสถานีวิทยุหลายแห่งเป็นประจำ